150 *Gunnar Wikmark*, Carl Johan Blomberg. En språkforskares studieår och livsgärning
1982:151 *Henrik Elmgren - Göran Åberg*, Elementarläroverket i Jönköping 1821–1878
152-153 *Kurt Törnvall*, Folkskolans utveckling i Marks och Bollebygds kontrakt 1842–1862. *Göran Strömqvist - Britta Strömqvist*, Helena Larsdotter Westerlund, den första kvinnan som examinerades vid Folkskoleseminariet i Göteborg
1983:154 *Henry Pederby*, Då skolradion kom. Personliga minnen och anteckningar från 1929–1950
155 *Gustaf Holmstedt*, Lekt och lärt i Skara. Vad diarium, dagspress och dagböcker berättar om livet i Skara skola, stad och bygd åren 1821–1850
1984:156 *Ingar Bratt*, Engelskundervisningens villkor i Sverige 1850–1905
1985:157 *Sigurd Åstrand - Alice Kollén*, Två studier av pedagogiska pionjärinsatser
1986:158 *Sven-Åke Selander*, Livslångt lärande i den svenska kyrkoförsamlingen Fleninge 1820–1890
159 *Sven J Enlund*, Svenska Folkskolans Vänner, SFV. Riksförbundet Kristen Fostran, RKF. Jubileumsskrift
1987:160 *Gunnar Richardson*, Tekniken, människan och samhället. Humanistiska inslag i 1940- och 1950-talens tekniska utbildning
161 *Sven Ekwall*, Tidig småskollärarutbildning. En studie med särskilt avseende på Malmölänet 1865–1884
1988:162 Utbildningshistoria 1988
1989:163 Utbildningshistoria 1989
1990:164 Minnen och dokument I: Skolledare minns
165 Utbildningshistoria 1990
1991:166 Minnen och dokument II: Gamla småskolor och deras lärare
167 *Harry Lindholm*, Föreningarna för matematisk-naturvetenskaplig undervisning (planerad utgivning: maj 1991)

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK
16000 002241375

PED Em-c:k(p) Årsböcker.166

GAMLA SMÅSKOLOR OCH DERAS LÄRARE

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

GAMLA SMÅSKOLOR OCH DERAS LÄRARE

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

UPPSALA
UNIVERSITETSBIBLIOTEK
PEDAGOGISKA BIBLIOTEKET

GAMLA SMÅSKOLOR OCH DERAS LÄRARE

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
Redaktör: Docent Stig G Nordström
Adress: Box 2056, 750 02 Uppsala
Telefon: 018 - 51 05 50 (kvällstid)
Postgiro: 5 80 01 - 9
Medlemsavgift: 100 kr.
Tidigare utgivna volymer kan beställas och i mån av tillgång expedieras från ovanstående adress.

Utgiven med ekonomiskt stöd från
Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen
Nordenstedtska stiftelsen
Magn Bergvalls stiftelse
Stiftelsen för förvaltning av SAF:s tillgångar

© Föreningen för svensk undervisningshistoria och Sven Ekwall
ISBN 91-85130-38-9

Reprocentralen HSC Uppsala 1991

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRGÅNG LXXI 1991 VOLYM 166
UNDER REDAKTION AV STIG G NORDSTRÖM

Makuleras

MINNEN OCH DOKUMENT II

GAMLA SMÅSKOLOR OCH DERAS LÄRARE

Levnadsminnen och miljöbilder
samlade och kommenterade av
SVEN EKWALL

Innehållsförteckning*

Förord		7
S	*Olena Olofsdotter:* Min titel var skolemor	9
S, M	*Karl Knutsson:* "Mindre skolor, fasta eller flyttbara" – ett exempel	13
S	*Hulda Lundin:* En annorlunda småskoltid – och en annorlunda lärarrekrytering	18
M	*[Jänny Olsson:]* Att tillvinna sig föräldrarnas förtroende	24
U, M	"Skol-Klas", småbrukare och småskollärare	28
S, M	*Hanna Jönsson:* Undervisad i hemskola – undervisare i småskola	31
M	*G. C.:* Trägen vinner	41
M	"Gamla i Gensjö" – om en lärarinnas vedermödor i flyttande skola	45
S	*"En av de små":* Med prästen som självskriven skolrådsordförande	50
M	*Germund Hesslow:* Småskolan i Tranekärr	57
Ö	*Torsten Svartengren:* Undervisning i lappkåta	62
S	*"Inga":* Min första plats	67
U	*Maria Hultin:* Här och var i Skåne (I)	75
S	*Anna Nyblom:* Här och var i Skåne (II)	85
S	*Therese Aronsson:* En termin i nomadskola – min debut	91
U	*Siri Blennow:* Lärarinna i hemsocknen	97
U	*Fanny Ohlsson:* Väglös lappmark	105
Förkortningar		122
Illustrationsförteckning		123
Personregister		127
Ortsregister		129

* Innehållsförteckning med de olika artiklarnas art specificerad:
M = minnesteckning/intervju
S = självbiografisk framställning
U = uppteckning
Ö = övrigt

Förord

I vårt land har åtskilliga uppteckningar gjorts för att klarlägga arbetslivets villkor inom skilda yrken. Resultatet av dem, såsom "arbetarminnen" och liknande, representerar i publicerat skick en kulturhistorisk insats av värde.

Också för folkskolans del föreligger ett antal utgåvor av lärarminnen, i synnerhet inom ÅSU-serien. Men det för Sverige karakteristiska lågstadiet, länge benämnt småskola, har hittills varit ganska obeaktat i dylika sammanhang.

I tidig lärarpress döljer sig emellertid, visserligen i all enkelhet, en del intressant material om folkskolans gamla förstadium. Det är värt att bli framtaget i ljuset och presenterat i urval: viktiga dokument om skolan av igår. Några sådana aktstycken har samlats till föreliggande antologi. Materialet är kompletterat med uppteckningar jag för några år sedan utförde bland minnesgoda äldre kolleger från småskolan – nästan alla nu ur tiden, alla bevarade i tacksam hågkomst. Samlingen avhandlar nästan uteslutande landsbygdens förhållanden. Artiklar att välja ibland, lästa i ett antal tidnings- och tidskriftsårgångar, har nämligen företett en fördelning i den konstaterade riktningen. Är denna ensidighet möjligen ett kvardröjande tecken på att småskolans förespråkare, främst Torsten Rudenschöld, såg skolformens tillkomst som ett medel att täcka allmogens behov? I konsekvens av detta bakgrundsfenomen har jag i varje fall kommit att göra nämnda uppteckningar bland småskollärarinnor som verkat på landsbygden.

Uppsatserna publiceras så mycket hellre som den specialiserade lärarutbildningen för årskurserna 1-3 nu (1991) är helt borta – efter att ha bestått i 125 år. Förhoppningsvis skall samlingen i sin mån befordra de av föregångsmannen B Rud Hall tidigt formulerade önskemålen; att handlingar rörande vår

undervisningshistoria, en viktig del av kulturarvet, måtte tas tillvara och göras allmänt kända:

> "Alla goda krafter borde alltid, innerligt och kraftigt samverka för att bevara, utforska och bekantgöra urkunderna." (Uttalande vid Föreningens för svensk undervisningshistoria tillkomst 1920)

> "Är det av synnerlig vikt att få lärares [...] skrivna levnadsminnen bevarade, så gäller det även verksamheten att uppteckna de äldre personers levnadsminnen, vilka ännu icke blivit nedskrivna." (Ur en anhållan om statsbidrag till föreningen 1930)

Samtliga uppsatser i denna samling avser de första lärargenerationerna, alltifrån småskolans tillkomst och ett sextiotal år framåt. Därmed rör det sig om lärare födda före sekelskiftet. Artiklarna är inordnade efter respektive tidpunkt för lärartjänstgöringens början. Bidrag tillkomna före 1906 års stavningsreform återges med ursprunglig ortografi. I nästan alla fallen är rubrikerna valda av mig som utgivare.

Uppsatserna har fått var sin introduktion med biografiska upplysningar; rättvisan kräver att dessa skolans arbetare, som verkat i skymundan, äntligen får framträda. I avsikt att något systematisera samlingens innehåll och göra de olika bidragen mer uttömmande och lättfattliga har jag försett dem med noter av pedagogik-, social- och kulturhistorisk art. Vissa av dessa kommentarer baseras på otryckta källor.

Till rättsinnehavare som i förekommande fall tillåtit, att tidigare publicerade artiklar återutges, frambär jag ett särskilt tack. En tacksamhetens tanke går till olika arkivvårdare inom skola och folkbokföring eller annorstädes, vilka välvilligt hjälpt mig att göra de personhistoriska uppgifterna någorlunda fullständiga. Slutligen är även alla de värda ett stort erkännande som på ena eller andra sättet underlättat anskaffningen av illustrationsmaterial, knutet till respektive artikels innehåll och med syfte att liksom noterna förmedla något av historiskt sammanhang.

S E

Olena Olofsdotter:

Min titel var skolemor

Lärarinnan som här för pennan hade efter 40 års oavbrutet arbete i skolans tjänst, en pionjärinsats, erhållit medalj. Tidning för lärarinnor var påpasslig, när det gällde att säkra självbiografiska anteckningar från småskolans lärare; man gav medaljören, Olena Olofsdotter (1836-1909), tillfälle att "själf berätta några drag från sin långa arbetsdag". Hon tillmötesgick TFL:s anmodan, och nedanstående artikel inflöt i nr 22/1901.

Då jag började [undervisa i] skolan i Bollebygds församling fanns där förut en folkskola,[1] och jag fick hålla småskolan i barnens hem, där föräldrarna voro skyldiga upplåta rum för skolan och hålla lärarinnan med mat en vecka för hvarje barn. De första fem åren höll jag skola uteslutande i församlingens utkanter, som här benämnas skogsbygden; där voro bostäderna mycket små, hvarför det var under mycket enkla förhållanden jag fick börja hålla skola. Ofta hade jag många elever, i allmänhet 30 à 40 stycken i ett litet rum, med ett slagbord och några bräder lagda däromkring till bänkar – de barn som icke fingo plats där fingo sitta på pallar eller dylikt med boken eller taflan i knät.

Materielen bestod af griffeltaflor, Ohlssons abc-bok,[2] nya testamentet och biblisk historia jämte katekes. Ämnen voro ungefär desamma som nu: innanläsning, kristendom, räkning och skrifning.

Efter omkring 10 års skola i hemmen fick jag flytta in i skolhus.[3] Två lärarinnor till anställdes, så att barnen skulle få bevista skolan dagligen hela skolåret. Flera delar (rotar) af församlingen sammanslogos. Därigenom blef elevantalet mycket större än förut, så att jag hade då dagligen omkring 80

Kyrkan och kyrkskolan i Bollebygd. Deras inbördes grannskap är i någon mån tecken på att kyrkan ursprungligen var huvudman för skolan.

barn, hvilket fortfor tills för fyra år sedan, då barnen fingo komma i skolan hvarannan dag. Antalet har sedan varit omkring 60.

Elevernas ålder har varierat mellan 7 och 33 år, men oaktadt jag haft många gamla elever har aldrig någon varit uppstudsig eller riktigt olydig, och alla – utom en som var idiot – hafva inhämtat så pass kunskaper, att de antingen uppflyttats till folkskolan eller ock, såsom de första åren, af församlingens präster emottagits till konfirmationsundervisningen.[4]

Huru skolan utvecklats under de 40 år jag varit lärarinna kan man något förstå af följande: då jag började skolan, fanns i Bollebygd som förut nämnts endast en folkskola, och nu är där tre större och en mindre sådana samt åtta småskolor.

Min lön var första året 30 kronor, sedan 50, 70 och 80 kronor jämte mat skoltiderna. Sedan skolan inrymts i skolhus, erhöll jag 2 kronor i veckan för mat. Ungefär två år senare fick jag fast lön, 150 kronor, som sedan höjdes till 200 och 250 kronor.

Nu något litet om mig själf. Jag är född i Härryda församling den 10 april 1836 och började hålla skola redan 1859, ehuru jag ej inskrefs som lärarinna förrän 1861. Min titel var allmänt Skolemor. Någon skola hade jag aldrig gått uti, men när jag började tänka på lärarinnekallet, lärde jag skrifva och

räkna af en svåger, som var folkskolelärare.[5] År 1867 gick jag igenom Fjärås seminarium, som på den tiden förestods af folkskolelärare Andersson, och varade kursen åtta veckor.[6]

Det är mig en kär plikt att betyga, att för det obetydliga arbete jag med mina små kunskaper kunnat uträtta i skolans tjänst alltid fått och ännu får röna f.d. elevers tillgifvenhet, föräldrars godhet och tacksamhet och i de flesta fall öfverordnades och kamraters öfverseende och välvilja.[7]

1 "Skolhuset på Prestgårdens mark". På dess ägor förlades senare också småskolbyggnaden (Bollebygds hfld, GLA).

2 Hon avser sannolikt "ABC-Bok för folkskolor. I enlighet med de vanliga läsetabellerna". Sthlm 1853. Dess författare var Anders Ohlsson, "Skollärare i Söderåkra". Jfr Knutssons artikel i det följande.

3 Det är lärorikt att studera mantalskrivningsförhållandena för en lärarinna i första generationen. Att ogift kvinna blev myndig vid 25 års ålder först fr o m 1865 (KF 1863-11-16) återspeglas i att Olena ej förrän 1866 inregistreras som inflyttad till Bollebygd (Bollebygds flld B:2, GLA). 1871 blev hon skriven i skolhuset (B hfld AI:9, GLA).

4 Uppgiften om prästerna är av speciellt intresse. Bollebygd, med sitt läge i Göteborgs stift, uppvisar inslag av Schartau-inspirerad kyrkoväckelse. En kännare av denna, Gösta Nelson, har även undersökt skolans och konfirmationsläsningens inbördes relation. Hans konstaterande jävar inte Skolemors annotation om "de första åren". Han har bl a funnit, att "nattvardsbarnens undervisning [...] motsvarade ett kunskapsbehov i tiden. [...] Väckelsemännen å sin sida sågo icke ogärna, att de fingo större tillfälle att påverka och prägla det unga släktet". Nelson, Den västsvenska kristendomstypen, II (Sthlm 1937), s. 90.

5 Den åsyftade var "klockaren och skolläraren" Anders Rådlund i Härryda. Han var sedan 1850 gift med Olenas syster Maria (Härryda vigselbok C:2, GLA). Under tiden Olena lärde sig läsa var hon tydligen (som barnflicka?) inackorderad i Härryda skolhus, eftersom detta i konfirmationslängden (Landvetter DI:1, GLA) antecknats som "hemvist". Där tillägges även "Tjenar" i anteckningen om hennes konfirmation 1852.

6 Detta miniatyrseminarium var grundat 1866 och hade årligt understöd från Hallands läns landsting. I början hade dess kurser varierande förläggning, vilket framgå av Nylund, Småskollärarutbildningen i Sverige (Sthlm 1942), s 79 f, samt Hallands läns småskoleseminarium [...] Minnesskrift (Halmstad 1933), s 7 ff. Till år 1879 förestod folkskollärare Jonas Andersson (1829-1906) kurserna i Fjärås.

Fastän västgöte kan Olena av flera skäl ha genomgått utbildningen i grannlänet. Topografiskt utgör Fjäre och Bollebygds härader en enhet. Vidare var hennes skolrådsordförande svärfar till en av Fjärås semina-

riets initiativtagare, pastor J S Berg (Julhälsningar till församlingarna [...] Gbg 1937, s 59. Jfr Hallands historia, II, Halmstad 1959, s 693 f).
7 När hon stod i begrepp att avgå ur tjänst gjordes det officiella uttalandet apropå hennes "ifrån 1861 innehafda småskollärarbefattning", att hon "under hela sin tjänstetid oförvitligt skött sin befattning till församlingens fulla belåtenhet". Inte nog härmed; det blev beslutat i enlighet med "rådets förslag att åt småskollärarinnan Olena Olofsdotter bereda bostadsrum i kyrkskolan efter afskedstagandet, såvida hon sådant önskar". Ur protokoll 1900-10-17, § 3 (i Bollebygds kyrko- och sr prot K III:2, BKA). Med avbrott för en kort tids bosättning i Göteborg bebodde hon denna hedersbostad till sin död. - Sedan detta manuskript färdigställts har en bok utkommit, väl värd att nämna till komplettering av kommentarerna. Det är "Olena - skolemor" av Maj-Britt Ohlin-Warringer (Göteborg 1989). Författarinnan, med föräldrahem i Bollebygd, betonar i förordet att hennes bok ej får betraktas som "en dokumentär". Utifrån tillgängliga källor, bland andra den ovan återgivna intervjun, tecknar hon Olena Olofsdotters livsöde. Därvid utnyttjas ett etnologiskt perspektiv, som låter oss uppleva skiftningarna i bygdens natur, folkliv, personhistoria, andliga rörelser - men allramest i den lokala skolhistorien, där denna enkla lärarinna får vara huvudaktör.

Karl Knutsson:

"Mindre skolor, fasta eller flyttbara" – ett exempel

Året var 1853, då det första stadgandet om småskolor kom till. Dessa var i början avsedda för avsides belägna rotar och definierades såsom ovanstående citat visar.[1] Nedan får en förtroendeman av gamla stammen[2] delge oss minnen från en av de tidigaste småskolorna, etablerad i Halmstads socken i västra Skåne.

Min småskoletid – åren 1869-1871

Den småskola där jag fick min första undervisning var i en hyrd lokal, först hos snickaren Per Pålsson i Oregården, därefter en kort tid i det s k Vasahuset och senare hos undantagsmannen Per Nilsson i Rödahus. På den tiden fick man ej räkna så noga med hur många liter luft varje skolbarn skulle ha, ej heller hur många meter skolsalen skulle vara för att ge ett bestämt kvantum för varje barn, ej heller att erbjuda dem att sitta i bekväma bänkar. I stugan, 5 1/2 x 7 alnar,[3] voro vi vanligen 15-20 barn, ibland flera. Vid gårdssidan fanns liksom i dåtida bondstugor en så kallad borändsbänk,[4] varest mäster hade sin plats, och en bänk med ett långt bord framför, till oss pojkar. Inga lådor fanns att lägga böcker i, utan dessa lades tillsammans i en hög på bordet. Åt andra sidan av rummet var ett likadant bord med enkla bänkar utan ryggstöd, där flickorna hade sin plats. Golvet var beströtts med sjösand.

Skolan började på morgonen med psalmsång, bön och bibelläsning. Läraren Henrik Hansson hade ett psalmodikon, vilket var utmärkt till att leda sången. Härefter följde läsning, skrivning och räkning (ända till enkla divisionstal). Skoltiden i småskolan var då 3 år. De flesta av oss barn kunde läsa eller kunde åtminstone bokstäverna innan vi kommo i skolan. Det var våra gamla hedervärda mödrar som åtog sig detta arbete,

Småskollärare Henrik Hansson. Självlärd. Ansluten till den nyevangeliska rörelsen. "Dubbel mästare: byggmästare, fast han kallade sig timmerman – och skolmästare".

merendels vid spinnrocken, och det ansågs som en skam för den mor som ej lärt sitt barn att läsa, åtminstone rent. Föräldrarna köpte själva en abc-bok till sina barn med tuppen tronande på sista bladet, där han med sin pekpinne pekade ut för barnen de olika bokstäverna. Min abc-bok var av A. Olsson, skollärare i Söderåkra. Då barnen voro flitiga, sades hanen belöna dem genom att värpa någon peng eller kaka, som mödrarna brukade lägga i boken, ifall barnen varit snälla och flitiga. Det första vi därför gjorde när vi vaknade var att undersöka, om hanen värpt något. Fanns då en kaka eller en fyrastyver, blevo vi glada, så att vi hoppade av fröjd, men däremot ledsna, om vi ingenting fått. På den tiden voro barnen ej så väl vanda utan nöjde sig med litet.

Svensk och latinsk stil lästes om vartannat, och vi läste den ena lika lätt som den andra. Våra gamla mor- och farföräldrar hade däremot endast läst den gamla svenska stilen och hade svårt att reda sig med den latinska.[5] Därför äro också alla gamla svenska böcker tryckta med svensk stil. Sedan vi gått igenom abc-boken fingo vi en "hemskola" av K. Eriksson som läsebok.[6]

Folkskolläraren hade onsdagarna fria för att besöka småskolorna, varför vi ofta hade besök av honom.[7] Vid examen skulle alla småskolornas barn möta i folkskolan för att där visa vad de lärt under terminen.

I lek och ras voro vi som andra barn, och jag kommer särskilt ihåg den gamle mannen, som hyrt ut skollokalen, hur han om vintern slog ut vatten i den stora rännstenen, vilket under natten frös till is, till stor glädje för oss som gärna ville slå kana. Fastän denna skola var enkel och anspråkslös, har jag dock de bästa minnen därifrån, särskilt av läraren Henrik Hansson, som på alla sätt hjälpte och omhuldade sina skolbarn och inpräntade hos oss lydnad och gudsfruktan.

Drag ur en småskollärares levnad på 1850—70-talen

Då småskolläraren Henrik Hansson på sin tid var känd och anlitad överallt, såsom varande händig och kunnig i varjehanda och hjälpsam som få, vad det gällde omvårdnad om skolbarnen, reparationer av allehanda slag eller sjukvård och den tiden bruklig åderlåtning och koppning, vill jag beröra något av hans livsgärning och efter hans berättelser nämna något om den ambulatoriska skola som han under flera år varit med om.

Henrik Hansson var född i Olstorp den 20 augusti 1837.[8] Tidigt blev han fader- och moderlös och måste därför själv förtjäna sitt bröd. Efter konfirmationen kom han i skomakarelära men hade ej varit där mer än några veckor då han fick ont i ett ben. Detta utvecklade sig till benröta, så att han fick ligga på Lunds lasarett i 10 månader. Då han utskrevs därifrån, var såret ej läkt, och han kunde därför inte utföra vilket arbete som

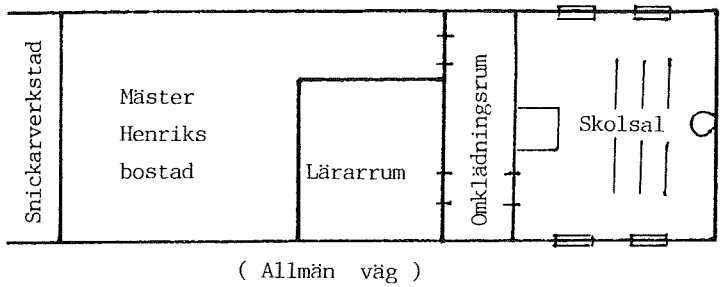

Plan över Västra torpens småskola. Huset ägdes av mäster Henrik. Dess östra del var uthyrd till socknen (årshyra länge endast 60 kr). Vägen därutanför utgjorde lekplats för skolbarnen.

helst. Vid ett sammanträde, som hölls i församlingen angående hans framtida utkomst, föreslog en av de närvarande, att han kunde läsa med barn i Västratorpen, eftersom de hade så långt till folkskolan i Halmstad. Detta blev anledningen till att han vintern 1855 började hålla småskola. De första åren vandrade han omkring i hus och gårdar på det sättet, att de som hade ett barn skulle ha skolan en vecka, och de som hade två barn i två veckor osv.

Lönen var ej stor, till en början endast födan. Läraren fick inte vänta mycken stillhet i skolsalen, ty stundom funnos späda barn i samma rum och stundom surrade ett par spinnrockar där – för att inte tala om vad som kunde inträffa, att några satte sig i samma rum för att supa och prata.

Sedan han satt eget bo, hyrde han först bostad och hade då skolan i förhyrt rum, men något senare, troligen 1873, byggde han eget hus och uthyrde då själv skollokal åt församlingen.[9] För att kunna försörja sig och sin familj arbetade han som timmerman och snickare ej blott under sommarferierna utan även under skoltiden. Han stod då vid hyvelbänken om morgonen, innan läsningen i skolan började. På kvällen fortsatte han mången gång med kroppsarbetet till kl 10.

Han var gift tvenne gånger. En dotter blev hans efterträdare i skolarbetet. Sista året han arbetade i sin kära skola var han ganska klen och måste avbryta arbetet först på våren och sedan på vintern, varefter han slutade därmed i december 1886.[10]

Henrik Hansson hörde till de stilla i landet, som utan buller och bång utförde sin uppfostraregärning.

1 Ändringar och tillägg i folkskolestadgan 1853-09-20.
2 Lantbrukaren, landstingsman Karl Knutsson i Aspehus (1863-1949). Stycket hämtat ur ett föredrag han hållit vid lokalt firande av folkskolans sekeljubileum. Publiceringen välvilligt medgiven av sonen Ingvar Knutsson.
3 Ytan utgjorde ca 14 m², ett föga tillfredsställande "kvantum".
4 En tvärställd, kort bänk vid bordänden.
5 Svensk stil = frakturstil; latinsk stil = antikva.
6 Troligen avses Karl Erixon: Nya hemskolan (3. uppl, Sthlm 1866).
7 Enligt inspektionsföreskrifterna skulle "distriktets examinerade folkskolelärare tidtals infinna sig i småskolorna för att anställa förhör och meddela nödiga råd och anvisningar". Socknens enda folkskola var belägen i kyrkbyn, medan den omtalade småskolan betjänade "Westra torpen".
8 Ett s k gatehus, beläget i Halmstads sn. Det uppges i husförhörslängden vara "nedrifvit", efter det att Henrik år 1850 blivit faderlös (LLA).
9 Jfr likartade fall, omnämnda i artikeln om Karolina Olsson nedan.
10 Hansson återgick då helt till snickaryrket och arbetade däri med nedsatta krafter under nära 20 år. Han avled år 1911.

Hulda Lundin:

En annorlunda småskoltid – och en annorlunda lärarrekrytering

Bidraget av Hulda Lundin (1847-1921) utgöres av tacktalet hon höll, då hon våren 1905 vid ett samkväm hyllades inför sin avgång som slöjdinspektris vid Stockholms folkskolor.[1] Det bör ha en given plats i denna urkundssamling. Dels ger det en konkret uppfattning om privatundervisningens stora utbredning under folkskolans genombrottstid. Dels får det exemplifiera hur småskolans lärare länge rekryterades utan att formell examen kom i fråga.[2] Talet är hämtat ur Tidning för lärarinnor nr 13/1905.

För några dagar sedan sade en af mina vänner till mig: "Jag känner ingen människa, som har haft sådan tur i lifvet som du". Detta yttrande förföljde mig, och som jag nu har god tid började jag att granska mitt förflutna lif för att se, om hon hade rätt; och jag fann då, att där låg rätt mycken sanning i hennes yttrande, om man med tur menar oförtjänt framgång. Jag skall belysa detta med några exempel och i samband därmed skildra, hur skollivet tedde sig i min barndom och första ungdomstid.

Min första stora "tur-dag" – jag ber om ursäkt för ordet, det är mitt eget fabrikat – inträffade vid åtta års ålder, då jag skulle aflägga inträdesexamen vid Dahlska skolan i Kristianstad, min födelsestad.[3] Jag hade de två föregående åren gått i mamsell Pravitz' småbarnsskola. Jag minnes mamsell Pravitz såsom en mycket gammal dam med guldbågade glasögon, där hon satt vid sitt stora bord med snusdosan till höger och ett stort ris till vänster. Omkring 25 småttingar, gossar och flickor, sutto radvis omkring henne, hvar och en på sin stol, som medförts från hemmet.[4]

HULDA LUNDIN.

Någon bestämd läsebok följdes icke – den fingo mammorna bestämma. Men detta skadade icke undervisningen, som var fullkomligt "individuell". Man gick fram till lärarinnan, en och en, och genomgick sin innanläsningsläxa, och sedan man på sin plats ordentligt inöfvat densamma gick man åter till lärarinnan och "läste upp". Min läsebok, som jag ärft efter mina tre äldre systrar, omväxlade med latinsk och frakturstil.[5] Den senare fann jag – sex år gammal – vara för svår för nybörjare. En reform behöfdes, och jag utförde den med egen hand på så sätt, att jag lösgjorde alla blad med frakturstil och flyttade dem sedan från början till slutet af boken, och tvärtom, alltefter som de lågo hindrande i min väg. Detta fortgick under två års tid.

Så kom den stora turdagen, då jag skulle in i Dahlska skolan. Inträdesfordringarna voro bland annat, att man skulle kunna läsa korrekt såväl latinsk som frakturstil. Vi sutto tio små flickor kring ett stort bord med hvar sin bok i handen. Denna var uppställd så, att stilarna regelbundet omväxlade.

Då den första flickan hade läst, trodde jag att min undergång var gifven, men vad hände? Kamraten, som satt näst före mig, "stapplade" och fick i följd däraf läsa ett extra stycke; den latinska stilen kom då på min lott, och jag gick in med glans.

De fyra år, som följde härpå, äro de tråkigaste i mitt lif. Jag tyckte icke om lärarinnan och hon icke heller om mig. Jag fick icke något tillfälle att säga henne min tanke, hon däremot många att säga mig att jag var lat och dum; och hade Mannheimersystemet då existerat, hade hon säkerligen satt mig i idiotklassen.[6] Vi arbetade kl. 8-12 och kl. 2-5 med undantag af onsdags- och lördagseftermiddagar, som voro fria. Halfva tiden användes till läsning och halfva till handarbete. Några raster förekommo aldrig. Det enda sättet att få röra på sig var att gå och dricka vatten, och jag måste erkänna, att jag drack mycket ofta vatten.

Vid tolf års ålder inträffade en vändpunkt i mitt skollif. Jag fick en ny lärarinna och med henne nytt lif, och det blef fart i mitt arbete. På tre år gick jag igenom hela skolan, och vid fyllda 15 antogs jag i samma skola som biträdande lärarinna med 30 kronors årslön. Men var lönen liten, så var äran så mycket större. Följande år erhöll jag plats som lärarinna i *Willason*ska pensionen,[7] där jag erhöll 60 kronor i årslön och fria lektioner i finare handarbeten och tyska språket.

Men så läste jag en dag en annons i tidningen, att en lärarinnebefattning skulle tillsättas i folkskolans förberedande klass.[8] Jag sökte platsen och aflade jämte flere sökande undervisningsprof inför skolrådet; och ehuru jag var yngst erhöll jag platsen.

Och nu kom min andra stora "turdag". Glädjen öfver den erhållna platsen var oerhördt stor men blef ej långvarig, ty jag erhöll en order från ordföranden i skolrådet att infinna mig hos honom. Han sade mig, att jag skulle hafva aflagt undervisningsprof äfven i sång men att han alldeles glömt bort det. "Nu måste Ni skaffa Er ett specialbetyg i sång!" Jag invände, att jag icke kunde sjunga, men han afbröt mig och sade, att jag skulle gå till kantorn, så finge jag nog ett betyg. Jag gick till direktör Möller, som då var kantor, och bad att få ett betyg i sång. "Ja", svarade han, "men jag skall först pröfva Er."

Han spelade på fiol, och jag försökte att taga "a" i alla tonarter och lägen, men följden blef, att han skrattande satte

bort fiolen och sade: "Nej, fröken! Säg pastor Andersson, att det här kan varken präst eller klockare hjälpa! Ni kan icke få något betyg i sång." Med tunga steg gick jag dagen därpå till pastor Andersson och framförde direktörens svar. "Det var förargligt!" sade han. "Ni är tillsatt i laga ordning, så det kan icke förändras." – "Nå", tillade han, "vi måste låta saken vara, men låt ingen veta, att Ni icke kan sjunga!" Jag lofvade och höll redligt detta löfte.

Tiden skulle icke räcka till i afton, om jag skulle genomgå alla mina "turdagar". Jag vill därför öfvergå till denna dag, som jag vill betrakta som min största turdag hittills. Till stor del oförtjänt beröm har i dag slösats på mig, men jag ber dock att få bringa mitt djupt kända tack. Om jag i skolan lyckats göra någon nytta, så har det berott på två gudagåfvor: kärlek och tro. Jag har så länge jag minnes älskat barn, och jag tror att jag i följd däraf förstått barnen och de mig. Härigenom har arbetet i skolan blifvit för mig lifvets största lycka. Och jag har också haft en fast tro, att arbete, rätt fördeladt, har en stor fostrande betydelse. Jag menar att andligt och kroppsligt arbete skall gå hand i hand, om skolan skall kunna fostra ett dugande, sundt och harmoniskt släkte.[9]

Mina varmaste och innerligaste lyckönskningar för skolan! Lefve den!

1 Efter att i helt unga år ha undervisat i flickskola och småskola i Kristianstad anställdes hon 1867 vid Stockholms folkskolor (Klara, senare Katarina skola). Två år tidigare hade systern Augusta flyttat till huvudstaden och inom kort upparbetat ett ledande modemagasin. Deras far var för övrigt skräddare. Verklig miljöpåverkan kan alltså fastslås, när Hulda Lundin fr o m 1870-talet gav sig ut på upprepade studieresor kring skolans textilslöjd – både i Europa och USA. Snart upphörde hon också att undervisa i gängse skolämnen. Av skolledningen knöts hon nämligen till den nyligen lanserade handarbetsundervisningen, "kvinnlig slöjd", och blev 1885 stadens första slöjdinspektris. Tilläggas bör, att L blev den första kvinnliga ledamoten i SAF:s centralstyrelse. Franzén, Sveriges allmänna folkskollärarförening 1880-1930 (Sthlm 1930), s 409 ff.

2 Hulda Lundin genomgick ingen som helst formell lärarutbildning. Hon skolades genom egen erfarenhet och nådde sina framgångar "genom försakelser och en för svenskens skaplynne mindre vanlig raskhet och energi", skriver en amerikansk tidning på tal om L:s vidsträckta studieresor. Citatet är återgivet i Tidning för lärarinnor nr 9/1905. Där förekommer också hennes egen dråpliga skildring av vad

som mötte henne i det hon kallat "en oanad svårighet" inför sin första nybörjarklass i Stockholm:
"Såsom skånska kunde jag ej ljudenligt uttala r, ej heller å. Jag var halft förtviflad, uppsökte inspektören och sade till honom: 'Jag kan inte läsa med nybegynnare; jag kan inte undervisa enligt ljudmetoden. Kan jag icke få stora barn att läsa med?' – Inspektörens svar blef: 'Lär Er, hvad Ni inte kan.' – Och tidigt på morgnarna, sent på kvällarna surrade jag på r och ställde min mun och strupe i alla möjliga ställningar för att frambringa ett rent å – och det gick. Detta blef för mig en praktisk läxa, som jag sedan hela mitt lif dragit nytta af. Jag kom till insikt om att svårigheter och s.k. omöjligheter kunna öfvervinnas."
3 Dahlska flickskolan, inrättad år 1837, härrörde från en av de donationer varmed köpman Johan Dahl (död 1836) ihågkommit sin stad. Den blev "nära nog en parallellskola till folkskolan". K Enghoff, Kristianstad 1614-1914 (Kristianstad 1914), s 454.
4 Fram till 1860-talet var privata småskolor mycket vanliga, i sht i städerna och då för de besuttnas barn. Anna Pravitz levde åren 1795-1859.
5 Betr dessa benämningar se även uppsatsen av Karl Knutsson ovan; likaledes den av Hanna Jönsson i det följande.
6 Samma år som L avgick och höll detta tacktal hade till svenska överflyttats en redogörelse för ett tyskt system att differentiera folkskolans elever. Det tillämpades i renodlad form i Mannheim (Sickinger, Mannheimersystemet i sin nuvarande gestaltning, Lund 1905). För de "mycket svagt begåfvade" hade inrättats både hjälpklasser och "idiotanstalt". A a, s 36 ff.
7 Änkeprostinnan Anna Willasson hade 1844 flyttat in från stadens grannskap och försörjde sig samt de tre ogifta döttrarna genom att undervisa flickor i sitt hem (uppgifterna om både W och Pravitz hämtade ur Krstd hfld AI:12, LLA). Efter moderns död 1859 förekommer den äldsta av döttrarna (Amelie) och den yngsta (Mathilda, översättarinna) nämnda i pensionens annonser. – Att observera: med "pension" avsågs "inte bara internat utan varje mamsellskola med ett halvt dussin elever av olika ålder, som bodde hemma och samlades kring ett bord hos lärarinnan". J Landquist, Pedagogikens historia (4 uppl, Lund 1952), s 249. – Ännu år 1895 existerade denna privatskola. En då sexårig elev har sedermera gett en minnesbild av den (A Mollstadius i Föreningen Gamla Christianstads årsskrift nr 22-23, 1969-70, s 51 f): "De båda urgamla, jovialiska fröknarna Willasson bedrev vid sidan av sina handarbeten utbildningen i innanläsning och lärde oss skriva begripliga bokstäver och ord på griffeltavlorna. Deras yngre, på sin höjd 50 år gamla, syster inhamrade med pek- och tillrättavisningspinnen och bister uppsyn qvattuor species och multiplikationstabellen."
8 Beteckningen "förberedande" [avdelning, klass] förknippades vanligtvis med privatskolorna. När termen lokalt var införd i folkskolans sammanhang – för att även här beteckna "tre klasser [...] på vilkas kurs de allmänna läroverken byggde" – kan det eventuellt ha skett för att skapa en bättre goodwill än om man talat om "småskola". Jfr E Dahr, Sveriges högre flickskolors lärarförbund, ÅSU 146 (Sthlm/Uppsala

1980), s 51 ff. Vidare var man i K nog angelägen att dra en gräns mot "småbarnsskolan", definierad som "en inrättning, der barn mellan 2 och 7 års ålder tillbringa söcknedagarna [och där endast] så vidt sådant utan tvång låter sig göra, barnen bibringas färdighet i innanläsning" (ur en redaktionell notis i Nya Kristianstads-Bladet 1864-12-21).
9 I sin grundläggande, mycket spridda Handledning i metodisk undervisning i kvinnlig slöjd (Sthlm 1892) har Hulda Lundin gett uttryck för samma uppfostringstankar, när hon skriver: "Man har behandlat handarbetet som ett undantagsämne, hvilket icke skulle lyda samma lagar som öfriga ämnen. Och likväl borde det stå vid sidan af öfriga skolämnen, emedan det har samma uppfostrande uppgift att fylla som dessa" (s 9).

[Jänny Olsson]:

Att tillvinna sig föräldrarnas förtroende

Såsom framgår av denna artikel syftar orden direkt på lärargärningen som småskollärarinnan Maria Jonsson i Norrköping (1849-1919) hade bakom sig, då hon år 1909 avgick. Det är ur nr 41 av Svensk Läraretidning 1909 vi gör följande utdrag.[1]

För Norrköpings folkskolor är 1860-talet en nydaningstid. Då fick nämligen staden egen folkskoleinspektör, den som pedagog erkände d:r Fredrik Sandberg.[2] En av hans veteraner är *småskollärarinnan fröken Maria Jonsson.* [...]

Fröken J. hade fått sin utbildning vid det privata seminarium som d:r Sandberg inrättat i staden.[3] Då hon år 1867 utexaminerades, fick hon genast anställning vid därvarande skolor.[4]

Det är intressant att höra henne berätta om denna skolans barndomstid, då den till 30 personer uppgående lärarepersonalen tillsammans med sin inspektör bildade så att säga en syskonkrets, vars medlemmar i livligt personligt umgänge och tankeutbyte funno en motvikt mot arbetets nötning samt eggelse och hjälp till fortsatt utbildning. Det tycks hava varit en tid av lycklig arbetsro.

Den offentliga småskolans vara var vid denna tid långt ifrån erkänt. Skolrådet hade t.o.m. i ett den 20 november fastställt reglemente stipulerat, att "småskolorna närmast voro afsedda för sådana *fattiga* barn, vilkas föräldrar eller målsmän icke ägde tillfälle att vare sig själfva eller genom enskilda, behörigen ordnade småskolor bibringa barnen det första förberedande kunskapsmåttet". Småskolorna voro därför blott sju till antalet, och många anmälningar till deras ettåriga kurs måste på denna grund avvisas.[5]

Skolan.

Ett Ord

till

Föräldrar och Målsmän.

Jämte Maria Jonssons porträtt ses titelsidan av en broschyr från år 1864. Som lokal skolledare riktar sig Fredrik Sandberg häri till hemmen med en vädjan om samarbete – ett initiativ av helt föregripande art. Inte utan skäl polemiserar han mot samtida "röster ... som påstå, att kunskapen är ett gift för arbetaren".

Man häpnar över den väldiga förkastning i åskådning och förhållanden, som sedan nämnda tid ägt rum.[6] Nu stå de offentliga småskolorna på vid gavel och äro på god väg att realisera bottenskoleidén, i det de samla barn ur skilda samhällslager. Vi tveka ej att påstå, att fröken Jonsson har sin del i den lyckliga utvecklingen. Ty fastän allmänhetens ställning till folkskolan bestämmes av många samverkande omständigheter, så kommer dock alltid "luften" i själva skolan, d.v.s. vardagsarbetet inom dess fyra väggar, att vara av största betydelse. Och Maria Jonsson har utfört sitt vardagsarbete så, att *hon tillvunnit sig föräldrarnas förtroende.* Kärleken till kallet har för henne varit en bärande kraft. Med sprittande

levnadsmod, glada förväntningar och en brinnande lust för skolgärningen trädde den 18-åriga lärarinnan inom skolans råmärken, och om också år och erfarenheter lagt sitt tryck på modet och hoppet, så har dock kärleken till skolan ej av den långa arbetsdagen mattats. Aldrig hörde man henne säga, att det var tråkigt eller enformigt i skolan, men väl mången gång, då hon på grund av nedsatta krafter av sina vänner tillråddes att söka någon dags vila: "Det är så tråkigt att vara borta från skolan".

Hennes intresse återverkade på barnen. Denna omständighet jämte hennes omvårdnad om de små och ett tålamod, som de mest prövande situationer ej mäktade rubba,[7] samt en uthållighet, som trögheten och lättjan ej kunde undkomma, äro förklarande orsaker till att föräldrarna gärna ville lämna sina barn i hennes vård och ofta vid inskrivningarna gjorde framställning därom. Och många äro de fall, då familjens *samtliga* 6-8 barn av henne erhållit den första undervisningen – ett förhållande som ju på alla punkter måtte ha bidragit till djupare förståelse och alltså lyckligare resultat i arbetet.[8]

1 Bakom författarsignaturen "y-", som ursprungligen åtföljer artikeln, döljer sig otvivelaktigt en person med god allmän och lokal skolinformation. Flera spår har lett utgivaren till Jänny Olsson, som därför angetts vara författare. Sålunda har Sv Ltg:s jubileumsnummer 50/1906 nämnt Jänny Olsson i Norrköping bland "de mera verksamma frivilliga medarbetarne" i tidskriften. En kontroll i Svensk Folkskolematrikel 1910 ger vid handen, att hon var folkskollärarinna i staden. Och redan 1894 års "Redogörelse för Norrköpings folkundervisningsantalter" upptar (s 6-7) Jänny Olsson och Maria Jonsson som samtidigt tjänstgörande i Södra skolan.

Jänny Olsson hade fått uppleva Fredrik Sandberg som skolledare, både när hon gick i folkskola i N och när hon var seminarieelev i Stockholm. Se hennes uppsats i B R Hall och M Liander, Seminarieminnen (ÅSU 47-48), Lund 1936, s 20 ff.

2 Johan Fredrik Sandberg (1833-1896) gjorde sig framförallt känd som författare till läroböcker i de mest skilda ämnen. Efter Norrköpingstiden var han rektor vid folkskollärarinneseminariet i Stockholm och samtidigt statens folkskolinspektör i Roslagen. Se S Ekwall, Tidig småskollärarutbildning (ÅSU 161), Lund 1987, s 48 ff och 53 ff.

3 Jfr Nylund 1942, s 113 f.

4 En termin var hon emellertid verksam i Skåne. Hon hade "lånats ut" för att sprida kännedom om skrivläsemetoden, som då var relativt ny och som Sandberg trätt i bräschen för: vårterminen 1869 tjänstgjorde hon i Hörby småskola (Ekwall 1987, s 77).

5 Nämnda system var delvis betingat av en hastigt växande industristads oförmåga att "bygga fatt" behovet av skollokaler.

6 I en övergripande inledning – artikeln var tillägnad ännu en nybliven lärarpensionär – förklarar förf närmare vad denna "förkastning" innebär. Hon skriver: "dessa banbrytare [...] ha gjort sin start under en tid, då många av de hjälpmedel som den fasta organisationen, de klara och skyddande lagbestämmelserna, de utmejslade undervisningsmetoderna, den psykologiska forskningen och en för *barnanaturen* avpassad läroboksslitteratur [i skrivande stund] erbjuda, voro mer eller mindre okända".

7 En omfattande lokalduplikation ingick i dessa "prövande situationer". Ovannämnda skolredogörelse nämner exv en konsekvent genomförd dubbelläsning vid Södra skolan i N. Där tjänstgjorde 14 småskollärare. De delade 7 småskolsalar; redogörelsen nämner nogsamt, om vederbörande hade fm- eller em-läsning i det trångbodda skolhuset ("f.=först, s.=sist"). Fridtjuv Bergs ord i denna fråga förtjänar att återges (fr år 1891; citeras efter SFH III, s 249): "Man förtiger, [...] att man i stor utsträckning använder det s.k. dubbleringssystemet, d.v.s. låter eftermiddagsavdelningar rycka in i rum, som hela förmiddagen blivit använda och där de små få sitt blod förgiftat av den skämda luften".

8 Föräldrarnas uppskattning av hennes elevvård var tydligen en realitet, oaktat att hon i nämnda redogörelse ensam uppges som oexaminerad! Därvid är en utbildningshistorisk överblick på sin plats. Att förf nämner, att kollegan "utexaminerades" kunde strängt taget inte gälla någon småskollärare förrän 1897 (Nylund 1942, s 131 ff). Dessförinnan existerade behörighetsprövning enligt KK 1878-01-11. A a, s 43 f och 128 ff. Eftersom Maria Jonsson i redogörelsen noteras som ordinarie först fr o m 1879, torde hon just 1878 ha undergått dylik prövning (inför folkskolinspektören). Jfr Ekwall 1987, s 39.

"Skol-Klas", småbrukare och småskollärare

Klas Alfred Andersson (1855-1933) från västgötska Fivlered får här representera de oexaminerade manliga småskollärare som var i tjänst ännu vid 1900-talets början. Nedan återges först en uppteckning, gjord år 1925. Därefter följer huvuddelen av en minnesruna i ortspressen.

Jag var på 17:de året, när jag blev småskollärare här i socknen.[1] Jag hade inte gått på något seminarium, men gubbarne kände mej. Skolan var ambulerande, så att vi voro 14 dar i en rote, så 14 dar i en annan rote. Så många barn som kunde orka gå, skulle komma, var skolan än var. Ett år hade jag 54 stycken. Där de hade så vi kunde få det hade vi eget rum. Men ofta fick vi sitta i ett kök, i synnerhet om vintern, och då blevo vi ofta störda av prat och buller från husfolket. Vi hade tre månaders ferie på vintern, och då var jag ute på förtjänst. Jag högg skog.

Lönen var de första åren 75 kronor om året.[2] Det var från år 1871. Sedan fick jag höjt till 150 kronor, och när jag slutade 1907 hade jag 300 kronor om året.

Skolkista från Roasjö socken i Kind (häradet gränsar till Redväg, där Fivlered är beläget). En skolkista tjänade "till förvaring av undervisnings-materiell i en flyttande skola".

Läsningen pågick från klockan nio till klockan fyra med en timmas middagsrast. Många barn hade mycket dålig matsäck. Kommunen lät baka rågbröd åt de allra fattigaste, och de fingo även lite salt sill. Jag delade ut, så att var och en fick sin ranson. Barnen lekte "änkeleken", "slå datten", "slå trill" och "spotta hunken" samt "hoppa hage". I folkskolan hade pojkarna trägevär att exercera med.[3]

Flitmärken; fyrkantiga lappar, gavs för varje vecka till dem som ordentligt besökt skolan och kunnat läxorna. De som gjort något fuffens fingo försaka flitmärket för den veckan. Vid examen visades märkena upp, och varje barn fick ett öre för varje kort. Pengarna togs ur skolkassan.

I småskolan hade jag barn från 7:de året; somliga hade inte lärt sig läsa förrän de voro 13 eller 14 år, och då fingo de gå kvar i småskolan fastän de voro gamla.[4] På så vis kom det till att somliga inte fingo sluta folkskolan, förrän de voro en 20 år och skulle ut och exercera.

Föräldrarna gåvo intet till skolläraren i kontanter, sällan något in natura. I stället fick jag ofta dela med mig åt barnen av min egen matsäck. Vanligast sutto barnen och jag på bräden, som lågo på bockar, och kring ett långbord. Kommunen höll barnen med träskor, som de togo på sig om de blivit våta om fötterna under vägen. Längst skolväg hade barnen från Loppås och Källeberg. De fingo ofta gå en hel mil genom skogarna.[5]

* * *

[...] "Skol-Klas", som han vanligen kallades, var infödd fifleredsbo.[6] Som ung hade han både begåvning och håg åt läsvägen, men ekonomiska förhållanden lade hinder i vägen, då hans föräldrar endast ägde den lilla jordbrukslägenheten Pattås.[7] Som 18-års yngling fick han efter nödtorftig examen hos socknens präst anställning som flyttande småbarnslärare i sin hemsocken. [...]

De första åren uppgick den kontanta lönen till omkring 25 kr. Härtill får dock läggas s. k. förning, d.v.s. in naturagåvor, vilka barnen medförde till läraren. För att kunna leva, så var det att morgnar och kvällar knoga med det lilla jordbruket. Härmed fortsatte han även sedan skolan blivit fast. Han bodde

aldrig i skolhuset utan knogade den en halv mil långa vägen till skolan varje dag med matsäcksknytet under armen, likt en annan dagsverkskarl. Men sinnet var ljust och glatt, han älskade barnen, och de älskade honom. Det dubbelarbete han måste utföra tog dock på krafterna, så under tystövningarna kunde han nicka till, vilket en gång föranledde en frispråkig parvel till följande solidariska yttrande: "Sov I, Klas! Jag ska hålla reda på både mig och de andra".

"Skol-Klas" var eljest nog så vaken. I mån av sina tillgångar sökte han följa med tiden och förkovra sig i sin livsgärning. Anspråkslös och stilla gick han sin väg genom livet, men de som sökte sig till honom för att få hjälp i en eller annan tvistig sak gingo ej ifrån honom ohulpna. Han var friluftsmänniska, älskade jakten och behöll sitt gosselynne in i det sista. [...]

1 Uppteckning M 2171 i Folklivsarkivet i Lund (år 1925; uppteckknare C-M Bergstrand). Publiceras efter tillstånd från LUF.
2 Hans uppgift om lönen motsägs inte av det som är nämnt i efterföljande minnesteckning: de första årens lön tycks ha innefattat dels en kontantdel, dels naturaförmåner bestämda av sockenledningen. Efter hand som kontantlönen sedan höjdes försvann målsmännens naturatillskott.
3 Uppteckningen präglas i någon mån av att vara styrd av särskild mall ("frågelista"), varigenom bl a barnens lekar blivit föremål för jämförande inventering. – Att observera: vapenövningar utgjorde fr o m år 1863 ett "cirkulärämne" i folkskolan, omfattande "exercis och de första grunderna för bajonettfäktning med trägevär".
4 Jfr ovan en liknande uppgift i Olena Olofsdotters inledande biografi.
5 Avståndsuppgiften torde avse den tid då Fivlereds småskola ännu var ambulerande.
6 Ur minnesord i Ulricehamns Tidning 1933-05-16 (signatur "-n") och i Falköpings Tidning påföljande dag.
7 Husförhörslängder från Klas Alfreds barnaår (Fivlered A I:6 och 7, GLA) visar, att Pattås då utgjorde "soldattorp No 688" och att fadern, Andreas Fri, var knekt. Denne företer som många andra indelta soldater god läskunnighet, "a uti Bok" ("allmänbildning, som korpralskolorna bibringade"; citat ur Svenska folket genom tiderna, bd 5; Malmö 1938 [författare Torsten Holm], s 234). Han torde också själv ha undervisat sina barn från 7 år och uppåt. Därpå tyder deras tidiga vitsord i både läsning och katekeskunskap (goda betyg i "Svebilii förklaring" vid husförhör). För hustrun, Gustafva Johansdtr, liksom åtskilliga andra torparkvinnor i tiden, uteblir däremot anteckningar av denna art helt och hållet.

Hanna Jönsson:

Undervisad i hemskola – undervisare i småskola

Överskriften skulle kunna användas om många småskollärare i den tidigaste generationen. Men den är särskilt passande, när Hanna Jönsson i Östra Torn (1844-1941) nu får komma till tals. För hennes del borde sista leden rentav förstärkas till "framsynt undervisare". Hon var inte en lärarinna vilkensomhelst: från ett mycket ringa ursprung och med en i yttre avseende ringa skolplacering blev hon en framgångsrik ivrare för bättre villkor för småskolan och dess lärare – för högre löner, större anställningstrygghet, erkänd pensionsrätt men också för en fullgod, individuellt upplagd undervisning.

Att hon i mångt och mycket föregrep kommande skolutveckling torde framgå av nedanstående, ett urval av vad hon skrivit i lärarpressen. De tre första underrubrikerna har tillkommit för att belysa intresseriktningarna som kommit till uttryck i hennes pedagogiska och fackliga arbete; en rikt utrustad personlighet som hon uppenbarligen varit.

Till slut följer ett kort stycke, inte författat av Hanna Jönsson men skrivet om henne.

Självbiografiskt

[Utdrag ur en artikel av henne i Tidning för lärarinnor nr 11/1900 med anledning av att hon just "kunnat fira silfverbröllop med skolan."]

Den 28 oktober 1844 blef jag född i en låg och ringa koja i den lilla byn Appeltorp, Spjutstorps församling i Kristianstads län.

Mina fromma, idoga föräldrar sträfvade med tungt arbete för att uppfostra mig och tre syskon, så att vi skulle slippa att under barndomen sakna det nödvändiga. Ej ville de

låta oss komma ut att "vakta" under somrarna, hvilket annars fattiga barn måste göra, och ej heller ville de låta oss gå i skolan, fast det i församlingen fanns en fast folkskola med examinerad lärare. Hvarföre vi ej fingo bevista denna vet jag icke. Det stod församlingsborna fritt att sända sina barn till skolan eller lära dem att läsa hemma, och mina föräldrar valde det senare. Jag lärde att läsa vid min moders knä, delvis under det hon samtidigt skötte spinnrocken.

Hvarje år hölls af prosten ett förhör med de barn som undervisades i hemmen, och om det då befanns, att de ej kunde läsa innan- och utantill, så blefvo de satta i skolan, d.v.s. af skolrådet ålagda att bevista denna. Jag minnes särskildt ett sådant förhör.[1] Föräldrar och barn voro samlade i skolsalen. Prosten satt vid ett bord, dit en eller två i sänder skulle gå fram för att läsa ett stycke i nya testamentet och ett stycke utantill i katekesen. Jag stapplade något både vid innan- och utanläsningen, men "mäster", som satt på en bänk där bredvid, halp mig så vänligt till rätta, och detta fick passera.

Jag skulle tydligen icke blifva satt i skola af skolrådet men hade stundom god lust att gå dit, ifall jag fått lof.

Man har sedan sagt mig, att jag kunde "läsa rent" vid fyra års ålder. Från denna min första skoltid minnes jag endast, att jag en söndag då far och mor kommo från kyrkan fick en ny abc-bok i lämpligen stort format med en stor tupp på sista sidan, under hvilken stod versen: "Var villig och flitig att sköta din bok, så blir du med tiden beskedlig och klok".[2]

I denna bok lärde jag läsa, och som "läsebok" begagnades sedan mest den gamla, stora bibeln, hvari stafsättet redan då var föråldradt, t.ex. "th" i stället för "d" o.s.v. Dessutom var boken för mig alltför tung att handtera, men oaktadt dessa olägenheter blef den mig kär och dyrbar. Vid 13 à 14 års ålder hade jag genomläst den nära två gånger, utom att jag ofta läst vissa älsklingsstycken däraf. [...][3] En stor psalmbok med nyare stafsätt nyttjades äfven. Utantill lärde jag Luthers lilla katekes och styckena i förklaringen samt vid konfirmationsundervisningen nya testamentets berättelser i Åkerbloms bibliska historia.[4]

Att skrifva lärde jag genom att rätta mig efter ett alfabet, som far skref för mig på ett ark papper. Det var skrifvet med fars vanliga handstil och innehöll, så vidt jag kan minnas, endast de små tecknen. Skrifningen öfvades genom afskrift ur bok, hvarvid psalmer och sånger företrädesvis skrefvos. Någon gång skrefs på fars uppmaning bref till någon bekant, och dessa bref började oftast med den stående satsen: "Jag vill nu fatta pennan i min hand för att låta veta, att jag har hälsan och mår bra". Då jag var oviss om något ords stafning, uppsökte jag den, såvida jag kunde detta, i någon af de böcker till hvilka jag hade tillgång, och dessa voro, såsom redan är nämndt, hufvudsakligen bibel och psalmbok.

I början af min konfirmationsundervisning dog min kära moder, och efter konfirmationen kom jag ut "att tjäna"; härmed fortsattes tills jag vid 29 års ålder sökte och fick inträde vid Landskrona privata seminarium.[5] Hurudana kunskaper i vanliga skolämnen jag då hade, kan jag förstå om jag som exempel nämner, att jag ej ens visste, hvilket som på kartan föreställde land eller haf. Skrifva kunde jag, men jag hade aldrig fått någon underrättelse om bokstäfvernas form, utan inöfvat en handstil efter min fars enkla förskrift, och mitt prof på stor stil blef lustigt att skåda. Att jag, utan att hafva sett i någon rättskrifningslära eller fått någon undervisning i språket, ej stod efter dem som nyss utgått från folkskolan bevisar afskrifningens stora nytta. Men i följd af umgänge med frakturstilen (den gamla kära stilen, som vi sorgligt nog nu hålla på att förlora)[6] hade jag fått den föreställningen, att det stora I äfven i skrifstil skulle tjänstgöra som J och skref i början alltid så. En kamrats anmärkning härom lät jag mig ej bekomma; först sedan jag i min rättskrifningsbok fått en bock härför lärde jag mig att skrifva det stora J.

Seminariekursen varade 9 månader, och undervisningen sköttes af s.k. timlärare. Den praktiska utvecklingen öfvades dels på seminariet med kamraterna som lärjungar och dels genom besök i stadens folk- och småskolor, där vi fingo höra undervisningen och stundom hålla en och annan lektion.

Efter genomgången seminariekurs fick jag anställning i den nyinrättade småskola där jag nu är inne i mitt 26:te tjänsteår.

Skolan är belägen en fjärdedels mil öster om Lund och hör till Lunds landsförsamling (Östra Torns skolrote). Mitt boningsrum är på vinden med utsikt åt Öresund. Från mitt fönster kan jag se Lund, Malmö, Köpenhamn och bortåt

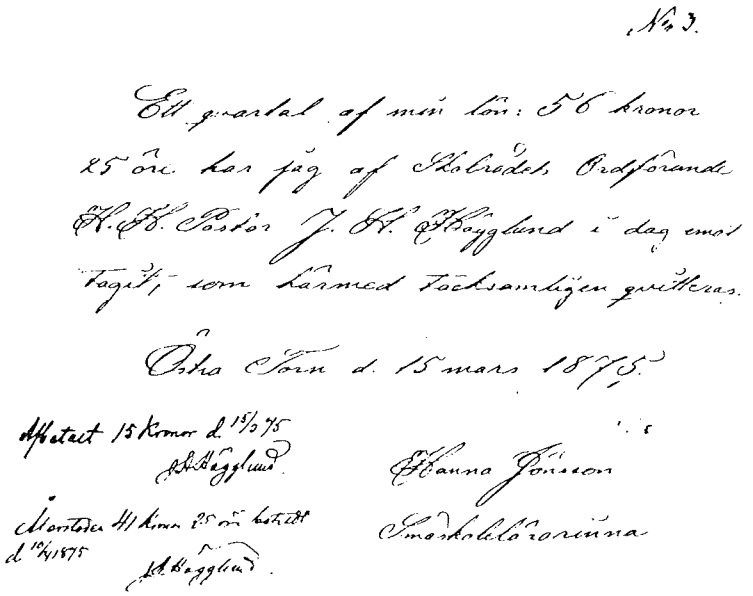

Ett tidstypiskt dokument – en av Hanna Jönssons första lönekvittenser.

Landskrona. En härlig utsikt öfver rika, böljande sädesfält, hvilken gladt mig under många ensamma stunder. Skolan är en af de mest lättskötta. Barnantalet har aldrig uppgått till 30; för närvarande är det 21. Däröfver är jag mycket glad, ty det är tråkigt att ha klasser med 4, 5, 6 barn, hvilket jag under flera år haft. Ju mindre barnantalet varit, ju mindre har jag kunnat lära dem. Men att ha för stort antal är tydligtvis mycket svårare och mycket mera arbete. I detta liksom i annat är det bäst med lagom.

Metodiskt

[Till Hanna Jönssons självbiografiska anteckningar hör också följande stycke som direkt anknyter till undervisning och fostran på lågstadiet:]

Liksom andra skolans arbetare har jag under åren lärt, att man icke alltid kan gå till väga enligt alla konstens regler, utan att det går lättare på ett enklare sätt. Enkelt – men naturligt enligt barnens ståndpunkt – och icke så att man genom sitt bemödande att göra saker enkla gör det allra enklaste obegripligt. Att under barnens första skoltid bråka mycket med att de skola begripa alla saker som behandlas tjänar icke mycket till, ty det mesta blir för dem ändå i början endast minnessaker. Barnen kunna nog förstå saker, men på sitt eget barnsliga sätt; och om vi för mycket bråka med att sönderdela, definiera och språkriktigt uttrycka, så försvinner deras begrepp om själfva saken och upplöser sig i tomma dimbilder. Så anser jag att de gryende lifsfrön kväfvas och vår fostrande verksamhet blir misslyckad. Småskolans uppgift anser jag vara icke så mycket att bibringa barnen egentliga kunskaper som fastmera att väcka de hos barnen slumrande själsförmögenheterna, att öppna deras blickar för både tidens och evighetens kraf.[7] – Hvem mäktar i någon mån lösa denna stora uppgift?

För att söka göra detta behöfva vi framförallt att hafva modershjärta för de små, hvilka vi mottaga så att säga från modersskötet. Barnen böra i småskolan känna sig på visst sätt såsom i ett hem. Vi böra taga vård om dem både i fysiskt och intellektuellt hänseende, så vidt vi det kunna, t.ex. torka deras våta kläder; ej låta dem sitta utan skodon under den kalla årstiden; ej proppa i dem en del saker för att lysa med vid examen o.s.v.

I min skola äro barnen så fria, att de säga hvad de vilja, och ofta fråga de efter saker som de icke förstå. Stundom fråga de så, att det är rätt svårt att svara dem, men detta tycker jag är trefligt, ty då kan man ju rätta deras ofta felaktiga uppfattningar. I dag lät jag under räknetimmen fyra elever åt gången gå fram till taflorna och räkna ut ett exempel, medan de öfriga sågo efter om de gjorde rätt. Detta tyckte de var "så roligt", och de hade velat hålla på ännu längre.

Om man bara kunde hålla intresset och det glada lynnet uppe både hos sig själf och barnen, så ginge det dubbelt lätt, men stundom brister ju detta hos oss själfva – eller hur? – och då går det knaggligt, ty då blir det en förstämning öfver det hela.

Mitt intresse för skolan och kärlek till barnen växa dock för hvarje år, som jag umgås med desamma.

Frukterna af småskolans och folkskolans arbete äro ju icke just direkt i ögonen fallande, men nog är skolans arbete icke alldeles fruktlöst. De små nybörjarne äro nu mera intelligenta än för 15 à 20 år tillbaka. Då t.ex. fick man stundom ha mycket arbete, innan man ens fick dem till att tala – nu äro de vanligtvis inte så bortkomna i så fall. Barnens ordförråd är dock vid deras inträde i skolan mycket ringa – detta tänka vi kanske ofta allt för litet på.

[...][8] Af kamrater, som jag under ferierna träffat, har jag med förvåning hört, huru *mycket* de kunna lära barnen i sina skolor. En lär dem att räkna både med millioner och billioner och ännu längre. Densamma och många andra lära dem en stor del af katekesutvecklingen utantill, och så i samma stil med de andra ämnena.

Kamrater, medarbetare i småskolan! Låtom oss vara så barmhärtiga mot de små, att vi ej af dem "kräfva ut mera än oss förelagdt är"! Låtom oss ej bryta själfva den späda brodden af vårt släktes både fysiska och intellektuella kraft! - En fader har till mig yttrat: "Småskolan knäcker våra barn", och jag fruktar mycket, att så ofta varit fallet.

Om vi läsa *småskolans kurs på ett enkelt sätt*, så är det mer än tillräckligt för de små 6-, 7- och 8-åringarna. Låtom oss komma ihåg, huru litet utvecklade deras små hjärnor äro, huru få begrepp de hafva inhämtat, och att det aldrig kan vara hvarken rimligt eller nyttigt att så – man kan säga våldsamt – proppa in i deras minne en sådan mängd saker utaf så många olika slag; i deras minne, ty till något annat ställe af deras själsområde lär det väl näppeligen hinna.

Låtom oss göra en jämförelse. Flera af oss hafva väl deltagit i sommarkurserna vid universiteten.[9] Jag tror, att om vi då hört fem föreläsningar om dagen, så voro vi efter de 14 dagarna skäligen trötta. Så var åtminstone jag och flera andra. Nåväl. Helt säkert äro skoltimmarna, med hvad där förekommer, lika ansträngande för de små barnen som de vetenskapliga föreläsningarna äro för oss. Och de skola hålla ut vecka efter vecka och *lära* de saker som förekomma – vi hade kanske helt litet inne af hvad vi vid ifrågavarande tillfälle hört.

Må det förlåtas, att en gammal kamrat vågar höja ett välment: "Gif akt!" Det är dikteradt af den kärlek till de små som har utvecklats under ett 25-årigt arbete ibland dem.

Fackligt

[Hanna Jönssons bidrag i Svensk Läraretidning, delvis återgivet ovan, har hon gett rubriken "Ärade kamrater i småskolans tjänst". Som lätt förstås har det något av kollegial appell över sig – pedagogiskt men även fackligt sett. Hon röjer påtaglig fallenhet för ledarskap i sin kår. Den hade framträtt första gången flera år tidigare, när hon börjat arbeta för att en pensionsinrättning för småskolans lärare skulle komma till stånd. Denna strävan tog det dock nära tio år att få förd till ett första blygsamt resultat, "Ålderdomsunderstödsanstalten". – Ur 1899 års appell väljer vi ett avsnitt som alldeles påtagligt är av föregripande art:]

Det offentliga ordet har ju i våra dagar blifvit en makt, som på de flesta områden spelar en ganska stor roll. Småskolans lärarinnor äro i detta afseendet efter sin tid. Då förhållanden som röra vår kår och vår skola offentligen äro på tal hafva vi icke mod att uppträda och säga vår mening eller vår erfarenhet. På grund af en viss tillbakadragenhet tiga vi och svälja, kanske stundom med harm, månget felaktigt yttrande i vår sak – på sin höjd kunna vi tala om det man och man emellan. Ordspråket "den som har skon på vet bäst hvar den klämmer" kan tydligtvis tillämpas äfven här. Vi må göra skollärarekåren all rättvisa och ej af den begära orimligheter. Den har verkat mycket godt för oss, men inte kan man begära, att den skall kunna tala alldeles riktigt i sådana saker, som endast vår erfarenhet kan gifva vid handen.[10]

För att taga ett nära liggande exempel. Vid stiftsmötet i Lund[11] behandlades frågan om tiden för genomgåendet af den för småskollärarinnor erforderliga kursen. I inledningsföredraget sades med bestämdhet, att kursen vid Lunds [småskol-]seminarium kunde utan öfveransträngning genomgås på ett år.[12] De allra flesta af de närvarande lärarinnor, som utbildats vid Lunds seminarium, sutto där och mindes huru ansträngande arbetet under deras utbildningstid varit, och många skulle gärna velat säga ett ord därom, men ingen

Hanna Jönsson vid tiden för pensioneringen. Då var hon riksbekant för sina fackliga insatser, varigenom hon bidragit till att "ålderdomsunderstöd" införts för småskollärarna (med början år 1893).

vågade. Ej ett ord blef sagdt om saken, fastän denna tydligtvis var kärnpunkten i frågan. Visserligen framskymtade den i resolutionsförslaget – men det borde ha sagts af dem som själfva känt, huru "skon klämt".

Det är allmänt kändt, att eleverna under sin seminarietid äro i hög grad ansträngda – vare sig nu detta beror af kursen eller af det sätt hvarpå den läses, det sistnämnda tyckes vara sannolikast – men hvilka af vederbörande kunna tro detta, då ingen af dem som hafva erfarenhet i saken vågar yttra sig? – Någon lär hafva sagt, att det fordras en viss grad av oförskämdhet, för att en kvinna skall kunna uppträda offentligt. Nå ja, må så vara. Vår tids utveckling går i den riktningen, att hvem som i det allmänna har ett uppdrag att utföra bör kunna säga något i de saker som röra hans ställning och hans verksamhet, då dessa offentligt komma på tal. Vår tids individuella riktning kräfver detta. Vi gamla småskollärarinnor äro nog i den delen oförbätterliga, men de yngre torde lätt kunna lära sig att öfvervinna den vanliga blygheten och söka att uttala sin mening och sin erfarenhet i saker, som röra vår kår och vår skola.

Praktiskt

[Till slut ett klipp ur Sv Ltg nr 49/1909, där signaturen "A.L." hedrar Hanna Jönsson vid hennes pensionsavgång. Vi kan inte neka oss nöjet att i denna samling införa ett tidstypiskt stycke ur artikeln, ännu en detalj av kvinnohistoriskt intresse:]

Såsom något för en lärarinna mera ovanligt kan nämnas, att fröken J. är väl förfaren i flera av de praktiska yrkena. I början av sin skolverksamhet sysslade hon rätt mycket med bokbinderi och nådde en beaktansvärd skicklighet däri. Och vid hyvelbänken har hon tillbragt en stor del av sin lediga tid. Många präktiga saker har hon tillverkat där både till sig själv och sina vänner. Det är ett sant nöje att se henne föra en hyvel och såg, vilket hon gjort med en skicklighet och på ett sätt, som mången man av facket haft skäl att avundas henne.

Av sångens dyrbara gåva har däremot mycket litet kommit på fröken J:s del, och denna brist gjorde sig mest kännbar för henne, då hon skulle undervisa sina lärjungar i sång. Men hon visste att reda sig ändå. Hon skaffade sig ett psalmodikon, och med tillhjälp därav sköttes sångundervisningen rätt bra.[13]

1 Hanna tycks ha tillhört den kategori barn "som blifvit af föräldrar eller målsmän anmälda att undervisas hemma". De enskilt undervisade skulle, som det heter i den första folkskolstadgan (SFS 1842:19, § 8:3), "antingen vid de allmänna skolförhören, eller vid särskilda af skolläraren eller Presterskapen anställda förhör, undergå pröfning [...]".

2 Åsyftade bok tycks ha varit en enkel, 24-sidig "ABC-bok för barn. Med 2 kolorerade Figurer" (Jönköping 1836); författarnamn utelämnat. Tryckarens namn liksom bilden av tuppen låter oss dock finna en pendang till den psalmbok med träsnitt som Viktor Rydberg i känd dikt beskrivit så: "i konstväg ett underligt ting /i Lundströms manér/ från hans atelier".

Vi kan tänka oss, att Hannas far – för det satta priset 4 skillingar (=8 öre) – inköpt boken av kyrkoherden eller klockaren, sedan hon anmälts till hemundervisning.

3 I den ursprungliga versionen gör berättaren här en utvikning, som hon satt inom parentes. Den förtjänar återges som prov på Hanna Jönssons moraliska patos: "(Jag tvekar icke att säga, att denna läsning gaf större behållning för lifvet än den barnlitteratur hvarmed man i vår tid heller på att öfversvämma barnavärlden – oaktadt hvar och en efter sin uppfattning, drifven af mer och mindre goda bevekelsegrunder, nog söker handla efter den stående satsen: Endast det bästa är godt nog för barnen. – Den störtflod af litterära alster som hvälfver sig fram genom tiden håller på att fördränka många af människoandens ädlaste egenskaper och i stället uppamma dess dåliga böjelser. Måtte våra barn och vår ungdom undgå att drunkna i nämnda flods dypölar! – Må det ursäktas, att jag kom från ämnet och gjorde en parentes, som kanske af många skall anses obefogad.)"

4 Johan F Åkerblom, först sånglärare i Falun, slutligen prost i Folkärna och folkskolinspektör, var en produktiv läroboksförfattare av polyhistortyp: hans bibliska historia ses fram till 1856 spridd i 17 upplagor.
5 Landskrona småskolseminarium, grundat 1870 av sedermera kyrkoherden i Hörby Evald Lundegård, existerade till år 1882. Jfr Nylund 1942, s 115 f, där det dock uppges, att seminariet "synes ha upphört år 1880". Se vidare Ekwall 1987, i sht avd 6.2-6.4.
6 Så t ex omfattar B C Rodhes Läsebok för andra läsåret i sin 11. upplaga (Gbg 1898) av totala textmassan, 342 sidor, knappt 40 sidor frakturstil. Däremot hade Karl och Knut Kastmans Läsebok för småskolan (Sthlm 1887), 11 år tidigare, företett en närmast motsatt proportion mellan text med antikva- och frakturstil.
7 Avslutningsvis ger hon uttryck för samma kallelsetanke inom skolans fostran i en dikt hon skrivit i självbiografin. Däri heter det bl a:
"Den milde Herren sände mig
och sade till mig så:
«Var trogen, kärleksfull och öm
mot mina plantor små!»"
8 Räknat härifrån är sista delen av underavdelningen "Metodiskt" hämtad ur Sv Ltg nr 40/1899. Jfr nästa underavdelning, "Fackligt".
9 Fr o m år 1893 hade anordnats akademiska sommarkurser för "lärare och lärarinnor [...] samt för vilka som helst bildningsintresserade personer". Premiären skedde i Uppsala, kurserna alternerade senare mellan dåtida fyra högskolstäder. De flesta deltagarna var lärare från småskola och folkskola (jfr Franzén 1930, s 122 f). Hanna Jönsson tycks ha varit flitig deltagare i Lunda-kurserna och där tillägnat sig en icke föraktlig fond av fortbildning.
10 J var 1902-1906 småskollärarkårens första representant i SAF:s centralstyrelse. Ibid, s 167 och 409.
11 "Stiftsmöte" är i sammanhanget liktydigt med ett möte för stiftets lärare och lärarinnor, oftast med en präst som ordförande – ett tecken på kristendomsämnets dominans.
12 Dessa år omfattade småskollärarnas utbildningstid "minst åtta kalendermånader, fördelade på två lästerminer". Nylund 1942, s 131. – Hanna Jönsson ger i ett senare nr ett "förtydligande" och säger sig ha menat att "hennes uttryck" ["ansträngande"] syftat "icke särskildt, icke ens hufvudsakligen den teoretiska kursen utan *hela utbildningskursen*, praktiska öfningar och öfningsämnen icke minst" (Sv Ltg nr 46/1899).
13 Tidning för lärarinnor nr 38/1902 tycks syfta på detta exemplar av läromedel, när den i sin "breflåda" ger rådet: "Tillskrif lärarinnan i Östra Torns skola, Lund, får Ni reda på hvad instrumentet heter och dels hvad priset är därpå, ty hon har köpt och använder ett sådant i sin skola".

G C:

Trägen vinner

Levnadsteckningar över den första generationen lärare i vår obligatoriska skola visar, att många bland dessa haft ett ringa ursprung. De blev i mångt och mycket hänvisade till egen kraft och egna initiativ. Nedanstående är ett exempel i den vägen. En provinskorrespondent till Tidning för lärarinnor har besökt Karolina Olsson i Jörlanda (1837-1919) och finner att denna "veteran på småskolans fält", så uttryckt i intervjuartikeln (nr 10/1901), nog har tillhört de handlingskraftigare och dem som lyckats i sina strävanden.
Ordspråket som får rubricera artikeln i nytryck passar väl in på "Kari". Hon hade målmedvetet arbetat sig fram – först till att överhuvudtaget kunna genomgå ett seminarium, senare till att genom eget skolhusbygge förvandla den flyttande skolan till fast!

Den 18:de sistlidne januari [1901] kunde lärarinnan i Jörlanda församlings fasta småskola vid Bråland, *Karolina Rebecka Olsson*, fira sitt 25-årsjubileum med småskolan. [...]

Det var en skiftesrik lefnad hon denna dag kunde blicka tillbaka på. Född i Spekeröds församling af Bohuslän den 30 december 1837, blef hon vid 3 års ålder moderlös och måste 10 år gammal taga tjänst, först som vallflicka och sedan som vanlig tjänarinna. Härmed höll hon på till 37 års ålder.[1] Under sin tjänstetid hade hon varit i tillfälle att höra undervisningen i den tidens ambulatoriska småskolor. Hos henne uppstod då en brinnande åtrå efter att få ägna sig åt denna sköna tjänst, de smås undervisning.

Sagdt och gjordt. Vid 37 års ålder sökte och erhöll hon inträde vid B. C. Rodhes småskolelärarinneseminarium i Göteborg.[2] För lånta medel måste hon uppehålla sig här. Efter

Bengt Carl Rodhe (1834-1897). Läse- och läroboksutgivare. En av pionjärerna för ljudmetoden.

ett års vistelse där aflade hon en vacker examen, isynnerhet om man betänker, att hon aldrig gått i skola utan lärt sig läsa på egen hand.

Efter aflagd examen erhöll hon den plats hon ännu innehar, fast ambulatorisk, mot en lön af 100 kr. samt fritt vivre på det ställe där hon undervisade.[3] Undervisningstiden var till en början 44 veckor men minskades sedan till 40 intill år 1883, då den blef 36 veckor. Det var således ett ansträngande arbete, men det oaktadt har hon icke behöft inställa skolan på grund af sjukdom mer än två, säger två, dagar under hela sin tjänstetid.

"Nå, hvad har 'Kari' tyckt om skolan och arbetet däri?" – "Jo, bra. Skolan har varit och är mitt allt i allom". – Nog hade det allt sina svårigheter för "Kari" ibland, isynnerhet då "skolan gick omkring i stugorna" och gummorna togo till att spinna. Annars har allt, som "Kari" sade, varit bra. Hon har

genom sitt rättframma och hjärtegoda sätt förstått att vinna såväl de äldres som framför allt de små barnens kärlek. Visst kunde och kan hon synas litet barsk ibland, men kom henne närmare – och man skall finna något hos henne till hjärtat gående godt.

För henne hade länge stått hågen att slippa ifrån denna ambulatoriska skola och skapa åt sig ett litet hem på gamla dar. Men för "Kari" var tanke detsamma som handling. Förmedelst lånta penningar, dem hon nu i det närmaste återbetalt, lät hon åt sig uppföra ett litet hus, inrymmande bostad samt skolsal. Tomt härför uppläts godhetsfullt af en hemmansägare inom roten. Här inflyttade hon 1883, och skolan blef fast.[4]

Omkring sitt lilla hus har hon med egen hand anlagt en liten vacker och lummig trädgård, och här kan hon nu, när hon med denna termins arbete afgår från sin befattning, i lugn och ro med förnöjelse blicka tillbaka på en gagnerik, ädel och sträfsam lefnad.[5] Heder åt denna arbetare på småskolans mödosamma fält![6]

1 Tillgängliga arkivalier verifierar hennes berättelse och ger oss tillsammans med denna en bild av dåtida allmogeliv som nog inte är helt ovanlig. Det framgår, *att* hennes far en gång tidigare blivit änkling, *att* han då redan hade fyra barn, *att* det föddes två barn i andra giftet, *att* Karolinas mor 32-årig dog i barnsäng och *att* dåliga ekonomiska villkor kort tid förut tvingat familjen att gå från gården till ett torp (ur Spekeröds kyrkoböcker AI:4 och C:4, GLA). Karolinas tid som tjänstehjon slutade i Göteborg: hon utflyttade 1876-01-15 från Gbgs domkyrkoförsamling (Jörlanda flld BI:1, JKA).

2 Detta enskilda seminarium var grundat och leddes av Bengt Carl Rodhe. Han hade – liksom sedermera Karolina Olsson – först efter åtskilliga år i praktiskt arbetsliv (R sysselsatt i pappersindustrin) utbildat sig till lärare. Efter Rodhes död fortsatte seminarieverksamheten under ledning av folkskollärare Tycho Lindeqvist till år 1914. Jfr en uppsats i B Rud Hall, Hågkomster [...], Lund 1932 (ÅSU 36), s 101 ff.

3 Socknen blev indelad "i 5 småskoledistrikt med hvar sin lärarinna". Därefter hölls skolrådssammanträde med såväl "församlingens äldre qvarvarande lärarinna" som "de 4 nya lärarinnorna". Den förstnämnda fick själv välja tjänstgöringsdistrikt, varefter övriga distrikt utlottades. "Lottning utföll så: Karolina Rebecka Olsson erhöll 1sta distriktet [...]". Kyrkostämmans protokollsbok KII:1 (JKA), prot 1876-01-15, inrymmer mycket utförliga avsnitt ur skolrådets i övrigt ej bevarade protokoll. Härur förtjänar återges belägg för att de ambulerande lärarinnorna haft

stora verksamhetsområden, exv "1sta distriktet utgör hemmanen Nordre Anås 2 1/4, Torp 3/4, Bråland 1 3/4, Skår 1, Höga 1 1/4, Berg 1, Bergby 1, summa 9 mtl [som] delas i 2ne rotar [...] således 4 5/8 mtl i första och 4 3/8 mtl i andra roten af detta distrikt". I en uppsats om skolväsendet i Jörlanda 1851-1882 framskymtar en passant denna "nya" småskolorganisation: "fyra Småbarnslärarinnor ambulera mellan gårdarne". Hall 1932, s 100. Jfr SFH II, s 464 f, som tecknar sockenbornas tidigare avoghet mot folkundervisningen.

4 Det vore lockande att få fastställt, hur vanligt det under folkskolans pionjärtid var att lärare grep in och genom *egen* byggenskap förbättrade den lokala skolorganisationen, sig själva till samtidig lättnad. Utgivaren noterar från egen etnologisk inventering ett sådant fall, liknande lösningen av skolhusfrågan i Bråland. En folkskollärare i mellersta Skånes skogsbygd hade tröttnat på kyrkostämmans vägran att bygga skolhus, lät själv uppföra ett och blev hyresvärd för den därmed fasta skolan (LUF uppteckn nr 19712). – Jfr K Knutssons uppsats ovan.

5 När vi ser notisen om hennes "ålderdomsunderstöd" i Sv Ltg 38/1901, enligt vilken ärende nr 434 renderar Karolina Rebecka Olsson 185 kr om året från den 1 aug 1901, är det svårt att därav härleda någon materiell trygghetsgrund. Uppgiften är tvärtom ett vittnesbörd om den första småskollärarinnegenerationens knappa villkor. Och dock använder intervjuaren ordet "förnöjelse"...

6 Till artikeln i lärarinnetidningen hör ett klassfoto från Brålands skola. Bildtexten har en lätt sentimental inledning om "den sträfsamma, i skolans tjänst åldrade kamraten". Lika rörande är dess fortsättning, som får åtföljа bilden, när den här återges.

"Hennes varmaste kärlek har ägnats de små, och kan man nu tänka sig en mera lämplig ram kring hennes porträtt än hennes egna skolbarn?"

"Gamla i Gensjö" – om en lärarinnas vedermödor i flyttande skola

Efter en artikel i Örnsköldsviks-Posten 1910-02-10, vars inledning och avslutning här avkortats. En icke namngiven ortsmeddelare ger sin femtioårshyllning till småskollärarinnan Helena Wiström (1860-1939). Hon var examinerad från småskolseminariet i Säbrå vid Härnösand 1879 och hade samma år börjat sin tjänstgöring i Anundsjö – en lärargärning som kom att avslutas först år 1925.

Nog är det förunderligt, men det kan hända något så märkvärdigt ibland, att t. o. m. en småskollärarinna kommer i tidningen.[1] Nu Helena Wiström, som nyligen fyllt 50 år.

Sörflärke, en av de byar där den intervjuade verkat som ambulerande lärarinna. Av vyn torde framgå, hur traktens kommunikationer förbättrats; "vägen räckte" allt längre ... Fotot troligen från år 1906: flaggstången t h är smyckad med en blå slinga till minne av den fredliga unionsupplösningen.

Således kan hon med skäl bära det namn hon ofta ifråga om lärarinnor fått bära, "Gamla i Gensjö", ty gammal är hon nu till åren. Gammal är hon i tjänsten ock.[2] Med denna termin har hon fullbordat sitt trettioförsta tjänsteår.

Många, ja kanske de flesta av dem som känna till henne, ha säkerligen aldrig tänkt på vad en lärarinna som hon har kunnat få genomleva och erfara under sin långa tjänstetid. Det skadar i alla fall inte, att vi en stund dröja vid några händelser ur hennes liv.

Vi följa henne då på några av hennes färder efter Anundsjö fjällvägar. Hennes verksamhet blev förlagd till södra delen av socknen. När hon då skulle upp till de mest avlägsna byarna, fick hon väl först åka så långt vägen räckte, men sen var det ej annan råd än att gå.[3] Och detta *att gå*, det betyder ej detsamma som att gå på väg eller gata, utan det betyder att hoppa på stenar och balansera på hala spänger, för att nu ej tala om den sköna möjligheten att få gå till knäna i blöt myr. Men Helena Wiström fick göra många resor om vintern också, ty hennes skolrote var vidsträckt, och i varje by stannade hon endast två, tre, högst fyra veckor i sänder.[4] Hennes vinterfärder voro ej heller alla gånger av lättaste slag.

Hon skulle en gång över från en by till en annan. Det var sent på hösten, snö hade fallit, men myrarna voro ej frusna. Till skjutsbonde fick hon en tvärsäker gubbe. Han skjutsade hennes packning; själv fick hon traska bakom släden, ty vägen var smal och dålig. Komna dit där sommar- och vinterväg skiljas, yttrade lärarinnan: "Det är väl bäst vi far sommarvägen nu?" – "Ja, de' ä' de' nog de'," gav gubben till svar och vek in på en annan väg. "Men nu far ni ju vintervägen ändå", sade lärarinnan. "Nää, de' här ä' sommarvägen de'," bestämde gubben och for vidare. Hon lät sig nöja, ty se karlar ha ju alltid rätt, de! Snart voro de inne på en stor myr. Då körde de fast, och när de efter mycken möda fått släden loss körde de fast igen. Så trevade de sig fram bit för bit. Men när släden för fjärde gången satt fast, sade gubben: "Ja, nu gett jag gå te' byn ätter nå' folk, för nu vet int' jag, vart jag ska komma fram me' hästen". Sade och gick. Och vår lärarinna? Ja, hon fick sätta sig ner på släden och vänta. Och lång blev hennes väntan i kolmörker där ute på den villsamma myren.

Interiör från en skogskoja i Grundtjärn, när om kvällarna "timmerhuggare [...] stekte sitt fläsk och kokade sitt kaffe, åto, drucko och voro glada". Det var kanske denna koja som apterades som "skolsal" för Wiströms klass under dagtid?

Äntligen kom gubben tillbaka med ett par karlar. De lossade släden, gjorde en stor vändning, och så bar det av samma väg tillbaka, tills de omsider kommo in på rätta sommarvägen. I närmaste by stannade gubben och hästen, men lärarinnan måste fara vidare. Nu fick hon en ung skjutskarl och en yster häst, och då gick det undan. Men hon fick inte heller nu åka; springa måste hon, om hon ej ville bli efter.

Vid tiotiden på kvällen var hon framme vid bestämmelseorten. Färden hade tagit tio timmar. Hon var trött, det förstå vi. Men hon hade också rivit sönder sina kläder i ris och moras, och av hennes splitternya lappskor fanns det just ej mer än kragarna kvar.

Lärarinnans bostad på de olika platserna var inte heller något paradis. Den utgjordes vanligen av en liten nedrökt kammare, där råttor och andra skogens smådjur tittade fram genom kryphålen i vrårna. Möblemangets nödtorft kunna vi förstå. Det hände henne på en plats, att då hon ville sätta sig och vila, så fick hon gå in till värdfolket och vackert be att få låna en stol en stund.

På ett ställe hade hon en synnerligen idealisk skolsal. Inredningen i denna bestod av ett par tre rätt försvarliga sängar: se, det bodde timmerhuggare där om nätterna. Där torkade de om kvällarna sina våta skodon och kläder, stekte sitt fläsk och kokade sitt kaffe, åto, drucko och voro glada. Sen sovo de den tröttes sköna sömn. Om mornarna försvunno de tidigt ut i skogarna, och då fick lärarinnan ta vid. Hon fick nu ordna deras bäddar, befria golvet från halm, potatisskal, sillben o. d. och "skaffa till" bord och sittplatser. Så kommo barnen, och hon började dagens arbete.

Så där ungefär tedde sig Helena Wiströms tjänstgöring under de första femton åren. Mången skulle säkerligen ha stupat på den uppgiften. Hon bestod, ty hon var ung och frisk, kraftig och oförfärad – och vad som kanske gjorde allra mest, hon hade ett oförbränneligt gott humör.

Nu har hon sen många år tillbaka haft fast plats vid Gensjö mindre folkskola, och där sköter hon fortfarande, nitisk och trogen, sin tjänst. Arbete och möda ha ej böjt henne. Hennes hår är grått, men ögonen röja ungdomens livlighet. Och gången – ja, vem färdas väl hurtigare och spänstigare fram på Anundsjö vägar? Nej, hon är ung till kropp och själ, trots tungt arbete och 50 år.[5]

Vad kan en kvinna som hon ha rätt att fordra av oss? Vad har hon förtjänat? Jo, aktning, vördnad och beundran av hög och låg, gammal och ung. Hennes livsgärning är stor, fast den skett i det lilla.

1 Med denna passus ger förf i någon mån uttryck för att småskolans lärare länge intog en relativt låg social ställning. Sistnämnda förhållande torde delvis kunna förklaras på det sätt en sentida facklig företrädare för kåren gör: "Det är svårt att värja sig för misstanken att småskollärarnas förhistoria med fattighjon som lärare spelade en viss roll när det gällde lönesättning och värdering av deras arbete." G Åberg, Sveriges småskollärare och deras förbund 1918-1966 (Stockholm 1978), s 22 f.

2 Det förefaller, som om en lärares krafter dåförtiden ansågs förbrukade långt tidigare än nu. De första pensionsbestämmelserna för småskollärare stadgade sålunda om deras "ålderdomsunderstöd", att helt understöd – 150 kr för år! – skulle tillkomma "oförvitlig" lärare, "som uppnått 55 års ålder och räknar 30 tjenstår" (SFS 54/1892).

3 Anundsjö är Ångermanlands största socken med en ytvidd dubbelt så stor som Öland. Avstånden därinom framgår av att W under sina arbetsammaste år i ambulatorisk skola hade att tjänstgöra i en rote, vars yttersta byar fågelvägen låg 4 1/2 mil från varandra (jfr not 4).

4 Det är i sammanhanget befogat att ge ett fylligt citat ur vad W i en informell matrikeluppgift 1919 ("på grund av pastorns skrivelse") anför till sitt skolråd:

"Min tjänstgöring inom Anundsjö socken räknas från den 2 oktober 1879, då jag kom som vikarie för den tid som var kvar av hösttermin, samt tjänstgjorde då i byarna Långsele, Sörflerke och Ödsby.

På nyåret 1880 blev jag av Anundsjö kyrkostämma antagen som ordinarie lärarinna för byarna Degersjö, Holmsjö, Myckelgensjö, Grundtjärn, Skalmsjö, Långsele, Sörflerke och Ödsby. Emellan dessa byar flyttade jag nio gånger om året till den 15 december 1888. Från 1889 års början till vårterminens slut 1896 var mitt distrikt inom byarna Långsele, Sörflerke, Ödsby och Västergensjö. [...]

Hösten 1902 – våren 1916 tjänstgjorde jag inom mindre folkskolan i Västergensjö. Från hösten 1916 till närvarande tid i fasta småskolan."

Först efter 23 års tid som lärare i ambulerande skolor blev hon alltså placerad i fast skola, dock länge än som undervisare även i den egentliga folkskolan.

Dessa utförliga uppgifter kan verifiera artikelförfattarens beskrivning av de mödosamma flyttningarna mellan den ambulerande skolans stationer men än mer belysa den naturligt nog långsamma skolutvecklingen i en glesbygd. I det aktuella fallet fick en och samma lärare uppleva, att skolan förvandlades från halvtidsläsning i flyttande skola – via densamma i fast skola – till heltidsläsning. (De kompletterande uppgifterna om W erhållna från Anundsjö skolarkiv i Örnsköldsvik).

5 "Ung...trots...50 år" – med uttrycket ovan anknyter skribenten på nytt till den dåtida låga medellivslängden (jfr not 2 ovan). Enligt officiell statistik var den (betr kvinnor) då blott 57,0 efter att exv 1890 ha varit 51,5 år. Småskollärarkåren var länge förvägrad pensionsrätt, bl a med motiveringen att "ingen" där kunde hålla ut till planerad avgångsålder! "De hava strängt arbete, och krafterna medtagas fort i dessa småskolor, som icke alla äro så sunda och lämpliga". – Ovan a a återger detta yttrande från 1886 års debatt i ärendet (Åberg 1978, s 21).

"En av de små":

Med prästen som självskriven skolrådsordförande

Bland bidragen i samlingen är detta ensamt i sitt slag; det behandlar lärarens roll i relation till arbetsledning och kolleger i stället för rollen i skolklassen. Förf avslöjar, något bitter, i synnerhet tre slags motsatsförhållanden som ligger i tiden. Det "ojämlika" kvinnor och män emellan var ett. Vidare: lärarpersonalens lott att jämt ha sin kyrkoherde (eller vicepastor) till skolledare. En tredje konfliktanledning förefanns i kategoriklyvningen småskollärarinnor - folkskollärarinnor - folkskollärare (jfr Florin, Kampen om katedern; Umeå 1987). – Uppsatsen är en av de många insändare som år 1907 kom lärartidningarna tillhanda.[1] Incitament torde ha erbjudit sig bl a genom de här tecknade motsättningarna. Därtill kom, att en uppmärksammad tendensbok, "Hvit ljung" av Mathilda Roos, nyss hade utkommit. Den var en utpräglad skolroman.[2] Otvivelaktigt kom den att betyda mycket för opinionen i skolfrågor, i synnerhet i småskolans fackliga och pedagogiska frågor.

Härmed tecknas några drag ur mina 20 års erfarenheter som lärarinna. Den första platsen jag hade var ett vikariat på ett år i en av vårt lands skönaste trakter. Där voro folkskolans och småskolans personal *kamrater* i detta ords vackraste mening. Intet översitteri utan full jämlikhet, förtrolighet och vänlighet mot varandra. Oftast voro vi, landsbygdens lärare och lärarinnor, inbjudna till kamraterna i staden och tillbragte då alltid vår söndag på angenämaste sätt. Men något "hem" i prästgården hade ingen av oss. En gång om året blevo vi ditbjudna på stor middag, då där var mycket fint och mycket stelt. Gamle

prosten var snäll och vänlig men syntes aldrig till i skolan mer än examensdagen.

Året därpå blev jag lärarinna i en småskola, flyttande på tre stationer. Där fanns intet av kamratskap. Folkskolläraren vid kyrkan, som hade att råda över mig och ännu en lärarinna, var den otrevligaste personlighet jag mött under hela mitt liv. En tyrann i sitt hem var han naturligtvis föga bättre mot oss. Jag stannade dock kvar i tre år. I prästgården hade ingen av skolans personal något "hem". Hade vi något ärende till prosten, uträttades detta på expeditionen och vi fingo gå hem igen. En (1) gång blev jag bjuden på kaffe i prästgården, och då var det endast prosten som gjorde mig sällskap. Fruntimmerna voro naturligtvis för höga att göra sällskap med mig. En tjänarinna skickades in att servera kaffet. Prostens intresse för skolan resulterade i ett skolbesök mitt i terminen – och så examensdagarna.

Så var min tid som lärarinna vid *endast* småskola avslutad. Jag sökte och erhöll transport till en mindre folkskola i en annan församling och stannade där i två år.[3] Något kamratskap fanns ej heller där, men ej heller någon tyrann, utan jag var min egen, vilket kändes ofantligt skönt efter de tre årens martyrskap. Prästen där var dock något mera intresserad av skolan, så att han tittade in några gånger under terminen. Men något försök att förbättra lärarinnornas lön gjordes lika litet där som i de föregående församlingarna jag varit, utan den var alldeles "enligt lag". Ej heller den prästgården var något "hem" för skolans lärarinnor. Vi bjödos aldrig på någonting där.

Jag flyttade sedan längre uppåt landet, likaledes till en mindre folkskola, där jag stannade i åtta år. Det var en s.k. skogsskola, som aldrig besöktes oftare av prästen än examensdagen. Vi voro ett 20-tal lärare och lärarinnor, och där rådde *stor* klasskillnad mellan folkskolans och småskolans personal. Träffades man vid kyrkan, var en nådig böjning på huvudet det enda som *folkskollärarinnorna* bestodo "de små". Tre av *lärarna* utgjorde dock ett gyllene undantag härifrån. De voro mera kamratliga i sitt uppträdande. Prästen hade bland lärarinnorna sina gunstlingar, som gynnades på allt sätt och som också hade ett "hem" i prästgården; men vi, som stodo utanför dessa *"utvalda"*, bemöttes med likgiltighet, och vårt

arbete var för honom av noll och intet värde. Några gånger hände det, att jag blev inbjuden på kaffe, men de flesta gångerna fick jag gå, som jag kommit. Prästfrun och dottern i huset voro dock synnerligen älskvärda, och man fann sig väl i deras sällskap. En gång om året samlades hela kåren till ett mycket angenämt samkväm i prästgården, och den dagen var onekligen av oss mycket efterlängtad. Någon löneförbättring för "de små" kom ej heller där i fråga.

Slutligen sökte och erhöll jag den plats vid M.F., som jag nu innehaft i nära sex år. Mina erfarenheter på denna plats ha dock varit rikast och mest omväxlande, ty vi ha haft ej mindre än tre präster under denna tid, och dessa tre ha varit så olika som natt och dag. De tre första åren förflöto för mig som en lycklig dröm, ty då förde vår nu avlidne kyrkoherde spiran. Själv en ovanligt rikt begåvad och storslagen personlighet förstod han som få att elda och hänföra sina underordnade för den sak han intresserade sig, och han intresserade sig mycket för *skolan*. Han hade 3/4 mil till min skola, men det avskräckte honom icke från att avlägga många och långa besök i densamma. Han kom som ett solsken och gick som ett solsken. Han förstod i sanning att helt fånga barnens och lärarinnans hjärtan. Vi sporrades att nedlägga all vår flit och all vår möda i arbetet, och resultaten blevo därför glänsande. Jag kunde om mitt skolarbete under denna tid sanningsenligt säga: "Mitt ok är ljuvligt, och min börda är lätt". Mina lönevillkor förbättrades också under denna tid. Hans fru var nedlåtande vänlig, och därför blev prästgården ej något "hem", men själv var han den gladaste och trevligaste värd och mycket gästfri. Man kände, att man i honom hade en faderlig vän och en intresserad skolman, och dessa egenskaper äro dock huvudvillkoren för ett framgångsrikt arbete i församlingens skolor. Han var aldrig rädd för att i skolan ge ett offentligt berömmande ord för vårt arbete, och detta sporrade oss till att arbeta än mera. Var det något att anmärka, gjorde han det *icke* offentligt utan enskilt och då på ett sådant sätt, att man aldrig behövde känna sig sårad därav. Ja, av alla de olika skolrådsordförande jag haft med att göra sätter jag honom högst, och han är för mig idealet av ett skolans överhuvud. Välsignat vare hans minne![4]

Om den vice pastor som sedan uppehöll tjänsten en tid är intet att säga. Han hade endast *ett* intresse: sig själv, och skötte för övrigt sin hälsa.

Så kom vår nye kyrkoherde, ung och oerfaren. Under de 18 månader han fört spiran som skolrådets ordförande har jag gjort flera och underligare erfarenheter än under de 18 förut förflutna tjänsteåren. Dock, framtiden kan förändra mycket. Så mycket har jag i alla fall funnit, att min undervisning under den nye ordförandens kommando kommer aldrig att bli vad den var under den gamle kyrkoherdens tid. Man kände sig då så glad, så full av entusiasm för sitt arbete, ty man visste, att man hade en person över sig, som visste att uppskatta arbetet till dess fulla och framförallt *sanna* värde och som gladdes med oss över de resultat som vunnos. Examensdagen lämnade han oss full frihet att själva välja våra ämnen, och detta bidrog i hög grad till det sprudlande liv som utmärkte våra examina under den tiden. Med andra ord, han övade intet tryck på oss. Det visade, att han hade fullt förtroende för sin lärarkår, och det kunde han också ha, ty vi äro inga "fuskare", någon av oss.

Till den nye kyrkoherdens fördel må dock sägas, att han är för lärarkårens bästa och ej *emot*, ty en löneregler ing till det bättre har han redan genomdrivit. Då man kommer upp till prästgården i något ärende, äro både han och hans fru mycket vänliga; men "hem" – ja, det får framtiden utvisa. Under min 20-åriga tid som lärarinna har jag *aldrig* haft något "hem" i prästgården. Det är nog ett fåtal prästgårdar i Sverige, där lärarinnor känna sig "hemma".[5]

Ingen av de lärarinnor som redan yttrat sig i denna tidning ha nämnt ett ord om sina respektive skolinspektörer. Av dessa vill jag ge mitt varma erkännande åt tre [...].[6] Dessa ha tacksamt erkänt mitt arbete och förstått att ingjuta solsken i den fortsatta undervisningen under terminens lopp. Vilken välsignad sak är icke detta! Jag är helt och hållet skolmänniska och ingenting annat och har sällan eller aldrig känt mig utledsen vid mitt arbete, men jag är förfärligt känslig för varje tanke om detsamma. Ser och förstår jag, att mina överordnade äro *nöjda* med mitt arbete, känns det så lätt och glatt att arbeta; däremot lägger sig missnöje eller ännu värre *misstroende* som en hämmande kraft över mig. Att jag dock

alltid lägger ner ett plikttroget arbete i min kära skola, därom har jag mitt samvetes vittnesbörd.

Angående boken *"Hvit ljung"* är jag nog lycklig att äga den, och vill jag till författarinnan Mathilda Roos frambära ett varmt tack för densamma.[7] Jag tror dock, att bokens innehåll vunnit mycket på om författarinnan, innan hon nedskrev den, hade ställt ett upprop till Sveriges äldre, erfarna småskolelärarinnor, att de var i sin stad givit henne en skriftlig skildring av sina upplevelser som lärarinnor. Då hade mycket kommit med, som nu utelämnats, och en del av det skildrade slopats som mindre viktigt vid en skildring av *"de smås"* ställning i samhället.[8]

[...]

1 Artikelns ursprungliga rubrik var "Ur småskolelärarinnornas lif" (Tidning för lärarinnor 52/1907). Den nu valda överskriften är naturlig med hänsyn till att insändaren särskilt uppehåller sig vid då gällande obligatorium, dvs att pastor var skolrådets självskrivne ordförande.

2 Mathilda Roos (1852-1908) är en ganska okänd åttiotalist. Hennes "medkänsla för de små och svaga i samhället" fick [...] "sitt kanske bästa uttryck i hennes sist skrifna bok 'Hvit Ljung', där hon på ett varmhjärtadt och talangfullt sätt för de af samhället ganska styfmoderligt behandlade småskollärarinnornas talan". S[igrid] St[orckenfeldt], Mathilda Roos. Lefnadsteckning [...]. Sthlm 1908, s 32. Jfr Florin 1987, s 11.

Insändartemat som indirekt sammanhänger med boken motiverar, att dennas innehåll här analyseras. "Hvit ljung" förmedlar författarinnans alltmer fördjupade livssyn, inspirerad av Tolstojs böcker. Romanen är tillägnad en syster som gav Mathilda både impulser att skriva den och viss inlevelse i dåtida skolproblem. Direkta miljöintryck inhämtade Mathilda Roos i en avlägsen bygd, dit hon "begaf sig för att vinna den naturtrohet både med afseende på de lokala förhållandena och de handlande personerna, som hon ansåg nödvändig" (s 33 i levnadsteckningen).

Ett rikt persongalleri präglar boken: lärarinnor av olika åldrar och kategorier, informatorer, präster samt mer eller mindre primitiva bybor. Allsidigast presenteras kyrkoherde Rikard Henningson och lärarinnan Gertrud Björk, tecknade som varandras motpoler. Höjdpunkten i skildringen nås, när kyrkoherden kort tid före sin död ger henne en obefogad varning i tjänsten, "för mångsyssleri och agitationsverksamhet", efter att ha funnit henne "öfverskrida det stilla helgade verksamhetsområde, Gud själf utdelat åt det svagare kärilet". Hvit ljung (Sthlm 1907), s 389 o 391.

Romanen bedömdes mycket olika. Sådana auktoriteter som C D af Wirsén och Fridtjuv Berg recenserade den välvilligt (i Vårt land resp

Det spörsmål som ovan behandlats ur ett ganska säreget perspektiv – och som gäller skolans lokala ledning – motiverar följande exkurs kring det historiska förloppet på området.

Jöns Månsson i Lilla Svedala, riksdagsman: [...] "erfarenheterna vid folkskolans inrättande [har] i flera orter ådagalagt, att det torde med skäl ifrågasättas, om presternas sjelfskrifvenhet till ordförande i skoldirektionerna är för sakens framgång fördelaktig." (1847)

Hjalmar Öhrvall, professor i Uppsala, "den för sin radikalism kände fysiologen": "Äfven om prästerna följt med sin tid och vore i jämnhöjd med utvecklingen, skulle det i alla fall ej kunna försvaras, att de numera äga ledningen inom skolan; men som de nu stå, är det en påtaglig orimlighet" (1901).

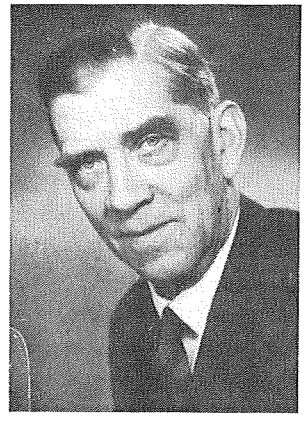

Viktor Fredriksson, folkskollärare i Göteborg, facklig förtroendeman, författare och slutligen folkskolinspektör: "Upphörandet av den här nämnda självskrivenheten kom som en mogen frukt av den folkliga utveckling, som låter härleda sig ur den allmänna rösträttens införande" (1942).

Sv Ltg). Såsom en av de första svenska lärarromanerna vann den särskilt stor spridning bland skolans folk. Här kom debatten att stå het kring obligatoriet. Vidare berör boken det starkt kontroversiella drag som utmärkte lärarkårens dåtida uppspaltning: utbildningsmässigt, lönemässigt, socialt och efter könsfördelning. – Vår anonyma bidragsgivares pseudonym är utifrån stadietillhörigheten signifikativ – hon var "en av de små".
3 Att observera: "mindre folkskola" är officiell term för att beteckna någon av de skolformer där småskolläraren undervisade årsklasser i den egentliga folkskolan – i lönebesparande syfte.
4 Att prästen – personligen lämplig eller ej – skulle fungera som skolrådsordförande utgjorde en av många misstänkliggjord anordning hela tiden den bestod. Kritik framkom först sporadiskt i de ofrälse stånden och gjorde sig sedermera gällande i liberala kretsar. Slutligen tog den sig uttryck i ett mera allmänt, sekulariserat synsätt, utmynnande i kommunalstyrelsereformen av år 1930. De tre personer som ovan avbildas får, med sina meningsyttringar citerade, exemplifiera hur detta speciella band mellan kyrka och skola tid efter annan ifrågasattes – för att sistnämnda år i stort sett avslitas.
5 Insändaren upprepar till leda sina antydningar om bristande hemkänsla, när lärarpersonalen gästade prästgården. Därmed polemiserar förf mot tidigare inlägg i tidskriften. Kolleger hade där påstått sig äga så god trivsel som nästintill *i ett andra hem* i respektive ordförandes prästgård. Att personliga besvikelser i insändarens fall skapat komplex för henne kan nog inte uteslutas! Man observerar hennes temperamentsfullt inströdda kursiveringar...
6 De tre folkskolinspektörernas namn är här utelämnade.
7 I sammanhanget bör vi inflika den motivering författarinnan gett till själva romantiteln; att sägnen talar om en kvinna "som i sitt hjärta gömde kärlekens och sorgens tunga hemligheter. Och hvar hennes tårar föllo på heden, där försvann den röda färgen och ljungen blef hvit [...], den smärtetecknade kärlekens blomma". Hvit ljung, s 7 och 432.
8 Själva artikelslutet är, såsom numera inaktuellt, uteslutet (insändarskribenten tackade för en pågående följetong i TFL).

Germund Hesslow:

Småskolan i Tranekärr

Författaren (1887-1968), med tiden affärsman i Stockholm, skriver om sin första skoltid i Kullabygden.[1] Hans barndoms lärarinna var Troen [Tronhild] Thore (1840-1923). I flera olika sammanhang har hennes egen livfulla skolskildring varit publicerad.[2] Oexaminerad antogs hon som lärare i hemsocknen Jonstorp 1863 och fick sedan verka där under en lång följd av år. Hon tycks ha varit en nästan legendarisk lärarpersonlighet.

Jag vet inte, om det var vanligt att i landsbygdens skolor läsåret sammanföll med kalenderåret. I min småskola var det i varje fall så. Och därav kom det sig, att ett sexårigt barn fick företa sin första skolvandring i en tidig vintermorgons råkalla och spökaktiga halvmörker och – om det hade sitt hem i skoldistriktets utkant – traska en hel timmes tid på knaggliga vägar och stigar för att nå fram till det mål som var förbundet med så dystra och skräckfyllda aningar.

Andra fortskaffningsmedel än apostlahästarna kunde det icke vara tal om för skolbarn.

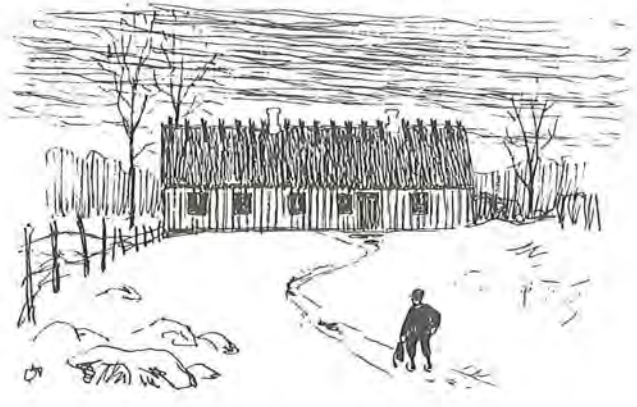

I Tranekärrs småskola härskade en gammal respektingivande, lätt mustaschprydd lärarinna med strängt utseende, och henne fann man sig alltså plötsligt stå tafatt och darrande inför.

Men när hon, sedan vi "små" instuvats i de främsta bänkarna – andra klassen, som benämndes "di store", satt i de bakre bänkarna – förklarade att vi i likhet med många tidigare årgångar skulle kalla henne för *faster* förflyktigades strax alla ångestkänslor, och det visade sig snart att hon inte alls var så farlig som hon såg ut.

Hon hade i tidernas början haft brorsbarn bland sina elever, och då dessa kallade henne för faster, föll det sig naturligt för kamraterna att anamma denna titulatur, varefter faster i fortsättningen själv gjorde sig till *faster* för klass efter klass, tills hon vid sin långa levnads slut var *Faster Troen* för så gott som hela Jonstorps församling.

Det nya läsårets första lektion inledde hon – nu som alltid – med ett hastigt huvudkast och det överrumplande utropet: "Såg ni fågeln som flög förbi fönstret?" Utan att vänta på det självklara svaret, att ingen sett fågeln, tillade hon med vemodig röst: "Så fort går tiden!" Det lät ju nog så lovande, och man fick strax en befriande känsla av att man skulle vara färdig med hela skoleländet i ett litet nafs och snabbt bli stor, så man kunde gå till sjöss.

Så kvickt gick det nu inte. Tvärtom kom man efter hand underfund med att bara en termin var en hel evighet. Sextio år senare inser jag bättre, att fasters liknelse trots allt inte var så oäven.

Faster lärde oss en hel del om nästan allting. Först och främst var det trästavarnas bokstäver, vilka snart nog blev igenkända i vilka växlande kombinationer de än trollades fram genom stavarnas finurliga uppställning och omflyttning.[3]

Inom kort var vi försedda med griffel, griffeltavla och hartass och halkade därmed in i skriv- och räknekonsten.

Det var klent beställt med undervisningsmaterialet. Men faster var fantasifull och uppfinningsrik. Ett stort garnnystan förvandlades till en jordglob och genom denna stacks jordaxeln i form av en strumpsticka. En röd garnända runt om globen blev den heta ekvatorn, som många av fasters

"Att jorden den går
och att solen står stilla,
det var ej lätt fatta
för skolflickan lilla.
Med stickan och nystat
det ändå gick lätt
för henne att fatta,
det Faster haft rätt".

anförvanter hade seglat över. Man undrade nog en smula, hur ekvatorn kunde hålla, men den var väl starkare än vanligt stoppgarn och hasade väl under kölen på något sätt! Andra garnstumpar i olika färger blev polcirklar och vändkretsar med fantasieggande namn. Därmed var grunden lagd för det astronomiska och världsgeografiska vetande, som vi efter hand inhämtade.

Om människokroppens sinnrika byggnad fick vi nog så ingående kännedom genom s.k. åskådningsövningar, där fasters lilla välskapade anförvant Maria fungerade som åskådningsobjekt och fick sina olika kroppsdelar utpekade och närmare beskrivna med avseende på byggnad och funktioner. Hur konstig Maria såg ut invärtes fick vi också en viss föreställning om, även om den kanske blev en smula dimmig, eftersom vi ju inte kunde beskåda själva innanmätet.

Och så var det den urtråkiga katekesen men också den desto mera spännande bibliska historien, som dagens sista timma alltid ägnades åt. Hur sken man inte upp, när dagen var så långt framskriden, att faster kom med sin oföränderliga fråga: "Vad tycker ni nu, att vi ska göra?" på vilken det lika oföränderliga svaret kom i korus: "Berätta om Israels barn!" Därpå fortsatte faster helt nöjd med sin dagen förut avbrutna, långa och spännande följetong om Israels barns underbara öden och äventyr.

Det är givet, att straffbara förseelser förekom. Alla kunde ju inte vara sådana Guds änglar som Maria. Bestraffningen för mindre brott, som t. ex. anförarskap för dem som seglat med barkbåtar i ett närbeläget kärr och kommit in med genomblöta strumpor (trätofflorna fick man ställa i farstun),

blev örfilar. De vilseförda fick merendels torra strumpor ur fasters och hennes unga släkting Huldas förråd, så långt detta räckte. Den som fick örfilarna – en numera gammal pensionerad sjökapten som fortfarande finner stort nöje i segling, visserligen inte med barkbåtar i kärr men med s.k. svanshallssnipor i Skälderviken[4] – hade själv vattentäta stövlar och behövde därför inte underkasta sig förödmjukelsen att ta på sig fruntimmersstrumpor.

Grövre brott sonades på så sätt, att brottslingen fick klättra upp genom en lucka till det mörka loftet och där dväljas någon i förhållande till brottets storlek lagom tidrymd. Däruppe fanns emellertid en trave gamla trasmattor, av vilka man kunde reda sig en god bädd.

Råkade man komma till skolan en morgon, då snöhinder förmått flertalets föräldrar att låta sina barn stanna hemma, inställdes undervisningen. Dagens hjältar, som plumsat genom många snödrivor på den långa vägen hemifrån, belönades med björnbärssylt och pannkakor, som faster själv ställde sig att grädda med villig handräckning av de förväntansfulla småttingarna.

Och så fick man plumsa hem igen med de flesta smörgåsarna orörda i skoleväskan, efter hemkomsten översvallande hjärtligt välkomnad av småsyskonen, som redan i doften från "skolemadarna" vädrade något främmande och äventyrligt.

Tranekärrs småskola står fortfarande där den en gång stod. Huset hade, som i förbigående sagt, i byggnadsmaterial dragit en kostnad av 700 kronor och uppförts av fäder, som varit måna om att skaffa sina barn mera lärdom och bildning än den tidigare med samma faster ambulerande skolan[5] kunnat skänka dem själva, och har sedan min tid blivit något tillbyggt på längden, fått två dörrar i stället för en och halmtaket utbytt mot modernare takbeklädnad.

Jag passerar min gamla småskola emellanåt men har aldrig vågat mig in. Jag är rädd att stavarna, garnnystanet och strumpstickan skall ha försvunnit från skolrekvisitan.[6] Och jag vet inte riktigt, hur jag skall titulera lärarinnan. Jag lär väl inte kunna kalla henne faster...

1 Hesslows uppsats ingår i "Minnen från Helsingborg och dess skola", årg 22 (Sthlm 1955). Den publiceras här – något förkortad – efter medgivande av Hälsingborgspojkarnas Gille i Stockholm.

2 Ursprungligen införd i Tidning för lärarinnor 24 och 25/1903, sedermera omtryckt i Engelholms Tidn 1923-01-10--11, delvis i O Eriksson (utg), Minnesskrift [...] Kullabygdens skolhistoria (Hbg 1924) samt i ÅSU nr 36 (Lund 1932).

3 Bokstavsstavarna var av trä, meterlånga och linjalformade. De var försedda med tydliga bokstavstecken – eller delar av ord – och kunde hängas vertikalt på spikar. Tätt intill varandra och med olika alternativa placeringar gav stavarna upphov till ord eller stavelser. Dessa kunde körläsas av eleverna, allteftersom lärarinnan pekade på en av de uppkomna vågräta raderna. Stavarna har sin motsvarighet i räknestavar, där olika siffror och matematiska tecken var anbragta.
Mest spridda var rektor W Norléns läsestavar, en uppsättning à 16 st (15 dubbelsidiga stavar och en "vokalstaf"). Han skriver om "sättet för deras användande" (Norrköping 1875): "ehuru de kunna begagnas vid innanläsning efter stafningsmetod, [anmärkes, att de] dock blifvit uppsatta såsom materiel vid läsning efter ljud- eller rättare skrifläsemetod".

4 Svanshall, fiskeläge i Jonstorps sn, vid Skälderviken.

5 Troen Thore skriver själv om den ambulatoriska skolform, i vilken hon först verkade: "Oaktadt alla de svårigheter det medförde, fingo vi ändå fortfara därmed i 11 år, utan att skolrådet företog något nämnvärdt till förbättring. Det enda var, att jag med böner och föreställningar förmådde folket att på frivillighetens väg låta oss stanna en vecka på hvart ställe. [...] Småskolan ambulerade i alla rotarne, 6 veckor i hvar rote."

6 Sedan förf nedskrev sina minnen, har den hundraåriga skolan i Tranekärr indragits till förmån för centralisering av skolväsendet i Höganäs kommun och skolhuset blivit hem för ortens scouter.

Torsten Svartengren:

Undervisning i lappkåta

Artikeln hämtad ur Tidning för lärarinnor nr 3/1898. T H Svartengren (1847-1920) anges där som regementspastor. Han blev omsider kyrkoherde i Umeå. Hans tidigaste erfarenhet av nomadskolorna härrör från 1880-talet, då han under åtta år förestod statens lapska småskolseminarium i Mattisudden, Jokkmokk (grundat 1875), och därefter tjänstgjorde som folkskolinspektör.

I sin uppsats syftar förf på skolförhållandena som rådde för de renskötande samernas barn fr o m 1896. Ambulerande skolor i kåta, av den typ som här beskrives ("kateketskolor"), betjänade vid denna tid samerna under flyttningsperioderna men kunde – vilket framgår av det följande – ibland även vara i gång vintertid. Dessutom var fasta lappfolkskolor inrättade på fem centrala platser.

Den rent lappska befolkningens begåfning är icke ringa, utan tvärtom mycket större än man vanligen föreställer sig.[1] Lappen äger ett skarpt lokalsinne och en liflig fantasi. En af mina lappska elever kunde vid sin ankomst till Mattisuddens seminarium icke ett ord svenska men talade efter två års förlopp sistnämnda språk rent och färdigt, skref mycket väl och kunde ej kuggas på sina pensa. Denne yngling fick sedan anställning som lärare i skolor där svenska talades.

Af länets lappar äro en del bofasta och hafva öfvergått till nybyggarelifvet. Dessas barn undervisas naturligtvis i skolor tillsammans med de svenska barnen, och dessa skolor äro än ambulerande, än fasta.

Med den annalkande vintern draga de andra lapparna sig närmare bebyggda orter. Hvarhelst de slå sig ner bildas s.k. lappbyar. Dessa bestå af en mängd större och mindre kåtor. Vanligen äro de fem till antalet. En af dessa är skolkåtan. Den har bättre tyg än de öfriga hafva. Dess byggmästare och uppresare är skolmästaren.[2] Många gånger om året får han rifva ner och bygga upp densamma. Genast vid ankomsten till en ny plats får han taga itu med att uppföra den. Midt uti densamma är eldstaden, och omkring denna lägges ett tjockt lager af friskt granris, på hvilket lärare och lärjungar sitta under lektionerna. Skolläraren kallas kateket, men folket däruppe tror att vi slarfva med uttalet och kalla honom katekesen. Denne är vanligen en "lillkatekes", men ibland kan han vara en riktig "långkatekes".[3] Läsningen, skrifningen och räkningen försiggå vid dagsljus eller skenet från brasan i kåtans midt; ljusstaken och lampan äro aldrig sedda lyxartiklar.

Böckerna äro få och skrifna på fyra dialekter. De äro läsebok, katekes och biblisk historia, gamla och nya testamentet samt understundom historia, geografi och naturlära. De fyra dialekter på hvilka dessa böcker skrifvits äro: 1) den gamla s.k. boklappskan, ett språk som genom mansåldrar banat sig fram, 2) nya lappskan, 3) den s.k. Malålappskan och 4) Tornelappskan.[4]

Som man förstår af det föregående hafva kateketerna ganska stora svårigheter att kämpa mot, svårigheter af flerfaldigt slag, men ändå blir resultatet af deras arbete mycket vackert. De lappska barnen äro, tack vare fliten och nitet hos lärare och lärarinnor, som aldrig veta af någon inspektion, och det ringa barnantalet icke underlägsna sina svenska kamrater.[5] Från seminariet har kateketen med sig sina läroböcker, som blifva honom till god hjälp vid undervisningen. I synnerhet äro bilderna däri ofta använda såsom de enda tillgängliga åskådningsmaterialer. Räkning med gran- och tallkottar förekommer. Där lägga barnen kottar alldeles såsom I låten edra skolbarn lägga tillsammans 4 pepparkakor och 6 pepparkakor och taga 7 kuber från 12 kuber o.s.v. All skrifning sker med griffeln på griffeltaflan. När den lille lappen fått sig en blyertspenna är han mycket stolt öfver den. Ofta gör han därvid en liten byteshandel med ena hälften af den och behåller återstoden för sin egen räkning. Lika stolt är han öfver det papper han fått, men det aktar han sig noga att gifva bort. Vi hafva nu något talat om räkningen och skrifningen vid undervisningen i lappkåtan. Hvad själfva lappskan beträffar undervisas blott i stafning och innanläsning. Någon grammatik vågar man ej befatta sig med.

Ett besök i en lappby midt i vintern är ganska intressant att företaga. Vi vilja göra ett sådant. Det har åtskilligt egendomligt att bjuda på. Vi mötas af hundarnas gläfsande, och under tältdukarna varsnas rörelser, tydande på att det städas derinne; man kan ju ej veta, hvilken kåta främlingen hedrar med sitt besök. Där ligger en liten i ett slags hängande såll och ser på en öfver honom fästad pärlram.

Skolkåtan igenkännes snart genom den högljudda läsning som tonar därifrån. Inkomna finna vi kateketen sittande på ena sidan af kåtan, omgifven af 5 à 6 barn. Han har snuggan i munnen och käpp i handen. Barnen sitta på sina korslagda ben med taflan eller boken i knät. Vi hälsa, men ingen besvarar vår hälsning, utan de fortsätta läsningen ostördt, som om de ej märkt oss. Detta gör, att vi känna oss ogenerade och taga plats vid kåtans motsatta sida med benen i kors under oss. Midt i kåtan är, som redan blifvit nämndt, eldstaden där elden brinner. Öfre delen är mer eller mindre uppfylld med rök som banar sig väg genom tältets öppningar. Bakom sig har man 30° kallt, framför sig 50° varmt – en temperaturskillnad alltså af 80°. För att ej förfrysa ena sidan och sveda den andra sidan måste vi allt emellanåt vända på oss. Lektionen pågår emellertid oafbrutet, ingen tycks skänka främlingen någon uppmärksamhet. Lappbarnen läsa bättre än vi vanligen föreställa oss. När gossen är i tur att läsa, knuffar kateketen till honom med en käpp. Då han läst sitt stycke och redogjort derför, ger han besökaren ett förstulet ögonkast, hvari stolthet och naivitet, illmarighet och oskuld på ett komiskt sätt äro förenade.

I kåtan hafva de äfven svart tafla. På den äro bokstäfverna upptecknade i långa rader under hvarandra; konsonanter, hårda vokaler och mjuka vokaler för sig. De små lära sig läsa genom att framstöta ljud. De hafva reda på läppljud, stötljud o.s.v.[6] De sitta där och försöka sin lycka i läskonsten, ofta säga de fel, och vi misstänka att det sker med flit, ty det tycks skänka dem ett stort nöje att frambringa de olika ljuden.

Nu blir det rast. Då kommer kaffepannan öfver elden, ty kaffet är lappens älsklingsdryck. Då kaffebönorna komma fram, tager läraren tillfället i akt och undervisar sina elever

På detta sätt börjar Berlins läsebok sin beskrivning av samernas helt oumbärliga husdjur.

om kaffeträdet, hvar det växer och hur det ser ut. På ett lindrigt rent papper ligga några sockerbitar af tämligen obestämd färg. Detta ger honom anledning att hålla en liten föreläsning om sockerröret, och vi igenkänna dervid själve N. J. Berlin.[7]

Ändtligen är kaffet kokadt, men serveringen går långsamt, ty i kåtan finnes blott en enda kaffekopp. Efter att hafva smakat af kaffet aflägsna vi oss, uttryckande ett tack för vårt besök i lappkateketens kåta.

1 Påpekandet är befogat, eftersom man ibland, inte minst förr, tillskrivit lapparna särskilda rasegenskaper, i det att man bortsett från betydelsen av den speciella miljöns inflytande.

2 I denna samling av undervisningshistoriska skildringar är det välmotiverat att inkludera ännu ett exempel på att *manliga* lärare var sysselsatta på småskolstadiet. I norr verkade än så länge många manliga lärare. Vid Haparanda småskolseminarium var exempelvis under 70- och 80-talen en bland tre elever manlig. Jfr Florin 1987 samt Ekwall 1987.

3 Med sin ordlek ("lillkatekes") antyder förf, att samerna i regel är kortväxta!

4 Utan att göra anspråk på fullständighet kan en språkvetenskaplig kommentar vara på sin plats (i sammandrag efter prof Tryggve Sköld, institutionen för finska och samiska i Umeå):
"Boklappskan" är det språk som på 1700- och 1800-talen användes i bibelarbetena. Med "nya lappskan" syftar förf på den samiska ortografi som en samtida banbrytare i finsk-ugrisk språkforskning, prof K B Wiklund, lanserade. "Malå-lappskan" = en sydsamisk dialektform. "Torne-lappskan" är det av Lars Levi Laestadius skapade skriftspråket.

En sammanfattning: "Man har sedan man överhuvudtaget började ge ut böcker på samiska tvistat om vilken dialekt och vilken rättstavning man skall använda" (upplysning av Sköld till utg 1980-09-01).
5 "Aldrig [...] inspektion" - uttrycket förefaller överdrivet. Skolråden var åtminstone ålagda att öva tillsyn över nomadskolorna, och för dåtida folkskolinspektörer var inspektionsskyldighet föreskriven också där.
6 Förf antyder härmed, att ljudmetoden var i bruk. Denna betonade vikten av att redan småskolans elever lärde sig *benämna ljuden*!
7 Nils Johan Berlin (1812-1891) var professor i farmakologi och kemi i Lund. Han blev bemärkt för sina prisbelönta, allmänt spridda böcker i naturkunnighet: en läsebok och en lärobok, som kom ut i 10 resp 15 upplagor (varav den allra senaste trycktes så sent som 1925).

"Inga":

Min första plats

Den unga lärarinna som här ser tillbaka har valt att framträda under pseudonym. Hon skriver i avslutningen, nedan något beskuren, att hon skickat in sitt bidrag för att till kollegers uppmuntran och tröst "tala om de svårigheter som mötte i början", och tillägger i samma anda som utmärker hela artikeln, att "allt går igenom med Herrens hjälp".

Uppsatsen stod att läsa i Tidning för lärarinnor nr 50/1900. Den utgjorde – bland åtskilliga andra – ett svar på tidskriftens appeller om uppteckning av minnen från skolarbetet.

Så väl jag minns den sista dagen på seminariet! Då kallade rektorn mig in i lärarnes rum och sade mig, att jag kunde få välja på två platser, den ena på landet i privat familj att läsa med två gossar, den andra som vikarie i en socken fem mil från min födelsestad.[1] Jag skulle läsa med både folk- och småskolans barn under en termin. Jag valde den senare. Ack, att få mitt eget skolhus och många barn att styra med! Det tycktes mig som en stor fröjd. Det var omöjligt att motstå, oaktadt rektorn sade att den andra platsen passade bättre för mig, då jag var så ung, bara ett barn, som inte förstod hur det kunde vara att bo ensam i ett skolhus. Nej, jag kunde ej öfvertalas. Jag ville ha platsen och fick den.

Min goda mamma var nog ängslig öfver sin lilla flicka, som så ensam skulle fara sin väg, men hon var också glad öfver att kursen på seminariet var slut. Det var nog under många försakelser hon kunde underhålla mig där, ty vårt hem var fattigt. Jag hade bara henne, hon endast mig.

Jag sjöng och var glad från morgon till kväll, då jag tänkte på att få resa till min skola. Den 25 februari, kl. 7 på morgonen, reste jag från mitt hem. Då fanns ej järnväg till R. socken i Östergötland. Nu sedan den är färdig är resan dit ej

TIDNING FÖR LÄRARINNOR

(4:de Årgången)

N:r 10 | Stockholm den 8 Mars | 1901

Prenumerationspris: | Redaktrice: ANNA HAMMARDAHL. | Utgifningstid: Hvarje Fredag

Infälld bild: grundaren av TFL och dess mångåriga ägare och redaktör, Anna Hammardahl (1872-1955). Helt ung upplevde hon åtskilligt som överensstämmer med vad "Inga" skriver om sig: född östgötska, modern änka, första tjänsten i mindre folkskola. – Faksimil av tidningstiteln, som från 1898 över 50 år framåt företedde samma karakteristiska prägel.

besvärlig som då. Vi fingo alltså färdas efter häst. Det var töväder med litet snöglopp om morgonen och mitt humör var icke alldeles så friskt som det brukade vara, och då mamma bad Gud välsigna mig och svepte om mig min stora ullschal och jag satt i släden, var det nästan slut med mitt mod; men det fick inte min lilla mamma se. Vi försökte båda två bedraga hvarandra med glada miner, fast det nog inte lyckades så bra.

En ung, hygglig dräng skjutsade mig, och så foro vi då iväg genom staden, där lyktorna ännu brunno. Raskt gick det framåt. Vi blefvo snart hvita af snö, som nu föll i stora flingor. Vid en gästgifvaregård rastade vi i två timmar. Där åto vi matsäck och drucko kaffe. Så bar det i väg igen. Åh, vad det började kännas ängsligt! Jag var så långt från hemmet, och än längre skulle jag. Hästen började tröttna och ville bara gå sakta, mycket snö hade det ock blifvit. Dessutom mörknade det tidigt, och mörkrädd det var jag med besked. Fast jag nu skulle vara en föresyn för andra och visst inte ville låtsa om det, så hade jag nog en stor respekt för spöken etc. Min skjutskarl trakterade mig också med en hel mängd rysliga historier, och jag blef till sist så rädd, att jag bad att få hålla honom i ärmen. "Dä kan ho inte få, för då kan ja inte köre. Va' inte rädder, ho! Dä ingen som tar'na", sade han, men nog makade jag mig intill honom så mycket jag kunde.

Ändtligen klockan 9 på kvällen kommo vi till ett skolhus; men det var inte det jag skulle stanna uti, fast vi trodde så. Intet ljus lyste ur något fönster. Vi bultade på, och om en liten stund hördes en vänlig röst fråga, hvem det var. – "Jo, ja' ä här med den nya lärarinnan", sade min vän drängen. "Släpp in oss, vi ä våta och frusna". Dörren öppnades, och en ung flicka med ett ljus i handen stod där och såg så frågande ut. Jag sade, att jag var den vikarie som skulle till G. skola. –"Det här är E. skola och jag är lärarinna här", sade hon. "Ni blir öfver natten här, och i morgon får ni fara öfver sjön till G. Det ligger på andra sidan." Hon var så snäll och glad, bodde där helt ensam, men skolhuset låg i en by.

Nu fick drängen gå ned och få hästen in i ett stall i byn, och sedan fingo vi värma oss vid en skön brasa, som vår goda värdinna tändt upp, fingo hvit gröt med sirup på och sedan gå till hvila, drängen i köket, jag i lärarinnans säng, bredvid henne. Vi blefvo genast du och goda vänner. Hon var en sådan hurtig flicka, frisk och stark och inte rädd för något. Det var godt att träffa på en sådan vän. Aldrig glömmer jag, hur god hon var mot mig, då jag ledsen, frusen och våt blef så väl mottagen af henne, jag som var en främling för henne och gjorde henne så mycket besvär.

Jag sof snart och drömde om mitt kära hem. Men ack, ett sådant uppvaknande! Långt, långt från hemmet! Nu skulle drängen med hästen fara hem. Jag grät som om mitt hjärta ville brista för jag icke fick följa med. Min nya vän tröstade mig med att det var ej evigt jag skulle vara där, bara fyra månader. Det skulle väl gå. Vi skulle ofta vara tillsammans, och människorna voro så snälla. Jag försökte jämt tänka som hon, och mina tårar runno ej.

Vi gingo ned i hennes by, till en ledamot i skolrådet som skulle veta råd för hur jag skulle kunna komma till mitt skolhus, nu då isen blifvit så osäker, att man ej kunde åka eller gå öfver. Ro var också omöjligt. Jag fick vänta ännu en dag hos min nya väninna, och vi voro hos gummorna i byn och drucko kaffe. Alla voro så snälla, men jag hade aldrig varit på landet, så jag var mycket ovan vid deras språk och seder. De tyckte också att "den nya lärarinnan var så hvit i öga och så tyster", då deras gamla var så "röd i öga och pratsam".

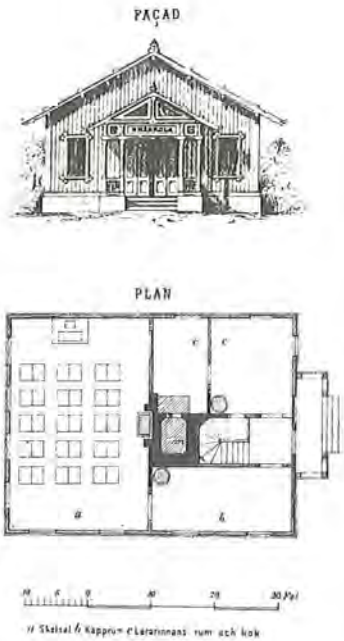

"[...] ett likadant skolhus som det min vän bebodde". Avsnitt ur en normalritning för småskolbyggnader, mönsterbildande runtom i vårt land.

Tredje dagen kunde vi begifva oss af på eftermiddagen. Ett par gubbar rodde "ökan" med min koffert, Hulda (min nya vän) och mig. Det blåste bra nog, och vi rodde mellan isstyckena, som den ena af gubbarna fick med en stång maka undan.

Det var ganska långt att färdas. Så fingo vi gå i land. Gubbarna togo kofferten, och vi följde efter i en åkerren i snöslask ned till en vik af sjön, som vi nu åter skulle öfver. Det var ej så långt kvar. Upp på land igen, landsvägen fram till ett likadant skolhus som det min vän bebodde. På sommaren var det nog förtjusande vackert där. Men hu, så ödsligt det nu såg ut! Vi kommo ej in utan måste gå till en bondgård, som låg 10 minuters väg därifrån, efter nyckeln. Där blefvo vi alla bjudna på kaffe, och så foro gubbarna hem.

Hulda följde mig in i skolhuset och skulle stanna öfver natten hos mig. Ofvanpå var ett stort rum, det enda som fanns, samt en stor, stor vind. Möbler skulle församlingen hålla åt vikarien, och de voro nog af allra enklaste slag. Framme vid fönstret stod ett långt, rödmåladt bord, en likadan

stol på hvar sida samt en lång säng med litet sängkläder uti och ett lapptäcke öfver. Icke en enda sak fanns därinne mera, och nog såg det tröstlöst ut i det stora rummet med de tomma väggarna. Litet saker att göra fint med hade jag nog i min koffert, men jag ville inte packa upp, ty jag trodde inte att jag skulle kunna vara där. Jag ville nästa dag gå till prosten och bedja att få resa hem, och det tröstade mig nu på kvällen något litet. Vi eldade i kakelugnen, tände min trefliga lampa, som jag fått af ett par kamrater. Hulda bad Gud välsigna mig i mitt nya hem. Så togo vi litet matsäcksmat, och sedan gingo vi till hvila.

Morgonen därpå måste Hulda gå kl. 6 för att hinna till skolan. Då var det fredag och jag skulle gå till prästgården och tala med prosten. En pojke fick jag leja till att följa mig i vildmarkerna. Det var väl en mil att gå i det rysligaste väglag. Under vägen tänkte jag ut, hvad jag skulle säga till prosten, då jag kom fram: jag kunde inte bo i skolhuset, det var så aflägset och jag så rädd.[2] Jag skulle ledas ihjäl, jag ville så gärna resa hem, och jag visste en annan flicka, som var så duktig och nog kunde komma i mitt ställe. Allt detta skulle jag säga, och prosten – han skulle nog låta mig resa hem igen.

Så trodde jag. Men ack, hur annorlunda blef det ej än jag tänkt! Kommen till prostgården visades jag in i ett rum, där en stor äldre herre satt och skref, det var prosten. Han kom vänligt emot mig och frågade efter mitt ärende. Jag sade mitt namn och lämnade fram brefvet, som rektorn sändt med mig. Han läste det, såg så vänligt på mig och sade: "Men hvad tänkte min käre rektor på, som skickade hit en sådan barnunge som du är? Du får barn att läsa med som nära nog är så gamla som du!" – Aj, aj, aj, hvad mitt självförtroende fick en svår stöt! Prosten kallade mig "du", jag som nu var en skolfröken. Jag glömde bort hvad jag skulle säga om att få resa hem, och i stället mumlade jag något om att jag nog inte var så ung som jag såg ut. Då kom prosten och lade sin stora hand på mitt hufvud och sade: "Jag vet nog hur gammal du är; dock, du har blifvit bra rekommenderad och är en liten duktig flicka. Jag lyser på skolan till måndag".[3]

Jag sade ingenting om att få resa hem, men då jag skulle dricka kaffet, som en jungfru bar in åt mig, runno tårarna i kaffekoppen. Prosten såg det ej. Då jag gick, sade han, att jag

skulle komma tillbaka dit, när hans hustru blefve bra. Hon var så sjuk nu. Jag var där aldrig mera, ty hon var sjuk hela tiden jag var vid G. skola, och hon dog också sedan på hösten. Jag gick nu hem igen till mitt ensliga skolhus, betydligt mindre modig än då jag gått bort, jag kände mig så liten och så obetydlig. Prosten hade kallat mig en "liten flicka". Nu förvånar det mig ej, jag med min fläta på ryggen och min urväxta kappa samt en pälsmössa, som långt ifrån var ny. Lång var jag nog så det förslog, men smal och spenslig.

Så var jag då alldeles tvungen att vara vid G. skola och hade intet annat att göra än finna mig i mitt öde. Jag kom hem i mitt tomma rum igen. Men nu började jag försöka ställa i ordning litet bättre. Vackra gardiner hade jag med mig, som jag hängde upp för fönstret, en snygg duk på bordet, en blå och hvit filt på sängen, och så bar jag från vinden en skolbänk och ställde vid ena väggen. Det blef mitt skrifbord, och där fick också hela mitt bibliotek rum, det var ej annat än mina nötta skolböcker och ett minnesalbum. Så gick jag åt skogen, som var strax utanför, tog en stor bukett tall- och enris, som jag satte i en vas, hängde upp mammas porträtt på ena väggen och en tafla på den andra.

Åh, så fint jag gjort! Men nu var det nästan mörkt, då jag hade allt i ordning. I köket var bara ett bord och en stol. I skåpet ställde jag de få hushållssaker jag fört med mig samt maten. Nu stängde jag väl igen dörren till förstugan, gick upp på mitt rum, tände en brasa i kakelugnen, tände lampan så det var riktigt ljust, hängde en schal för fönstret, kokade te och tyckte att värre kunde det varit. Jag drack mitt te, och snart var brasan utbrunnen. Nu blef det ej så ljust i det stora rummets vrår längre, och så blef jag beklämd och ängslig igen. Så rädd jag var! Det var så tyst, jag så ensam. Allt farligt jag hört talas om kom i mina tankar. Hvad skulle jag taga mig till? Ja, jag skulle bedja till Gud, att han var hos mig, så kunde det väl inte hända något. På mina knän bad jag honom beskydda och bevara mig samt hjälpa mig i allt. Det var nog en mycket ofullständig bön, och om någon hört den skulle han kanske ha lett däråt. Men visst är det, att det var min första och verkliga bön, tror jag. Och säkert är, att Gud hörde den, ty han både bevarade mig från allt ondt och hjälpte mig att sköta min skola.

Fastän jag var ung och barnslig, lydde mig barnen och voro mig så tillgifna, och jag älskade dem. Jag hade 30 barn i min skola, både folk- och småskoleklass. I småskoleklassen voro 10. De gingo hvarannan dag. Vi läste sex dagar i veckan. I folkskoleklasserna voro gossar och flickor, som voro upp till 13 år.[4]

Jag kan ej veta, att någon vågade anförtro dem åt mig, när jag tänker på hur oförståndig jag själf var, men Gud hjälpte det till rätta. Hvad som fattades mig i kunskaper och erfarenhet ersattes till en del genom nit, ty arbetade gjorde jag nog så mycket jag förmådde, och barnen voro snälla och villiga. Då rasterna kommo, voro både lärarinna och barn lika roade af lekarna. Med lust gick också arbetet under hela terminen.

Så kom examen dagen före midsommarafton. Vi klädde med blommor och grönt i skolsalen. Högtidsklädda barn och mammor kommo i långa rader. Också prosten. Mycket rädd var jag nog, och jag minns att jag allt "kom af mig" ibland, men prosten var så snäll, och han var nöjd med oss, sade han. Då examen var slut, stannade både prosten och alla de andra på kaffe, som en "kära mor" styrde med. Jag fick min lön, och det var en stor mängd pengar för mig, som ej varit van att ha någonting; dessutom fick jag respengar fram och tillbaka, som ej var sagdt att jag skulle ha. Af en nämndeman fick jag fem kronor, för jag "hade tagit bort gnälltonen", som han sade att hans pojke haft. O, hvad kakor, ägg och grädde jag fick af de snälla gummorna! För allt var jag så glad, men mest för att jag skulle få resa hem till min lilla mamma med mina stora rikedomar. Sedan alla gått hem var jag uppe hela natten och packade in i min koffert. Sofva kunde jag ej för glädjes skull, och klockan 3 måste jag vara hos min vän Hulda, ty vi skulle resa i sällskap hem, och vi skulle åka tidigt medan det var svalt.

Det var en sådan härlig midsommarafton. Hur skönt det var att nu fara öfver sjön, hur olika mot då jag flyttade till min plats i snö och is. Nu var jag glad, ja så glad att jag inte kunde tiga. Jag måste sjunga, och jag gjorde det också, så gubbarna som rodde tyckte jag var "ottekry", som de sade. När vi kommo till E. skola, tog min vän emot oss med kaffe, och snart därefter begåfvo vi oss i väg. Åh, vad vi hade roligt på den färden!

Klockan 10 voro vi i staden. O, vilken glädje! Den kan lättare tänkas än beskrivas. Mamma kände ej igen sin bleka flicka, som blivit solbränd och röd och var på långt när ej så sjåpig som då hon reste.

Min första plats var mig till nytta på flera sätt. Hade jag i början fått det bekvämt och bra, så hade jag sedan ej kunnat finna mig i svårigheter, som många gånger kunna möta på ett eller annat sätt. Under tiden jag var i R. sökte jag till den plats, jag nu innehar.

Det är flera år sedan dess nu. Här är ock ensligt men ej som vid G. skola. Mitt skolhus ligger någorlunda centralt. Jag trifs här så godt, och platsen är mig kär.

1 Seminarierektorerna brukade under denna patriarkaliska tid både utfärda rekommendationsbrev och fördela platser åt de nyexaminerade lärarna. L G Sjöholm, Att bli undervisad (Sthlm 1961, s 129), omnämner sålunda hur rektor i Lund efter avgångsexamen meddelade, "att han rekommenderat tre nyblivna lärare till Göteborg, och bland dem var jag".

2 Problemet var ej sällsynt: i sht småskolorna var ensligt belägna, när de skulle betjäna två byar, och förlades mitt emellan dessa. Behovet av att skapa garanti för ensamboende lärarinnors säkerhet uppmärksammades först långt senare. Det skedde i detaljerat cirkulär till skolråden 1916 och genom ett viktigt principiellt tillägg till folkskolstadgan (KK 1917-02-20, § 52: "Lärarbostad, som av distrikt tillhandahålles, skall lämna trygghet åt innehavaren"). Anvisningarna rekommenderade exv fri telefon till lärarinnebostäderna och extra utrymme för tjänarinna eller skolstäderska. Se Franzén 1930, s 272 ff.

3 Under åren fram till 1931 var kyrkoherden självskriven ordförande i skolrådet, och terminens början och slut brukade kungöras genom pålysning vid söndagens högmässa.

4 Här rör det sig tydligen om "halvtidsläsande fast skola", en s k undantagsform eller mindre folkskola med en småskollärare undervisande alla årskurserna. Skolformen kallades på den tiden "littera K".

Maria Hultin:

Här och var i Skåne (I)

Uppteckning maj 1979 efter småskollärarinnan Maria Hultin (1891-1980).[1]

Småskola i Lund

Min far var från Håstad utanför Lund. Han blev murare och flyttade in till stan. Jag har tydligt minne av att vi några år bodde på Svanegatan. När jag var sju år gammal började jag skolan. Det var ett verkligt företag för mig att så liten gå den – som jag tyckte – långa vägen där nerifrån Söder tvärs genom centrum till Östra skolan. För jag uppfattade trafiken som besvärande, kanske var det för att jag blivit påkörd av en cyklist och riktigt skrämd. Förresten bullrade alltid de hästanspända vagnarna med sina järnskodda hjul, där de drog fram i rätt så hög fart på den tidens kullerstensgator.

Åren i både småskola och folkskola upplevde jag alltså på Östra skolan vid Magle stora kyrkogata, den gamla byggnad som nu kallas Magleskolan.[2] Min skolfröken blev Erica Hector, en äldre lärarinna som var mycket snäll. Andra dagen jag var i skolan råkade jag ut för något försmädligt, som jag aldrig glömmer. Jag kom in i en sal som jag hade fått för mig var den rätta. Men både fröken i katedern och barnen i sina bänkar såg så förvånade ut. Förklaringen kom snart. När jag stod och verkade vilsen, förstod fröken hur det var fatt och sa: "Nej, min lilla vän, du hör nog inte till här. Men jag ska försöka hjälpa dej". Helt vänligt tog hon mig vid handen och ledde mig till mitt klassrum. Senare fick jag reda på att det var en fröken Trägårdh.

Nåja, det var ett minne från min egen småskola. Många minnen därifrån har jag inte kvar vid det här laget.

Det var i alla fall skönt att komma ifrån småskolan. Man kunde på något sätt känna sig stor, när man slutade där och kom in i "första folk" – den egentliga folkskolan.

Min utbildning

Sen jag gått ut storskolan fick jag plats hos en fröken Kulle som hade vävskola vid Bredgatan. Hon var dotter till Thora Kulle, berömd textilkonstnärinna, och känd för sina fina handarbeten. En mycket nyttig plats för mig, jag fick mycket att bestyra, men att jag arbetade i ett sådant hem gjorde, att jag bland mycket annat också fick lära mig väva. Till och med flamskvävnad, så att jag sen som lärarinna ofta hade en sådan vävstol uppsatt.

Men jag hade lust att få ännu mer av bokliga kunskaper, och dem kunde jag få i den s k tekniska skolan vid Södergatan. Där hade man kurser i språk, och jag förkovrade mig i svenska och försökte mig också på engelska och lite tyska. Kamrater jag träffade där påverkade mig snart i riktning mot att söka in på seminariet. Jag bestämde mig för att försöka förverkliga mina nya drömmar: lärarinneyrket.

För att kunna komma in på seminarium var det säkrast att gå en förberedande kurs. Liksom småskoleseminariet fanns det en sådan kurs här i Lund. Jag tog mod till mig och gick till den lärarinna som jag hade hört vara kursledare. Det var folkskollärarinnan Karin Nilsson. Hon var bestämt anställd vid skolorna i stan och hade kursen vid sidan om sin vanliga tjänst. Hon bodde tillsammans med två systrar vid Krafts torg. När jag hade kommit dit, var det en dam som öppnade. Tillfrågad om vad jag ville sa jag, att jag sökte fröken Nilsson. – "Vilken? Vi är tre systrar." Då nämnde jag förnamnet också, och hon svarade helt glatt: "Det är jag." – Och så kunde jag anmäla mig som "kursare".

Kursen var förlagd till Wieselgrens Minne. På den tiden var det ett godtemplarhus med stora salar. Passade att ha skola i. Vi var många elever, som läste där om dagarna – hur många vet jag inte – och så kunde templarna ha sina möten på kvällen.

Inträdesproven har jag inte några bestämda minnen av, och en hel del av vad som följde, tiden på seminariet, står inte

så klart för mig längre. Men jag kommer tydligt ihåg, hur dryg vägen från mitt hem var ända upp till Helgonabacken, där seminariet hade sina lokaler. Far hade under mina sista skolår byggt ett hus därute på Väster till sin familj – och till flera hyresgäster. Jag var nästan färdig att skratta, när huset just var färdigt. Då hade jag läst ett bibelord i skolan: "I min faders hus äro många boningar", och då tänkte jag okynnigt nog på att där hemma fanns fem lägenheter på första våningen och tre på övervåningen – i det nya huset vid Idrottsgatan. Min faders hus...

Nåja, det var lite besvärligt på den tiden att ta sig så lång väg, allra värst att passera järnvägen, antingen under banan vid Stadsparken, eller via bommarna utanför Klosterkyrkan eller oppe på gångbron vid gasverket. Det gällde verkligen att välja rätt, när det ibland var bråttom att komma i tid till första lektionen på seminariet.

Vi hade Maria Ljunggren som föreståndarinna där uppe.[3] Hon var syster till en folkskollärarinna som jag sett på Östra skolan, Hilda Ljunggren. Båda var visst från Kalmar-seminariet, och det var allt mycket värt...

Maria Ljunggren höll hårt på sina elevers privatliv. Det skulle i allt överensstämma med seminariets stadga och regler. En blivande småskollärarinna fick absolut inte umgås med karlar. Den som sågs promenera med någon ung man, vare sig släkting eller eljest riskerade genom övervakning i det då så lilla Lund lätt nog att bli inkallad till enskilt samtal med Maria Ljunggren. I all välmening – men ändå strängt – blev det förmaning eller liknande. En kamrat till mig hade inte kunnat låta bli att gå ut på spatsertur med en manlig vän. Det blev uppsnappat av vederbörande, som efter flickans egen bekännelse gav ett moderligt men sötsurt råd: "Mer läxor, mindre promenader!" Och med sin duglighet som skolledare ombesörjde nog fröken Ljunggren, att detta blev verklighet!

Jag blev examinerad som småskollärarinna höstterminen 1910. Då var en av prästerna i stan – tror visst han hette Tynell – "inspektör" för seminariet.[4] Över honom hade en inspektor[5] ansvaret som examinator. Det saknades inte övervakning och kontroll...

Högseröd. Ni frågar visst, hur det då för tiden gick till att få den första platsen efter examen. – Nästan alltid efter rekommendation!

Jag minns hur det var i mitt fall. Hade rest ut till släktingarna i Håstad. Då kom det helt oförmodat ett telefonsamtal hemifrån, en person ville ha ett bud förmedlat till fröken Hultin. Det gällde ett vikariat. När jag blev färdig att svara, så rörde det sig om att komma ut till kyrkoherde Strandells församling, Högseröd i Mellanskåne, och vikariera en längre tid. Ett sjukvikariat.

Så kunde platsförmedlingen gå till.

Jag tackade ja. Skulle tjänstgöra i en by som hette Attarp. Färden ställdes till Löberöds station. En vänlig man kom fram till mig, när jag anlände. Jag måste så att säga ha sett ut på "rätt" sätt, eftersom han utan tvekan frågade mig: "Är det den nya småskollärarinnan?"

I hans hästskjuts rullade vi iväg till Attarp. Jag togs emot av människor som var gästfria och hjälpsamma. De hade förresten snälla barn, så skolarbetet blev inte svårt.

Mitt emot skolan låg en gård, där jag från början fick röna både vänlighet och riktigt praktisk hjälpsamhet. Man förstod att den unga lärarinnan inte alltid hade lätt att gå upp om mornarna, så mor på gården brukade ombesörja väckning. Hon knackade på hos mig, hårt och bestämt, och så kom väckningen på renaste skånska: "Mari, nu e de tid å seda opp!"[6]

Lönevillkoren kommer jag så väl ihåg: kyrkoherden var själv skolkassör och betalade mig 56 kr 25 öre i månadslön den tid jag var i Högseröd. Fri bostad med vedbrand hörde också till. Jag ansåg mig väl försörjd med detta men måste ändå leva sparsamt. Gick till Askeröd, närmsta station österut, när jag handlade vanliga livsförnödenheter. När jag skulle köpa något särskilt vandrade jag till Löberöd, ett verkligt köpmannasamhälle.

Den terminen köpte jag min första hatt för egna pengar. Speciellt kommer jag ihåg att den var prydd med en ros. Den väckte stor beundran därhemma, när jag kom hem klädd i den hatten. Far var något dämpad, förstås. Han tänkte väl mest på hur viktigt det var att jag skulle få lönen att räcka till.

Terminen gick riktigt fort. Jag erinrar mig ofta, hur tacksamt det var att arbeta i Högseröd. Rätt länge hade jag alltsedan kontakt med en familj på en gård lite längre bort i byn. Därifrån kom Nils, på sin tid en särskilt trevlig andreklassare. Jag kommer ihåg hans ljusa hår och hur pigg han var. Genom honom blev jag riktigt god vän med gårdsfolket. Jag gick som barn i huset och umgicks särskilt ofta med deras Maria, 18 år gammal. Vi hade mycket roligt tillsammans. Naturligtvis, för lärarinnan själv var bara 19 år!

Höganäs. När jag nämner namnet på den orten, så verkar sammanhanget kanske helt motsatt det som kunde sägas om Högseröd. Nog var det också en omställning för mig att flytta till ett samhälle. Men på den tiden var Höganäs litet och lantligt. Skillnaden mellan rena landsbygden och brukssamhället blev därför inte så stor.

"Trivsamheten [...] det var så gott kamratskap". Den unga lärarinnan i en kollegas trädgård i Höganäs.

Denna gång var det fråga om tjänstetillsättning efter annonsering. Läsåret var 1911-12. Höganäs var ganska präglat av sina kolgruvor och sin lerindustri. Befolkningen hade nästan helt sin utkomst av Höganäsbolagets verksamhet.

Barnen i skolan var lite livligare än i Attarp. Men de skilde sig inte värst mycket från dessa. Så var väl också deras föräldrar i stor utsträckning "invandrare" från skånska landsbygden.

Om själva undervisningsförhållandena kan jag särskilt minnas, att skolan låg i Höganäs nedre, alltså samhället närmast hamnen. Byggnaden var rent för liten för det stora barnantalet. Klassen jag hade var dubbelläsande. Dubbelläsningen var mycket trångt instoppad i skoldagen: den ena klassen undervisades 8-10 fm och 1-3 em, parallellklassen 10-12 fm och 3-5 em. De tiderna skiftade mellan klasserna, om jag minns rätt. Eftersom båda klasserna använde samma lokal var det nog inte så lätt att hålla på perfekt städning. Men jag kommer inte ihåg att dessa våra yttre villkor vållade några direkta besvärligheter.

Trivsamheten som trots allt rådde i skolan måste tillskrivas att det var så gott kamratskap mellan dem som undervisade där. Jag bodde högst upp i skolhuset. Dit ledde en brant och tråkig trappa. Kamraten jag dubbelläste med, Elsa Åberg, bodde i sitt föräldrahem. Hon var syster med Palmi Åberg, också lärarinna, som just då blev förlovad med en sjökapten från orten. Snart blev hon gift med denne, kapten Algot Nilsson.

Ett par år efteråt blev detta par föräldrar till Olle Nivenius, sedermera biskop här i Lund. Då var jag inte kvar i Höganäs. Det kändes onekligen ganska egendomligt att vid en samling i biskopshuset, som jag var med om häromåret, kunna gå fram till biskopen och påminna om att jag verkligen bott i hans födelsetrakt och varit arbetskamrat med både hans mor och moster. Det förvånade honom – och gladde honom. Världen är ganska liten!

Önnarp. Tredje läsåret som examinerad lärarinna hade jag tjänst i Önnarp på Söderslätt. Det var egentligen först nu jag kände mig ha fast mark under fötterna, vad gäller ekonomin. Då skaffade jag mig nämligen en cykel. De där hemma blev förvånade, när jag snart nog stod hos dem i Lund och kunde säga: "Jag har cyklat hem!" – Det var enklaste sättet att ta sig fram från det järnvägslösa Önnarp.

Socknen är typisk för själva slätten. Inga herrgårdar, bara medelstora och små hemman. Jag trivdes bra därnere och fick vänner för livet i en gård i Önnarps by. Tyvärr har jag nuförtiden inte så gott grepp om min situation under året jag tillbringade där, har knappast något minne av skollivet som sådant.

Mitt umgänge med kolleger var ganska livligt och kompletterades med att jag ofta hälsade på hos en faster i grannsocknen Västra Vemmenhög. Cykeln kom mig då väl till pass.

Vomb. Det var i det lilla Vomb, som jag till sist hamnade. Fastän socknen ligger så centralt i Skåne är den på sätt och vis ganska avskild, jag vill nästan säga att den länge inte alls hade någon känning av nya tiders påfund.

Då jag kom dit hade alla de medelstora gårdarna i Vomb många anställda, och där fanns gott om skolbarn. Men på slutet, när statsystemet var avvecklat, gick folkmängden märkbart ner.[7]

Själva kyrkbyn är en idyll. Den är omgiven av sjö, hedar och skog. Den har ofta lockat till sig konstnärer, som där fann fina motiv. Speciellt kan jag nämna Alfred Hedlund, en landskapsmålare, som kom från Norra Nöbbelöv i samma härad, Torna.

Jag kom nu att verka i det lilla skolhuset i korsvirkesstil tätt intill trappgavelskyrkan. Hur jag fick tjänsten i Vomb var lite invecklat. En kvinnlig kollega hade uppmuntrat mig att söka dit. Så fick jag göra undervisningsprov till denna ordinarie småskollärartjänst. Kyrkostämman valde en kamrat från Sjöbo, uppförd på första förslag. Hon hade något högre examensbetyg än jag. Det var inte längre gånget därefter än att jag just hade hunnit foga mig i den lilla motgången, när jag fick ett överraskande besked: *det* hade hänt att lärarinnan som var tillsatt hade "hoppat av". Hon hade sökt och fått en tjänst i Lomma. Skolrådsordföranden var uppbragt över att hon nu hade avsagt sig sin ordinarie anställning och fann det hela "i strid mot reglementet". Han hade i alla fall låtit kyrkostämman komma samman på nytt, och då hade man erbjudit *mig* att få tjänsten. Underrättelsen om allt detta var verkligen mycket överraskande för mig. Jag blev uppriktigt glad över utgången, glad också över att bli ordinarie. Genom sin ordförande

uttryckte sig skolrådet till och med så vänligt som: "Välkommen till Vomb – att inrätta Er här".

Skolrådets ordförande – som förresten inte kom att tjänstgöra så mycket mer under sin återstående tid, han hade hjälppräster, än en och än en annan – var mycket belåten med att jag kunde sjunga. Det hade varit hans spontana undran, så snart han träffade mig: "Kan fröken sjunga?" – Svaret blev förresten: "Ja, till husbehov."

I Vomb kom jag att stanna hela tjänstetiden ut, dvs från 1914 och ända till 1952. Jag fick därtill ett oförutsett "extraår". Bostaden i Lund jag skulle ha som pensionerad blev inte färdig i tid, och så blev jag anmodad stanna kvar som vakansvikarie ett läsår efteråt.

Med tiden hade jag kunnat få isoleringen i Vomb hävd genom att skaffa bil. Det blev lättare att umgås med alla de trevliga kamraterna i bygden. Men det hör till saken, att jag till att börja med hade någon känning av att andra lärarkategorier på sitt sätt kunde se ner på småskolans lärare. När jag tillträdde småskolan var min kvinnliga kollega på folkskolestadiet ganska reserverad mot mig. Glädjande nog märkte hon själv denna benägenhet med tiden. Jag kommer så väl ihåg, att isen blev bruten i och med att en gång vi reste till Lund tillsammans i något ärende hon mitt på gatan hejdade sig, fattade min hand och sa: "Förlåt mej, för att jag har varit så häftig". – Naturligtvis kunde jag det. Hennes ord lättade. Och så var vägen banad för hel och god och lång vänskap mellan oss. Det behövdes, eftersom vi ju tjänstgjorde i samma skola.

Slöjdflickorna håller rast utanför småskolan i Vomb, "det lilla skolhuset i korsvirkesstil".

Det är lätt att förstå, att det var b-skola i den lilla byn: hela tiden var både klass 1 och 2 i min läraravdelning. Så undervisade jag folkskolans flickor i syslöjd. Där kom min gamla bakgrund, detta med min myckna handarbetspraktik, mig väl till pass. Folkskoleinspektören, Nils Persson från Simrishamn, upptäckte med förtjusning att jag hade min flamskvävstol uppsatt i skolsalen. När han någon annan gång, vid ett inspektionstillfälle, hade sin hustru med sig var det särskilt angenämt att vara tillsammans med dem båda och bland annat resonera skolslöjd.

Barnen var överlag mycket trevliga och lätthanterliga. I den lilla idylliska socknen fick jag vänner för livet bland eleverna. Det var ett chosefritt umgängesliv i trakten. Bara ett exempel. Folket på Södergård kunde ofta bjuda mig hem, då det hette: "Kom till oss och ät en smörgås i kväll". Från den gården kom Per Gunnar, en av de rejälaste elever jag nånsin haft och som jag ännu har glädjen att få träffa ibland. Han sitter som välbeställd lantbrukare och kan inte så sällan hämta hem sin gamla lärarinna som gäst. Alltid lika roligt med dessa tillfällen.

Men nog är det de vardagliga bestyren och de invanda små händelserna i klassrummet som sätts samman och gör skollivet som sådant till vad det är. Tänk vad det ligger mycket bakom allt som hör ihop med skrivningen de första skolåren... Orden ska förknippas med ljudet, med uttalet. Sedan ska de också gå att fästa på papperet. Ända från mina första år som lärarinna hörde det till ambitionen att vara noga med uppstrecken till skrivstilens enskilda bokstäver. Jag minns den lilla enkla tös som tyckte detta var så motsträvigt, svårt att foga sig i. Som vanligt satt jag eller stod intill henne, höll henne lätt i handen och liksom exercerade in arbetsgången: "uppstreck, ser du", "sen a, litet a"... Hon tinade bara långsamt upp och lade band på sin lilla opposition. Vid en sådan upplevelse var det gott att få höra hennes slutsats: "Nu *kan* jag, fröken, för jag *vill!*"

Vad barn ändå är härliga i att bedöma saker och ting omkring sig! Det hörde till mina lärarvanor de åren jag hade bil, att jag for på utflykt med mina elever instoppade i bilen någon vacker dag. En sådan gång for vi till Gårdstånga gamla by och besåg kyrkan intill ån, Kävlingeån som ju kommer från

Vombsjön och rinner fram därinvid. Utanför kyrkan stod jag sen med klassen och kom att göra en stilla reflexion apropå den förre pastorn från Vomb, som hade tillträtt kyrkoherdetjänsten här borta: "Och där är prästgården. Där bor prästen som har döpt er, allihop tror jag". Då kom ett förnumstigt svar från en pojke som verkligen visade prov på det naiva, tidlösa perspektivet: "O, lever han ännu!?"

1 Upptecknare: utgivaren. Bandspelare ej använd.
2 Byggnaden uppfördes till sin huvuddel år 1836. Då hade den namnet Fattigskolan. Som sådan är denna – i annan lokal – omnämnd av Henric Schartau redan 1802. Se Guttorp, Lunds folkskolors historia I-III (Lund 1957-1964) ävensom I Rudberg, Ett gammalt skolhus berättar (Lund 1987).
3 Folkskollärarinnan Maria Ljunggren (1862-1952) var första lärarinna vid Lunds landstingsägda småskolseminarium ända från 1883, året efter dess tillkomst, och 40 år framåt. Hennes porträtt återges i närmast följande uppsats.
4 Den åsyftade är Lars P Tynell, först domkyrkokomminister, senare kyrkoherde i Klosterförsamlingen.
5 År 1878 blev bestämt, att ecklesiastikdepartementet skulle börja utse särskilda examensledare för landstingens småskolseminarier. Jfr Nylund 1942, s 78 f.
6 "Seda opp": stiga upp ur sängen. "Mari" här uttalat med tonvikt på utdraget "a".
7 Lantarbetarnas naturabaserade löner blev från år 1945 helt ersatta med kontantbetalning. Detta nya system jämte snabbt tilltagande mekanisering ingick i en jordbruksrationalisering, vars följder får en påtaglig belysning i Vombs sockens folkmängdsutveckling. Låt oss följa denna under loppet av 120 år:

År	1870	1890	1910	1929	1949	1969	1989
Inv	674	519	535	421	274	172	124

Anna Nyblom:

Här och var i Skåne (II)

Bidragsgivaren (1895-1987) avlade småskollärarinneexamen i Lund 1914. Artikeln skrevs för denna antologi år 1980.

Då jag efter avlagd examen som småskollärare snart upptäckt, att det rådde stor platsbrist, blev jag glad när fröken Ljunggren, seminarieföreståndarinnan,[1] en dag ringde och erbjöd ett vikariat i Skurup.

Maria Ljunggren hade examinerats som folkskollärarinna vid 20 års ålder och fick redan då, 1882, tjänst vid landstingets småskolseminarium i Lund. Hon blev dess föreståndare 1916 (omsider med rektors titel) och avgick år 1922.

Jag reste dit och möttes vid tåget av en skolrådsledamot, som följde mig till skolan.

Skolhuset var gammalt. Det hade byggts av Rutger Maclean på Svaneholm.[2] Där var lågt till taket och järninfattade fönster med små rutor. Det var en andra klass med 38 elever, vars lärarinna blivit arsenikförgiftad av bostadens tapeter. Barnen var bra, snälla och lydiga. Efter examen, som hölls i slutet av april, fick jag i början av maj en klass på 43 nybörjare. Den var alltför stor för att kunna ge ett tillfredsställande resultat i undervisningen, varför den vid höstterminens början delades. En b-skola bildades och fick 13 av eleverna. Jag skulle undervisa de återstående 30. Den

klassen trivdes jag mycket bra med. Jag längtade varje söndag, att det skulle bli måndag morgon, så att vi fick träffas igen. Men när terminen tog slut, tog också tjänsten slut.

Under tiden för min första tjänst bodde jag i en lärarefamilj. Dessa två unga människor jämte jag och en manlig vikarie tillbringade alltid kvällarna tillsammans. På kvällarna i maj och juni tog vi efter kvällsmålet en promenad till Svaneholm och njöt av bokskogen – och plågades av myggen.

Jag åt på pensionat för 40 kr per månad, varför lönen, 56 kronor i månaden, ej räckte till, utan jag måste ha hjälp hemifrån.

Nästa termin fick jag vikariera vid Lerhamns småskola söder om Mölle. Jag måste också denna termin ha ekonomisk hjälp hemifrån.

Det blev i övrigt helt andra förhållanden än i Skurup. På Lerhamn var allt mera primitivt. Eldningen skulle jag själv ombesörja. Det hade sina problem. Stora klumpar höganäskol låg på gården, och dem skulle jag slå sönder och elda med i kaminen, som stod mitt i skolsalen. Samlingsrum fanns inte. Barnen hängde sina ytterkläder inne i salen.

Här var ett litet barnantal, endast åtta. Då jag dittills varit van vid många skolbarn, med den omväxling och stimulans det ger, fann jag detta tråkigt. Här på Lerhamn hade jag två slags elever: sjöfolkets barn och statarbarn från Krapperup – men alla lika tillgivna och rara. Folket på själva fiskeläget var renligt i överkant, men det hör kanske ihop med sjöfolk. Barnen härifrån var mycket välklädda, men statarbarnens utstyrsel kunde man inte heller klaga på. Man såg att mor gjorde allt för att hennes barn skulle vara rena och snygga. Vi fick ta våra smörgåsar i salen. Vatten fanns i en bleckspann, och en mugg hängde där att dricka ur.

De små sjuåringar som då började skolan var ganska blyga och till och med rädda inför det nya som nu skulle bli deras liv. En mor satt i bänken hos sin pojke de tre första dagarna. Så råkade hon gå förbi ljugarebänken nere vid sjön, där de gamla sjökaptenerna satt och dryftade dagens händelser och tydde vädret. De hade ju nogsamt reda på vad som hände på läget och var underrättade om att hon egentligen klemade med sitt barn. Nu hånade de henne och sa, att hon blivit barn på nytt, eftersom hon börjat skolan igen. Deras

rappa, kvicka tungor stod inte att hejda. Det var en hård läxa. Nästa dag kom pojken ensam till skolan. Han hade väl också upptäckt att någon fara icke hotade, utan att det tvärtom var roligt.

Jag bodde hos en kaptensänka, som var strängt religiös. Tillsammans med sin 18-åriga dotter höll hon varje dag 1/2 timmes morgonbön i oeldat rum. Att dottern med tiden blev ateist var troligen följden av detta.

De flesta på Lerhamn hyrde på sommaren ut sina stugor till sommargäster och flyttade själva ut i uthus eller källare. I det hus jag bodde inflyttade en bankir Thiel från Stockholm,[3] en familj med tre barn och barnsköterska. De hyrde fyra av rummen. Frun var släkt med herrskapet på Krapperup.

Terminen slutade den 30 juni. Jag stannade till den 10 juli för badens skull. För mig, som var från Lund, hade det varit mycket intressant att komma till en ort vid kusten. Den livliga trafiken i Sundet kunde man aldrig se sig mätt på. Värdinnans svåger, en kapten som slutat segla, berättade mycket om livet på sjön och ritade upp alla typer av segelbåtar för mig. Hans söner seglade bortom spärren under kriget, som då pågick.

Värdinnans man hade seglat med en bark på Brasilien. Den seglatsen, tur och retur, brukade ta 11 månader. Så var han hemma en månad av årets tolv.

Nästa termin blev det ett folkskolevikariat för mig i Hyby för en lärare, som var inkallad i militärtjänst. Det är i Lundabygden. Jag bodde och åt hos lärarfrun, som själv var småskollärare. Det var en B2-skola med många barn. Prästen kom rätt snart och hälsade på och kunde berätta, att han var släkt med Nils Månsson i Skumparp, "ljusets bonde".

Vi umgicks med lärarinnorna i utkanten av socknen, Vismarlövs och Troberga skolor. Någon kontakt med befolkningen hade vi inte.

Så tog folkskollärarens plutonchefskurs snart slut, och jag blev friställd igen.

I slutet av höstterminen fick jag ännu ett folkskollärarvikariat, nu på Söderslätt. Det fortsatte nästa termin till examen i april och var för en lärare som hade diabetes. Jag undervisade i klasserna 5, 6 och 7. Vad jag tyckte om att läsa folkskolans kurs!

Det var krig ännu och ont om koks, varför skolrådet beslöt att klasserna 3-7 skulle läsa i samma sal för att inbespara uppvärmningen av mellanskolans sal. Vi fick också order att ej öppna fönster på rasterna och "släppa ut värmen". Men en sådan elevskara, 49 personer, behövde ju lite luft, varför vi inte kunde vara lydiga i det fallet...

Min kamrat i mellanskolan reste hem varje veckoslut och hämtade mat för veckan. Lönen räckte inte – det var krig med stigande priser. Jag hade lön som folkskollärare, och det var ju något bättre.

Vi umgicks med både kollegerna och befolkningen i skolroten. I och med examen i Modeshög,[4] som skolan på slätten hette, var emellertid min vikarietid slut. Det var i april 1917.

Jag hade redan tidigare provat för en lärarinnetjänst i Villie på Ystadsslätten men ej fått tjänsten. Ämnet för provlektionen var valfritt. Skolrådsledamöterna var alla bönder, och en lärarinna som hållit lektion om kon fick platsen! Jag hade en kristendomslektion, om den barmhärtige samariten, vilket troligen inte intresserade lantbrukarna så mycket som kon. Men jag är tacksam att jag ej fick tjänsten. Villie ansågs den tiden – med rätta – vara en snål kommun.

I samma pastorat men i Örsjö församling inrättades efter ett par år en ny småskollärarinnetjänst, i Torsjö skola, och nu blev jag av skolrådsordföranden uppmanad att söka. Tydligen kom han ihåg mig från provlektionen. Jag fick den nya tjänsten utan prov och tillträdde den i maj 1917.

Men skolhuset var då ännu inte färdigbyggt, varför jag om eftermiddagarna fick läsa i folkskolans sal. Läraren var gammal och trött men verkade inte särskilt glad över att ha fått en avlastning i skolarbetet genom att småskolan tillkom. Nu skulle han ju befrias från att undervisa de två första klasserna. Hade han kanske en känsla av att delvis ha blivit överflödig?

Det var vår och maj månad. Torsjö var på den tiden en ganska lummig by, beroende på dels vägalléerna, dels en lund av bok som fanns där. I bokarna bodde en koloni råkor som förde oväsen. Trädgårdarna var genomgående stora och hade många fruktträd. Byn gjorde ett tilltalande intryck. Och jag var ordinarie!

Handlare fanns i Torsjö, men de flesta yrkesmännen: skräddare, skomakare och smed, hade flyttat. En skräddare som sytt i Köpenhamn i femton år, flyttade förstås in 1922.

Eftersom det i längden var olämpligt att låta småskolan använda folkskolans sal hyrde man lokaler i en bondgårds undantagslänga. Där trivdes vi bra. Omsider byggdes skolan, med två lärosalar, två samlingsrum, gymnastiksal och korridor. Jag var särskilt glad för gymnastiksalen. Där hade vi mycket roligt.

Örsjö var en generös kommun, som betalade 100 kr utöver den lagstadgade lönen. Man ansåg statens lönesättning alltför knappt tilltagen.

Lärarbostad fanns ej, och därför ordnades bostad till mig i en villa. Det var hos en änkefru, vars son övertagit gården. Denna villa blev sedan tjänstebostad åt den nye folkskolläraren. Jag fick den gamle lärarens bostad i det förutvarande skolhuset. Den restaurerades och blev en för den tiden stor och bra tjänstebostad. Den saknade moderna bekvämligheter, men det hade då ingen annan heller på landet.

Barnen i Torsjö representerade olika samhällsklasser. Det var dels barn till välbärgade självägande bönder, dels statar- och torparbarn och dels industriarbetarbarn. Lantbrukarbarnen var påtagligt välklädda. Varmt i överkant, kanske med stickade ylleundertröjor. För de andra tre grupperna hade nog mor ofta haft svårt att skaffa kläder till sina barn. Ibland fick man hjälpa till så gott man kunde. Men det underliga var, att de "välklädda" oftare blev förkylda än de mindre varmt klädda.

Jag såg ju barnens underkläder när vi klädde om till gymnastik, och jag får säga, att de var rena och snygga åtminstone de två dagar i veckan vi hade gymnastik.

Deras vanligaste fotbeklädnad var trätofflor, någon gång skor. Gummistövlar fanns ännu ej. Barnen kom rena och snygga till skolan. Motsatsen var undantag.

Till frukostrasten hade barnen själva smörgåsar med sig hemifrån. Dessa åts i samlingsrummet. Smörgåsarna var för det mesta lagda i gamla påsar från inköp hos handlarna. Ingen hade hemifrån något med sig att dricka. Ville man ha någonting att dricka så fanns vatten i en kanna med mugg.

När man ätit, gick man ut och lekte på skolgården, om det inte var alltför dåligt väder.

Vanligaste lekar? De var pjätt och gömme m fl tävlingslekar. Jag lärde eleverna brännboll och lekte mycket med dem, även med folkskolans barn. Det fanns ju lekar som endast pojkar deltog i och likaså lekar för flickor. Men vi lekte mycket gemensamt, i synnerhet danslekar.

Men nu ett par allmänna reflexioner för att till slut avrunda, vad jag sökt minnesanteckna från mina tidigaste år i skolans tjänst.

Barn är små individer, så olika, så intressanta att studera. En del av dem minns man mer än andra. Kanske de frimodigaste och kanske de mest begåvade. En själarnas sympati existerar nog redan på det stadiet – både dem emellan och mellan dem och oss.

Någon tanke på att tillvarata begåvningar fanns i allmänhet ej för länge sedan. Det var bara de välsituerade, som kunde låta sina barn fortsätta studierna i högre skolor. Om de inte kom så långt, hade de ju ändå gjort fina bekantskaper, kunde man rentav tycka på föräldrahåll.

1 Angående Maria Ljunggren: jfr not 3 till bidraget av Maria Hultin ovan.
2 Denne bemärkte jordbruksreformator (1742-1816) hade, efter det enskifte han genomfört på godset, redan år 1792 låtit upprätta skolan i Skurups kyrkby för sina underhavandes barn. Hans insatser fortlever, i det att högstadieskolan i kommunens huvudort bär namnet Mackleanskolan.
3 Ernest Thiel (1859-1924), konstsamlare och mecenat.
4 Beläget i Gislövs socken intill Trelleborg.

Therese Aronsson:

En termin i nomadskola – min debut

Artikelns författarinna (1897–1982), alltid trogen hemlandskapet Jämtland, kallade den ursprungligen "Minnen från mitt första skolår". Som sådan var den intagen i Lärarpensionären nr 3/1975. Med författarens tillstånd återges den något avkortad, efter att hon kompletterat vissa uppgifter i densamma. Uppsatsen har fått sin plats i antologin inte minst som en motsvarighet till Torsten Svartengrens artikel med nomadskolmotiv.[1]

Det jag nu skall berätta om hände på den s k gamla goda tiden, närmare bestämt år 1915. Efter genomgången examen [vid seminariet i Östersund] skulle jag tillträda min första plats som småskollärarinna. Först skulle jag söka plats, och eftersom jag var den yngsta i klassen och därtill föräldralös, tycktes den dåvarande rektorn, Gunnar Gudmundsson, ha ansvar för mig och skrev till mig om en plats i Frostviken som nomadlärarinna i Ankarede by.

Någon kunnighet i lapska språket fordrades ej, och all lönen var 700 kronor, alltså 200 kronor mera än lönen för en småskollärarinna de fem första åren. Min ansökan skulle tillsändas domkapitlet i Härnösand. Eftersom det dröjde med svar från domkapitlet, sökte jag under tiden en ledig plats i Hotagen och fick svar omgående att jag var antagen. Omedelbart därefter kom svar från domkapitlet att jag var antagen i Frostviken. Jag valde så klart Frostviken, och skyndsamt tillskrev jag Hotagen att jag blivit antagen på annat håll. Ett par bekanta lånade mig 100 kronor till reskassa.

En släkting till mig hade också fått plats i Frostviken. Hon hade tidigare tjänstgjort som nomadlärare i Härjedalen. Vi skulle nu göra sällskap ditupp. Frostvikens ytvidd är att jämföra med Närkes.

Det blev mitt första stora äventyr. Med ångbåt mellan Änge och Nälden gick resan och vidare med tåg till Strömsund. Där fick vi i två dagar invänta båt till Gäddede.

Båtresan, som var 12 mil lång, tog ett par dagar och är värd en bättre penna än min. Tänk er en vacker höstdag då strändernas träd prunkar i rikaste färgprakt! Det var en upplevelse som sent kan glömmas.

Gäddede blev ännu en överraskning. Där fanns hotell, pensionat, flera affärer och bio. Det hade ett vackert läge mellan Vattudalen och den ovanför liggande sjön, Kvarnbergsvattnet. Denna resa företog vi strax före Mikaeli.[2]

Mikaelihelgen var en av Frostvikens stora helger, då folk samlades från olika byar i socknen. Jag var nyfiken att höra något om Ankarede by. Döm om min stora förvåning då jag fick höra att inga människor bodde där. Det var en s k kapellplats, där mässa hölls ett par gånger om året för de samer som bodde i byar däromkring.[3] Kyrkoherden i församlingen, Arvidsson, meddelade mig att stationeringen för den nya skolan ännu inte var fastställd.[4] Sammanträde skulle hållas därom, när samerna samlats till helgen.

Jag frågade de samer jag träffade under kyrkhelgen, vilken plats de tyckte var lämpligast. De svarade alla att Jormvattnet skulle vara den bästa, enär den var den största och folkrikaste byn i Frostviken. Det gladde mig mycket, då min kamrat skulle tjänstgöra där och där fanns två skolor förut, med lärarinnor som vi hunnit bekanta oss med. Som saken tycktes vara avgjord gjorde jag sällskap med dem till byn ifråga.

Resan företogs med motorbåt, och den drog två andra båtar lastade med folk efter sig. Första kvällen i Jormvattnet firade vi tillsammans med våra kolleger i bygden och gjorde djärva framtidsplaner om hur vi skulle roa oss själva och bygdens folk. Hemkommen till Einar Jonssons pensionat blev jag tillsagd ringa pastorsexpeditionen. Därvid fick jag höra, att vad sammanträdet med samerna hade beslutat var att min skola skulle förläggas till en by benämnd Härbergsdalen, en långt i fjällen belägen by, eftersom det där befanns vara de flesta skolpliktiga barnen.

Tidigt nästa morgon, med gråten i halsen, återvände jag så med motorbåten (postbåten) till Gäddede igen.

Efter att jag fått förskott på lönen, införskaffades proviant, skolböcker m.m. i en affär i Gäddede som tillhandahöll sådant. Så blev det att angöra ångaren "Turisten" till byn Fågelberget, där jag erhöll hästskjuts till Hovde vid sjön Sjougden.[5] Vidare till ett ställe benämnt Fiskåvattnet. Där fick vi mot anmodan låna ett gevär då vi skulle fara vidare. En ilsken älgtjur hade tidigare anfallit skogskarlar – stämplare – som måste ta skydd i en båt och skyndsamt fara ut på vattnet, medan älgen kom efter ett långt stycke. Det lät kusligt, tyckte jag.

Vägen var stenig och gropig den två mil långa vägen till Flyberg, ett litet ställe som vi nådde i kvällningen. I den lilla stugan, där vi skulle övernatta, bodde ett äldre par. Efter att sent omsider ha fått lite mat, fick vi var sin vrå på golvet där vi skulle sova. Nästa dag var ett gott stycke kvar innan vi nådde Hovde, där jag tog farväl av min snälle skjutsbonde.

Resan fortsatte med roddbåt över Sjougden till Sjougdnäset, där det finns en kyrka som var under restaurering. En byggmästare med familj från Örnsköldsvik bodde och arbetade där, och dem besökte jag sedan ibland.

Ännu återstod två mil till Härbergsdalen. De avverkades med häst och kärra och körkarl. Så var vi då äntligen framme vid det hem där jag skulle stanna! Vi blev mycket vänligt mottagna och fick sätta oss vid ett rikt dukat bord. Ett äldre par, deras son och sonhustru samt en kvinnlig släkting bodde i huset.

Efter middagen blev jag hänvisad till mitt rum, en liten kammare med öppen spis, ett bord jämte soffa – och en långbänk bestående av ett bräde fastspikat på två kubbar. Då förstod jag med ens, att här skulle både barnen och jag vistas. Skolsal och lärarrum i ett... Ack ja! Med salta tårar började jag packa upp mitt lilla förråd. Då Nilsson, körkarlen, önskade mig lycka till, hade jag av fullaste hjärta önskat fara samma väg tillbaka. Alla var dock så vänliga mot mig. Maten fick jag laga i det gemensamma köket, kaffe kunde jag koka i den öppna spisen i en lånad kaffepetter.

Mina första skolbarn var endast fyra: tre pojkar och en flicka. Vilka gulliga och pigga barn! De tog mitt hjärta med storm. Vi blev liksom en familj, och allting skulle jag dela med dem. De kom till mig med sina små slantar. Då jag undrade

vad jag skulle göra med dem svarade de, att jag skulle behålla dem till någon skrivbok eller penna som de kunde behöva framdeles. De turades om att bjuda hem mig till sina kåtor. Där blev jag bjuden på kaffe med soltorkat renkött. På så sätt fick jag bekanta mig med deras rara föräldrar och syskon. Förutom sju kåtor fanns tre stugor med kronotorpare i den lilla byn.

En dag kom en far från en av stugorna med en pojke på nära tretton år och undrade, om jag ville ta honom i min skola. Han hade tidigare gått en kortare tid i Sjougdnäsets folkskola. Nämnda skola flyttade mellan tre byar. Det blev att börja om från början med honom också.

Mina samebarn var pigga och flitiga. Markus hade sitt hem i en annan by och hade därför hemlängtan och sina tankar på annat håll. Mitt under en lektion kunde han säga: "Hinn mae sluut skola, till rejnan ska på gäle?"[6]

Härbergsdalen omkring 1920. I boningshuset längst bort t v hade nomadskolan sin första lokal. – Infälld bild: efter några år uppfördes skolkåtor med tillhörande härbren.

Klemend var en mästare att berätta bibliska berättelser. Jakobs dröm berättade han sålunda: "Det var en stege som räckte ända upp till himlen, och på den stodo Guds änglar upp och ned".

Men fjällen har också sin tragik. Unga frun i gården väntade barn. I slutet av väntetiden blev hon svårt sjuk. Lunginflammation. Denna påskyndade förlossningen, vilken blev en svår tilldragelse. Som barnmorska fick den gamla svärmodern tjänstgöra. Jag hade helst velat fly men kände att det var min plikt att stanna kvar. Då hon av plågorna ville kasta sig ur sängen fick jag och maken med våld hålla henne kvar. Till slut var hon så matt, att hon inte kunde skrika. På morgonen, liggande på ett renskinn, födde hon en liten flicka. Eftersom hon var så svag, bad maken mig att få lägga henne i min säng i kammaren. Det var en söndag, och jag gick till mina vänner i Sjougdnäset. Maken sände bud till läkare i Gäddede, 10 mil fågelvägen. Jag stannade ännu en dag i Sjougdnäset men återkommen till Härbergsdalen nådde mig budet att den unga modern avlidit och nu låg på bår i min kammare. Doktorn hade vägrat att fara den långa vägen.

Så kan det – eller åtminstone kunde det – gå till i ödebygden.[7] Jag var då endast 18 år.

Veckorna gick, och i mitten på november samlades renarna ihop för slakt. Några veckor därefter var man färdig att flytta med renarna, och då var också min termin slut.

1 Utan att det direkt framgår av enskildheterna i de båda artiklarna ligger tidsmässigt en skolreform mellan dem, 1913 års nomadskolordning. Genom denna blev exv särskild nomadskolinspektion inrättad (visserligen utan att tjänsten tillsattes förrän fr o m 1917). Se även H Grundström, Barnaundervisningen i en lappmarksförsamling (Uppsala 1942), där s 9-72 behandlar nomadundervisningens historia.
2 "Mikaeli", sista veckan i september.
3 Det kan förtjäna nämnas, att förhållandet i våra dagar är relativt oförändrat: nämnda plats är "en av de viktigaste samlingsplatserna för samer vid både jul, påsk och pingst" (STF:s årsskrift 1977, s 147).
4 Om kyrkoherde Adolf Arvidssons insatser för skolväsendet i socknen: se L Johansson, En byskollärares minnen. ÅSU 70:2, s 96 ff. Sthlm 1944.
5 Reguljär ångbåtstrafik förekom i Ströms Vattudal mellan 1870 och 1936 (STF:s årsskrift 1977, s 139 ff).

6 Pojken var med andra ord ängslig att inte hinna sluta sin skoltermin före renskiljningen.
7 Om förhållandena i Frostviken, speciellt dess skolväsen, kan åtskilligt inhämtas i ÅSU 70:2.

Siri Blennow:

Lärarinna i hemsocknen

Uppteckning maj 1979 efter småskollärarinnan Siri Blennow, född 1896.[1]

Det gamla skolhuset på slätten

Christina Engström hette hon, lärarinnan i min barndoms småskola. Hon var äldsta dotter till det gamla lärarparet i socknen. Det sades om henne, att hon hade bara sex veckors lärarutbildning bakom sig och att hon skulle ha genomgått denna i Ystad, vår närmaste stad.[2]

Hursomhelst – hon kom från lärarhemmet i folkskolan alldeles intill småskolehuset. Antagligen var det lärare Engström som gett sin dotter den mesta och bästa undervisningspraktiken i hans egen skolsal, skulle jag tro. För övrigt blev två av hennes systrar också småskollärarinnor. Den ena tjänstgjorde sin mesta tid i grannsocknen Hedeskoga.

Skolmästaren i Bjäresjö annonserar om sin bygdekurs: unga flickor erbjöds att auskultera hos honom, följa hans ämnes- och metodikkurs samt hustruns handledning i slöjd. Med hans kursbetyg på fickan blev de berättigade att börja undervisa i någon av de vid denna tid nyinrättade småskolorna.

Småskolelärarinne-läroanstalt.

Under instundande sommarmånader ämnar undertecknad, som under cirka 10 åre tid sysselsatt sig med barnaundervisning dels i småskola och dels i folkskola samt år 1869 aflagt examen vid ett af statens seminarier, genomgå en kurs för flickor, som erna söka anställning i småskola. Undervisningen blir dels teoretisk och dels praktisk samt kommer att fortgå 4 à 5 månader, hvarefter examen anställes och betyg utfärdas uti de ämnen, hvaruti undervisning meddelats. Äfven kommer undervisning att meddelas i handarbeten af dertill skicklig person. För att blifva antagen som elev fordras, att vara konfirmerad, kunna läsa färdigt innantill såväl latinsk som svensk stil, skrifva någorlunda läsligt, hafva någon kunskap i räkning äfvensom vara välfrejdad, hvarföre betyg från pastor eller afgångsbetyg från folkskola helst bör uppvisas. — Anmälningar till inträde böra ske hos undertecknad så skyndsamt som möjligt, på det att undervisningsplanen må kunna uppgöras, enär det är min afsigt att börja ifrågavarande undervisning den 1 Maj, så framt så många anmäla sig, att skolan kan komma i verksamhet. Afgiften blir billig och kommer ej att öfverstiga 20 kronor för hvarje elev, men torde blifva billigare, ifall ett större antal elever anmäla sig.

Ystad och Bjeresjö den 7 Mars 1874.

Magn. Cederqvist,

(590) Lärare vid Bjeresjö församl. fasta folkskola.

Det är närmare bestämt Balkåkra norra skola jag berättar dessa minnen ifrån. Min egen skolgång började det år jag fyllde sex. Vi gick i småskolan tre år på denna ort. Den där treklassiga organisationsmodellen varade många år framåt och gav säkerligen småskollärarinnan en myckenhet av arbete. Det var ett stort antal elever i fröken Engströms skola. Och det kan man förstå eftersom det var gott om statare på gårdarna i socknen. Särskilt i de familjerna fanns det många barn.

Lärarinnan var förfärligt sträng. Hon överbetonade väl disciplinen för att kunna hålla reda på den stora barnskaran. Det var nog ganska arbetsamt för henne att organisera upp det hela med den kursväxling som måste till i en flerklassig avdelning. Christina Engström brukade benytta sig av en sliten – och därför lite kortare! – rotting hon i regel fick överta efter lärare Lundberg inne i folkskolans sal. Han slet visst ut ganska många rottingar... Aga förekom för att bekämpa både oarter och lättja men tyvärr också för att motarbeta ren okunnighet, vare sig den var betingad av klen begåvning eller ej.

Men mig veterligt klagade knappast någon över lärarinnans ibland handgripliga sätt att fostra. Det låg i tiden med sådan stränghet. Alltså kom sig folk inte för att anmärka mot agan. De vågade väl inte heller. Jag vet bara, att byskomakaren en dag kom in i skolan och började beklaga sig över att hon agat hans dotter, men det skulle han inte ha gjort. Inte för att jag riktigt minns, *hur* hans besök bemöttes, bara *att* det blev mycket kortvarigt!

Men fröken var säkert effektiv i sitt arbete. Det har jag ett bestämt intryck av. Hon hann exempelvis lära oss Skånes geografi mycket grundligt. Både *utan* (med rabbel av åsar, härader och orter m m) och *innan* (dvs så att vi behärskade kartan och visste var det ena och det andra i vårt landskap var beläget).

Det kunde visst förekomma ännu vid sekelskiftet, att man här och där i småskolorna praktiserade den gamla bokstaveringsmetoden, då modersmålets elementer skulle läras in. Men jag minns tydligt, att vår lärarinna använde sig av ljud- och skrivläsemetoden. Vi läste efter Ambrosius' läsebok, som jag ännu har kvar i min ägo, förresten.[3]

Balkåkra socken hade på sin tid två småskolor. Norra skolan, som jag alltså stiftade mest bekantskap med – *mycket ingående*, vilket jag får berätta om lite längre fram – var inrymd i ett riktigt gammaldags skolhus. Mitt på golvet i den rymliga folkskolesalen var en jättestor järnkamin placerad. Den eldades med ved och torv. För på den tiden hade man torvtäkter också i de små mosshålorna som fanns här och var i sänkorna på den böljande Ystadsslätten. Torvrök och gammal inpyrd klassrumslukt hörde till i vår skola. Vid dörren stod tofflor och träskor i en härlig blandning.

Ordningen och undervisningen i skolan blev noggrant kontrollerad av skolrådets ledamöter. Oftast var det liktydigt med besök av ordföranden, den nitiske prosten Mauritzson, eller någon av hans pastorsadjunkter som inspekterade. Allra allvarligast var nog, när någon gång själva folkskolinspektören anlände, en präst från Österlen.

En underlig praxis, nästan familjär, rådde såtillvida som lärarinnans ena syster hade sin sängplats i skolsalen. Där stod en soffa för ändamålet. Vissa morgnar kunde vi se henne just ha stigit upp och stå och kamma sig därinne strax innan vår morgonbön skulle börja och vi alltså släpptes in. Hon var vårdarinna för sina föräldrar, som bodde hos äldsta dotternlärarinnan, sedan skollärare Engström hade blivit pensionerad.

Om den egentliga folkskolan ska jag inte orda mer än att jag fann det befriande att komma dit och kunna räkna mig som någotsånär "vuxen". Så tyckte jag i alla fall.

I Lunds seminarium

Åren gick. Jag hade tidigt fått starkt för mig, att jag själv skulle gå lärarbanan, allrahelst bli småskollärarinna.

Efter en förberedande kurs i Lund kom jag i januari 1915 in på småskoleseminariet där. Då omfattade seminariekursen tre terminer. Sedan många år tillbaka förestods seminariet av fröken Ljunggren, en driftig skolledare.[4] Hon hade sin tjänstebostad i själva seminariet. På det viset hade hon goda tillfällen att vaka över sina elevers alla förhållanden, både vår skolgång, våra fristunder och den del av dygnet då undervisningen inte pågick. De möjligheterna var allra störst när det gällde oss som bodde i seminariets eget elevhem. Detta låg i anslutning till seminariebyggnaden. Kontrollen som före-

ståndarinnan utövade över oss kommer jag gott ihåg, och särskilt att hon lät den utmynna i en bestämd varning för "karlar, som kan ta platsen ifrån er". Med detta uttryck menade fröken Ljunggren, att giftermål för en småskollärarinna var liktydigt med att hon skulle bli skild från anställningen. Ty de allra flesta skolråd tillämpade denna hårda regel.[5]

När jag nyss talade om tider "då undervisningen inte pågick", så använde jag helt avsiktligt inte benämningen "fritid". Sådan kunde vi knappast nämna i samband med våra seminariestudier. Föreståndarinnan och övriga lärare sörjde effektivt för att kurstiden blev synnerligen arbetsam och nästan helt fri från fritid! Det var mycket vi hade oss förelagt att lära...

Nästan all vår utbildning var förlagd till själva seminariet. Ett undantag var förstås skolkökslektionerna. De hölls i Östra skolan. Där hade folkskolorna en för den tiden modern undervisning – i ett för den tiden ganska nytt ämne, hushållsgöromål. Ett praktiskt ämne som motvikt mot all teori för vår del.

Det var egentligen lustigt, att vi hade flera lärare gemensamma med eleverna från det manliga folkskoleseminariet, vilket vi ju helst inte ens skulle titta åt. Dessa seminarister hade också sin gymnastik förlagd till vår gymnastiksal! Detta var omständigheter som gjorde det så mycket svårare att helt avskärma oss från manligt umgänge, det måste man förstå.

På tal om vad mycket vi hade att lära oss får jag en stark känsla av att döda (!) kunskaper instoppades massvis särskilt i ämnet naturkunnighet, där de minst av allt borde få finnas. Till råga på allt handhades denna undervisning av en mycket fruktad herre från folkskoleseminariet, lektor W.

Att återvända hem

1916, samma år som jag utexaminerades från småskoleseminariet, blev lärarinnetjänsten i min barndoms småskola just ledig. Det var till att börja med fråga om enbart ett sjukvikariat. Jag sökte dit och fick tjänsten. Vikariatet förlängdes ett par gånger. Sen blev jag ordinarie efter ett par

Siri Blennow har gruppundervisning. En halvklass samlad kring järnkaminen. Denna var också i småskolans sal väl tilltagen. Den omtalade torveldningen, länge ett minne blott, kunde åter få tillgripas under krigsåren.

tre år. Så kom det sig, att jag stannade kvar i min hemsocken ända till pensioneringen.

Då jag började som lärarinna var skolan i byn ännu treklassig. Men ett par år före det att 1919 års undervisningsplan skulle börja gälla blev organisationen annorlunda: då fick jag till min stora lättnad bara de två lägsta klasserna att sköta. Detta var helt tillräckligt.

Jag började alltså min tjänst mitt under första världskriget. Men det fallande penningvärdet hade inte hunnit påverka lönerna lika mycket som priserna. Något dyrtidstillägg var heller inte uppfunnet ännu. Jag började med en så knapp årslön som 450 kronor. Men till och med denna oansenliga lön kunde av en och annan odalman i socknen betraktas med viss avundsjuka!

Skolhuset i Balkåkra var beläget alldeles intill den raserade men ändå inte helt bortskaffade gamla sockenkyrkan.[6] Det hade inte generat de äldre byborna att tillvarata stenar från kyrka och kyrkogård till hjälp att uppföra eller förbättra sina skolhus. Detta kunde ta sig makabra uttryck. Jag hade exempelvis fått en gammal gravsten utlagd

att gå på alldeles nedanför trappan till tjänstebostaden och på den kunde man tydligt läsa "Christus är mitt lif, döden är min winning". Och i ett skrymsle innanför den vind jag blivit tilldelad träffade jag på två snidade apostlabilder, kanske medeltida, som stoppats undan när kyrkan revs men som jag kunde överlämna för att de skulle komma till heders igen, nu i den nya kyrkobyggnaden.

En svårighet för skolundervisningen nere på slätten, så även i Balkåkra, var de ständigt återkommande flyttningarna bland den tidens lantarbetare. Huvudflyttningarna var förlagda till slutet av oktober. Men det förekom ibland att man bytte anställning på vårsidan. Till vår skolrote hörde de stora gårdarna Marsvinsholm och Västregård, med många statare. En del lantarbetare stannade visserligen år efter år hos samme husbonde. Men så fanns åtskilliga som bytte arbetsplats vart år eller vart halvår! Detta för att söka en som man hoppades bättre trivsel. Med många sådana familjer representerade bland skolbarnen kunde det hända, att esomoftast hälften eller tredjedelen av lärjungeskaran omsattes den 24 oktober eller 24 april.[7] Att sådant tilldrog sig i en *småskola* var verkligt bekymmersamt. Läraravdelningen måste nödvändigtvis delas upp i flera grupper alltefter skiftande (och bristande!) undervisningsståndpunkt, tidigare förekommande läroböcker bland de inflyttade osv osv. Jag fann det mycket svårt att under dessa förhållanden lägga god grund i de viktigaste skolämnena.

Bland dem som drabbades av de många gånger meningslösa flyttningarna mellan gårdarna var barnen, många barn i lantarbetarfamiljer som levde i verklig misär. Det var åtskilliga gånger som jag ibland ensam, ibland i förbindelse med välbärgade människor i skolroten eller i samråd med fattigvårdsstyrelsens ledamöter måste ingripa med hjälpåtgärder. Barnen hade måst sitta emellan, märkte vi alltför väl.

När jag nyss kommit in på att avund någon sällsynt gång kunnat spåras bland sockenbor får jag tolka företeelsen som utslag av höga anspråk på mig, som själv var kommen från bygden. Barnen var överlag lätta att komma till tals med, vare sig de kom från rika eller fattiga hem. Vad som gjorde den så kallade elevvården lättare och ökade min trivsel i hemsocknen var att jag kände så många av barnens anförvanter.

Själva skolrådet hade nästan utan undantag en fin inställning till skola och lärarpersonal. Skolkassör var exempelvis en mycket förstående lantbrukare. Det ena jämte det andra gjorde det jämförelsevis lätt för mig att tjänstgöra "därhemma". Till och med omständigheten att jag, fastän lärarinna med stark önskan att få behålla tjänsten, förlovade mig och sedan ingick äktenskap och blev mor kunde man snart förlika sig med. En del gott folk hade kanske svårt att gå över till detta nya synsätt som hade börjat breda ut sig: att lärarinnor skulle få vara gifta och dock fortsätta undervisa. Min man och jag fick ett gott stöd i och genom lantbrukare M, vår granne som från början *mot* gängse mening hävdade, att en gift lärarinna och mor inte försummade skolan för sitt hem. Tvärtom: hon *lärde* ju arbetet bland barnen och med barnen på ett *nytt* sätt, likasom inifrån, menade han.

Och därvid fick det både bli och förbli.

1 Upptecknare: utgivaren. Bandspelare ej använd.

2 Sveriges första småskollärarmatrikel (Francke 1905) nämner om E, att hon var född 1849 och avlagt examen i Lund 1875. Att hon skulle ha fått utbildning "i Ystad" kan kombineras med matrikelns upplysning. Som den första illustrationen visar fanns nämligen några år en anspråkslös bygdekurs för småskollärarinnor i Bjäresjö by nära Ystad (Folkskolans Veckoblad nr 13/1875; se även Ekwall 1987, s 145 ff.). Efter kursgenomgång där kan E tänkas ha prövat vid folkskoleseminariet i Lund. Enligt gällande stadga var hon "berättigad att vid seminariet avlägga undervisningsprof och deröfver erhålla betyg" [som småskollärare]. Jfr Nylund 1942, s 42.

3 De läsundervisningsmetoder som avlöste bokstaveringen och långsamt slog igenom fr o m 1870-talet hade en förespråkare i Johan Ambrosius. Denne var kommunal folkskolinspektör i Göteborg. Hans läsebok för småskolan fick stark spridning; den hade före sekelskiftet utgivits i 11 upplagor.

4 Angående Maria Ljunggren, jfr bidraget av Maria Hultin ovan.

5 Ett av inslagen i otryggheten, som länge präglade småskollärarkårens anställningsvillkor, bestod i att skolrådet skulle få entlediga "kvinnlig lärare, som är gift". Låt vara, att dylikt avsked skulle tilltas endast efter att skolöverstyrelsen funnit detta "nödigt med hänsyn till tjänstens behöriga upprätthållande" och att berörda parters "hörande" därvid förutsattes (enligt § 33 i folkskolstadgan), så var seminarierektorns rådgivning inte helt utan fog! Egendomligt är, att stadgans "hårda regel" i vissa delar kvarstod till dess den helt upphörde först genom KK 1936-06-12 (jfr SFH IV, s 334 f, samt SFH V, s 358 f).

6 Patronus i pastoratet, godsherren till Marsvinsholm, lämnade de tre sockenkyrkorna att förfalla, sedan han 1867 låtit uppföra *en* gemensam kyrka för socknarna, Marsvinsholms kyrka.
7 Tjänstefolkets allmänt vedertagna flyttningsdag var den 24 oktober, sedan man frångått den ursprungliga tidpunkten, 29 september (Mikaels dag). Den sista oktoberveckan har sedan ibland kallats "mikaeli". Med tiden kom man att införa den 24 april som extra flyttningsdag. Se vidare M Hellspong & O Löfgren, Land och stad (Lund 1977), s 91 ff.

Fanny Ohlsson:

Väglös lappmark

Uppteckning maj 1979 efter småskollärarinnan Fanny Ohlsson (1898-1988).[1]

Uppväxttiden i Malmberget

Min barndom förflöt i Gällivare. Far hade närmast kommit från Värmland, där han fått sin utbildning i Filipstads bergsskola. Hans efternamn Jern var taget efter Järnboås, som släkten härstammade ifrån.

Nu hade han blivit övergruvfogde i Malmberget. Där föddes jag, och där bodde vi. Innan pappa gifte sig hade han bott i "engelska baracken", han som många andra ungkarlar.[2] Men sen hade han fått tjänstebostad, en fristående villa. Den låg i den del av samhället där LKAB, "Bolaget", hade tilldelat ingenjörer och arbetsledare särskilda bostäder.

Mamma var också kommen från Mellansverige. Hennes bror hade först flyttat till Malmberget, öppnat diversehandel däruppe. Han lockade sin syster att komma efter. Hon etablerade sig som bagerska och samarbetade med brodern.

Mina föräldrar var ganska stränga. De levde ett lyckligt familjeliv. Jag minns att min far hade långa arbetsdagar. Av dem var en god del förlagd till hemmet och bestod i att han planerade och efterarbetade sin andel av gruvans arbetsledning. För ändamålet hade han ett riktigt kontorsrum i villan. Jag kommer ihåg att det till och med fanns två telefoner där. Pappa var lång och reslig och respektingivande. Vad han sagt det skulle åtlydas. Han liksom mamma hade sunda vanor, det var ett godtemplarhem jag växte upp i.

Under mina barnaår var den beryktade kåkstadsbebyggelsen i Malmberget nästan ett minne blott. Men rangskillnaden bestod. Bostadsvillkoren var mycket olika för arbetare och tjänstemän.

Förhållandena i skolan var nog något olika, de också. Jag hamnade i Kaptenskolan, som låg ganska nära mitt hem. I den var det – såvitt jag minns – många barn från tjänstemannafamiljer. Det var annorlunda med den andra skolan, Hermelinskolan.[3] Som den var belägen frekventerades den mest av gruvarbetarnas barn.

Min lärarinna hette Maria Glas. Hon var snäll och god. Det vankades aldrig några örfilar i hennes klass. Jag kan inte ens minnas att hon inrättat någon skamvrå. Men hon ingav en naturlig respekt. Inte för att vi tog oss friheter. Fröken var noga med att locken till pulpeterna inte fick öppnas utom i samband med själva skolarbetet. Hon höll strängt på ordningen under lektionerna också i det avseendet att ingen fick ta till orda närsomhelst och hursomhelst. Det fick ske först sedan vi begärt och fått ordet. Att begära ordet skulle ske genom att två fingrar sträcktes upp, propert och behärskat förstås.

Det var god stil på eleverna i klassen. Alla var snyggt klädda. Flickorna hade alltid förkläde, och det var mammornas tydliga ambition att våra förkläden skulle vara rena. Nog kunde det märkas, att eleverna ofta gick i kläder som ärvts från äldre syskon, men det hölls inte för att vara märkvärdigt alls, inte ens bland förmansbarn. För övrigt slapp jag ärva kläder, jag var äldst bland syskonen.

Undervisningen som fröken Glas bestod oss gjorde ett bestående intryck på mig. Enligt det minne jag har av åren i hennes klass undervisade hon på ett modernt, åskådligt sätt. Hon lärde oss läsa genom ljudningsmetod, det kommer jag ihåg. Kort sagt fann jag allt i småskolan vara roligt, och fröken var mitt stora föredöme. Månne jag inte redan då hade bestämda drömmar om att själv bli som hon? Jag tror nog att mina egna lärarinneplaner hade börjat vakna till liv såpass tidigt.

Men min tid i obligatorisk skola blev inte längre än de två åren i småskola. Det hade just inrättats en privat samskola i Malmberget. Gruvbolaget stod visst bakom och understödde den.[4] Den var av parallellskoltyp. De som skulle gå i samskolan fram till realskolexamen brukade därför inte alls gå i den

Statens småskoleseminarium i Murjek. Fr v: byns äldsta folkskola, elevhemmet, undervisningslokaler, rektorsbostad.

egentliga folkskolan. Därav kom det sig, att jag direkt efter småskolans slut gick över till samskolan.

Till seminariet i Murjek

Mina föresatser att bli lärarinna har jag redan varit inne på – att jag från början blev inspirerad av min småskolfröken. Men mer än detta tillkom. Några hus längre bort i vår stadsdel bodde en något äldre flicka, Elin Lind, som kommit in på småskoleseminarium medan jag ännu gick i samskolan. Våra familjer umgicks. Och jag umgicks med Elin. Hon blev tidigt ett ideal för mig, men hennes erkända förmåga att hantera nål och tråd kunde jag förstås inte uppnå på långa vägar.

Drömmen om en lärarutbildning fick för min del snart en speciell betoning genom något som hörde samman med pappas arbete. Underligt att så skedde! Seminariet i Murjek, några år tidigare flyttat från Mattisudden,[5] en annan by i Jokkmokk, hade börjat ordna årlig studieresa till malmfälten. Då man besökte Malmberget blev det min fars sak att organisera det "gruvliga". Vid förberedelserna, och jag tror visst också i samband med besöken, hände det att lärare från seminariet var hemma hos oss. Ett par av dem – rektorn och en skånskfödd lärarinna Karin Nilsson – kom då i kontakt också med mig. Det ena gav det andra. Med fars samtycke blev snart avtalat mellan samskolans rektor och rektor Hedén från

seminariet att jag var oförhindrad sluta skolan i Malmberget, förutsatt att jag ville och kunde bli antagen som seminarieelev.

Visst ville jag! Så kom det sig, att jag omsider infann mig till inträdesprövning vid statsseminariet i Murjek. Detta var redan från starten treårigt (man ville väl med den längre utbildningstiden gardera sig mot de ojämna inträdeskunskaperna bland ungdomarna i övre Norrland). Jag har ett svagt minne av att vi var sextiotalet sökande till de 20 platserna. Seminariet i Murjek hade blivit mycket populärt i jämförelse med sin motsvarighet i Haparanda. De tre prövningsdagarna bodde jag på seminariets elevhem. Spänningen var enorm, medan vi prövades i all möjlig grundkunskap, alltifrån modersmålet till naturkunnighet. Älvarna i Norrland skulle vi känna särskilt väl till, det minns jag från provet. Jag kan förresten erinra mig, att jag så mycket lättare kom in som jag fått lära mig spela lite orgel därhemma.

Det var med stor glädje jag ringde hem och kunde tala om att jag hade blivit godkänd i inträdesprövningarna!

Sen följde de tre åren vid seminariet. För mig var det lätt att nå Murjek: tågresa direkt hemifrån. För många andra seminarister var det ett stort företag att komma dit. Exempelvis om man från södra fjällbygderna skulle ta sig fram gällde det att, så här före Inlandsbanans och tvärbanornas och postbussarnas tid, använda de sensamma skjutsmöjligheter som kunde stå till buds i den egna älvdalen för att nå stambanan närmare kusten för äntlig befordran norrut. En verklig omväg alltså.

Första seminarieåret bodde jag ute i samhället, närmare bestämt tillsammans med en klasskamrat från södra Lappland inackorderad hos stationsinspektoren. De följande åren fick jag plats på seminariets eget elevhem. Där delade jag rum med en prästdotter från Sorsele, en flicka som jag kom bra överens med. Rektor Hedén hade själv överinseende över elevhemmet. Där gällde stränga regler. Klockan tio på kvällen skulle allt ljus vara släckt. När han skulle specialinspektera något rum, till exempel i samband med att en seminarist blev allvarligt sjuk, var hans nästan blyga försynthet lite till hinders. Jag hörde talas om en episod, då en halvklädd elev blivit överraskad av rektorns besök hos grannen, gömde sin i röda flanellbyxor skrudade kropp i en garderob men dånade av till följd av spänning och syrebrist. Överraskad av dunsen bakom en

stängd garderobsdörr måste rektorn öppna denna – och då lär hans vanliga förlägenhet, med det där "administrativa" draget i, ha bytts ut mot ett humoristiskt inpass, helt olikt hans gängse stil: "Elände på elände!"

Det var mitt i den karga kristiden jag var seminarist. Vi fick känna på både ransoneringsbekymmer och avsaknaden av mat som vi eljest var vana vid. För mig som hade relativt lätt att få kontakt med hemmet – endast tre timmars tågresa! – var det lättare än för de flesta. Att jag kunde upprätthålla brevväxling med de mina ungefär en gång i veckan var redan det storartat efter den tidens norrländska förhållanden. Någon gång under terminen kunde jag dessutom resa hem. Dessa fakta bidrog till att jag ibland kunde få någon "förning" hemifrån för att förgylla elevhemskosten. En extra bit renkött osv kunde vara välkommen dessa tider då potatisen var nästan helt ersatt med kålrötter.

På tal om mat, matlagning och hushållsbestyr fick jag erfara, att jag varit mycket gynnad under min uppväxttid. Jag hade just inte deltagit i kökssysslorna hemma och kände mig nu klart underlägsen andra seminarister med utpräglat praktiskt handlag – och välutbildade hushållsvanor! Skolkökslärarinnan, fröken Isaksson, bevittnade till exempel att jag vid mitt premiärkok av havresoppa hällde bort plommonsaften. Tokigt, tyckte hon, och det måste jag hålla med om och rätta mig efter för framtiden. Vidare minns jag, som vore det igår, att någon kamrat hade gått ifrån stora tvättgrytan utan att kontrollera dess innehåll. Med full eld inunder fanns det inte en droppe vatten i den. Påföljd: jag fann helt plötsligt att den var rödglödgad i botten. Jag skulle då helt påpassligt (?) avhjälpa missödet genom att hälla i rikligt med vatten. Effekten blev katastrofal: grytan sprack sönder! Men fröken Isaksson var tolerant nog att inte ge mig några snubbor för det inträffade.

Vi seminarister deltog inte i matlagningen för skolans elevhem som sådant. Våra hushållsgöromål var övningsbetonade, men särskild ekonomipersonal var anställd för seminariets eget storhushåll. Det fanns en stor matsal för våra gemensamma måltider. Lärarna satt dock alltid för sig själva vid ett separat bord. Varje frukostmål avslutades med dagens morgonbön.

I det lilla Murjek var det nog ganska svårt att organisera tillräckligt många tillfällen till undervisningsövningar för vårt vidkommande. Men jag skulle tro att de var många nog! Åtminstone upplevde jag det så. Först gav vederbörande handledare lektionsuppgift, sen skulle lektionen planeras och på sedvanligt sätt redovisas skriftligt. Sedan detta utkast hade kritiserats och blivit fastställt skulle det ligga till grund för lektionen. Arma seminarist som eventuellt frångick sin tillämnade plan! Nog var efterhandskritiken tillräckligt sträng ändå. Kanske inte från kamraternas sida, däremot från handledaren. Detta senare gällde speciellt den lektionskritik som vår strängaste lärare, fröken Nilsson, bestod oss. Den var rentav vass. Men hon var oerhört rättvis i sin behandling av eleverna, gynnade aldrig någon framom andra.

Hon var samtidigt seminariets effektivaste lärare. Manhaftig och bestämd spred hon respekt nästintill rädsla där hon drog fram. Hon var fruktad till och med bland sina kolleger, rektorn inte undantagen. Trots sin skånska börd höll hon benhårt på att lapska språket skulle fortsätta att existera som skolämne vid Murjeks seminarium. Det hade eljest föreslagits att denna undervisning – en veckotimme och det under hennes energiska ledning! – skulle upphöra.

Att jag kom relativt väl överens med Karin Nilsson tillskriver jag bådas vår tidiga personkontakt. Om det får nämnas i detta sammanhang kom jag särskilt väl överens med henne, när några år hade gått och hon hade fått reda på att jag blivit förlovad med en skåning! I sin glädje över detta gav hon mig en lysningspresent i form av en egenhändigt sydd duk, och vi hade glädjen att vid ett par tillfällen senare råkas på skånsk mark – men detta skedde helt privatim, hon och jag hade båda lämnat seminariet.

I Murjek rådde just ingen specialisering ifråga om seminarielärarnas tjänstgöring. Alla utom rektorn var visst både ämneslärare och övningsskollärare. Om jag minns rätt hade rektor Hedén historia, geografi och naturkunnighet på sin lott. Fröken Nilsson undervisade i det mesta bland allt övrigt: från kristendomskunskap – med hennes fruktade förhörsmetoder – allt intill matematik, svenska, lapska och handarbete, tror jag. Magister Ullenius ledde undervisningsövningar och var lärare i både teckning och gymnastik.

Hans mildhet och medgörlighet var vida känd, men dessa hans egenskaper befordrade inte inlärningen, snarare tvärtom. Efter vad jag kan minnas förekom inga handledda instrumentallektioner. Orgelspelningen övades helt praktiskt: i morgonböner, vid psalmsång i övrigt och under våra sånglektioner. Musikundervisningen var enbart av vokalt slag. För den svarade fröken Johansson.

Bland invånarna i Murjek hade seminariet grundmurat gott anseende. Vi var tillhållna att så långt möjligt vistas inom seminariets område och hos våra värdfamiljer; sistnämnda regel gällde dem som inte kunnat få inackordering i elevhemmet. Gästis var en strängt förbjuden plats för oss. Var det någon gång fråga om enstaka festligheter så måste dessa förläggas till platsens kafé, där man kunde hyra in sig med sina kamrater. Givetvis alltid utan manliga inbjudna. Annat gick ej för sig. Jag var som sagt gynnad av relativt goda kontaktmöjligheter visavi hemmet och kunde tack vare detta förhållande ordna små kaffefester för vännerna på skolan.

Men sådana fester fick eller kunde inte arrangeras i seminariets lokaler. Jag kan förresten inte erinra mig att någon som helst avslutningsfest förekom. För övrigt utmynnade min seminarietid till sist i stor tristess: det var nätt och jämnt jag hunnit tillfriskna efter min på våren olämpligt utbrutna påssjuka! Men jag vart likväl så pass återställd, att jag klädd i vit examensklänning kunde vara med om de officiellt anordnade examensförhören och efterföljande kursavslutning, allt lett av inspektor, kyrkoherde Ahlfort från Jokkmokk. Året var 1918.

Till sammanfattning får jag konstatera, att Murjeks lilla seminarium hade varit en verkligt positiv upplevelse för mig. De tjänliga lokalerna, där till och med bibliotek hade inrymts och där flera av lärarna också hade fått en bostad, allt hade förmått ge viss familjekänsla åt det hela och bidragit till min

övervägande positiva inställning. Men mest hade väl det goda kamratskapet oss elever emellan inverkat, så att seminarietiden medfört de ljusa minnen jag kunde ta med mig från dessa år och denna plats.

Åren i mindre folkskola

Murjeks småskolseminarium hade, i likhet med andra seminarier på den tiden, sedvänjan att i stor utsträckning dela ut platser åt sina nyexaminerade. Det är jag ganska säker på. Ty inte kan jag erinra mig ha *sökt* min första tjänst. Det dröjde inte länge, förrän jag fick besked ifrån Jokkmokk, att jag fått anställning att sköta en mindre folkskola i nordöstra utkanten av denna Sveriges största socken. Jag var tillräckligt insatt i skolformerna för att veta, att en sådan skola skulle vara bemannad av en småskollärare och dock omfatta också klasserna i den egentliga folkskolan. Då jag fick anställningsbeskedet blev jag underrättad om att skolenheten var fördelad på två "stationer". Halva läsåret skulle jag undervisa alla eleverna i ena byn, nästa halva läsår alla eleverna i den andra byn osv. Alltså en halvtidsläsande skola, där eleverna trots allt skulle kunna inhämta kurserna, visserligen nödtorftigt. "Skolform: littera D 3" – mycket betungande...[6]

Jag tog närmare reda på byarnas läge – och deras avsaknad av kommunikationer. Någon dag före höstterminens början skulle jag följa en krokig rutt till den ensliga byn, belägen i skogs- och myrmarkerna mellan Råne och Stora Lule älvsystem. Jag skulle fara med tåget till mitt kära Murjek, därifrån ta gästgivarskjuts 3 à 4 mil till Kuouka poststation. Till Högträsk – så hette första byn – var det sen nära två mils gångväg sommartid. Vägvisare skulle möta i Kuouka och hjälpa den nya lärarinnan med hennes viktigaste flyttsaker genom de villande markerna.

Sagt och gjort – men *lättare sagt än gjort!* Fastän norrländska hade jag inte kunnat ta med i beräkningen att byn där jag skulle vara stationerad verkligen var *så avlägsen* och så svår att nå. Där körvägen tog slut mötte mig helt programenligt vägvisaren–bäraren. Denna äldre nybyggare som mötte visade sig vara skolans tillsynsman, en seg och ihärdig lappmarksbo, som med lätthet tog sig fram över stock och sten och sankmark – i näbbskor. Lärarinnan däremot var mera fint än funktionellt klädd. Framförallt visade sig terrängmilen svåra för mig att orka med, därför att jag var skodd i kängor och galoscher. Jag blev utomordentligt trött av denna ovana fotmarsch. Trött i hela kroppen, ja helt förbi, kom jag mot kvällningen fram till Högträsk. Men jag var kanske mest förbi *av besvikelse!*

I närmsta gård blev jag så vänligt mottagen som kargheten i byn kunde medge. Jag bjöds på kvällsvard: rågmjölsgröt ur en för hela familjen gemensam bunke. Det hjälpte föga, att jag egentligen var mycket hungrig – den för mig helt nya måltidsseden i förening med utmattning och total besvikelse inför det okända och ovanliga hämmade helt min aptit. Detta trots att både mjölk, lingon och tunnbröd hörde till anrättningens efterföljande, aptitligare del.

Gråten stod mig högt upp i halsen redan då jag helt vänligt blev bjuden att spisa denna kvällsvard i granngården. När jag sedan blev visad till den enkla gård som skulle utgöra skollokal i Högträsk bröt det ut för mig på allvar. Sedan jag hade lämnats ensam lipade jag hela kvällen och långt ut på natten.

Första stationen av Högträsk-Nietsavare mindre folkskola, där jag nu hamnat, var egentligen boningshuset till ett gammalt nybygge, som stod obebott och hade blivit uthyrt för skoländamål.[7] De sista innehavarna av nybygget hade efterlämnat en dotter, gift och boende i gården strax intill. Sin ställning likmätigt gjorde hon allt för att kontrollera och helst också instruera mig som nyvorden byskollärarinna. Jag blev framförallt tillsagd att aldrig vädra lokalerna. Därför blev jag längre fram hårt kritiserad för att jag trots allt *måste* göra det – och gjorde det. Detta fastän kvinnan jämt tjatade emot: "Värmen går ju ut!"

Hur var då dessa lokaliteter? Lärarinnan hade en kammare att bo i. Dess värmekälla var en öppen spis. Därutanför fanns ett kök i sedvanligt norrländskt format och med en plåtkamin. Det visade sig med tiden och med tilltagande, allt bistrare vinterkyla ganska besvärligt att hålla varmt både i skollokalen och i min torftiga tjänstebostad, låt vara att man hade försett kammaren med nya, sköna fällar.

Skolhuset i Högträsk, denna "enkla gård [...] egentligen boningshuset till ett gammalt nybygge".

Här i Högträsk var sju à åtta gårdar grupperade intill skolan. Några gårdar på andra sidan den lilla sjön fanns, vilka också hörde till byn. Därifrån roddes de få skolbarnen varje morgon till skolan av vuxna anhöriga – och tillbaka på eftermiddagen. Allt som allt fanns det 16 eller 17 skolbarn i denna by. De som kom från nybyggena på andra sidan sjön var ena verkliga naturbarn. Jag fick bland annat reda på av dem, att de flådde råttor och hade dessas skinn att göra dockkläder av!

Här rådde alltså inga vekliga vanor. Men det togs inte alls nådigt upp av byborna, att jag som ny lärarinna lanserade ovanliga seder bland eleverna. Egentligen var det en svår osed att leka lekar med barnen, att jag sprang tillsammans med dem på rasterna. Behövdes egentligen några raster? Och var det inte ganska ogudaktigt att jag hade kängor med klackar som kunde kallas höga? Eller en flärdfullt betonad plyschkappa, som jag skaffat mig när jag börjat få egen lön... Vidare stötte sig en och annan på att jag någon gång var iförd hatt. Enligt gammal sed borde jag haft schalett eller kläde om huvudet.

Denna misstänksamma hållning, visserligen inte total bland byborna, var grundad i deras læstadianska kristendomsuppfattning. Fromhetstypen i byn – och än mer i grannbyn – var till och med av det man kallat det västlæstadianska slaget, den strängare riktningen inom rörelsen. Det fick jag konkret veta av, när det fram på hösten blev samling och en lekmannapredikant ledde mötena. Som särskilt inbjuden vart jag då tillfrågad om min inställning till ett och annat "brännbart": om kläder, musik, lekar med mera i deras ögon tvivelaktigt. I ungdomlig uppriktighet svarade jag på frågorna – och fick offentlig förmaning i min egenskap av barnafosterare. Det lönade sig föga, att jag försökte göra försiktiga invändningar utifrån liknelsen om grandet och bjälken...

Eljest visste man i byn redan tidigt om min inställning, så exempelvis till de sunda lekar som jag lärde barnen. Ännu bättre lärde man känna mitt tänkesätt, när jag fick orgel till min skola, det var visst när slädföret infann sig och därmed vintervägsmöjligheterna. Med denna kammarorgels hjälp kunde jag leda skolsången lite bättre och lära mina elever flera nya psalmer. Mot kvällarna trakterade jag orgeln i min ensamhet, i det att jag spelade ett och annat dansstycke eller någon romans. Då brukade byns ungdomar samlas utanför fönstret och höra på. Ibland lät jag dem komma in för att de skulle kunna lyssna ännu bättre. De verkade lättade att få denna kontakt med mig och med de musikfragment jag kunde utföra på skolorgel. På något oförklarligt sätt var de ändå bundna i den misstänksamhet som den äldre generationen låtit mig få del av, och vid somliga tillfällen samtalade de sinsemellan på lapska, säkerligen för att jag inte skulle helt förstå vad de sade på sin samedialekt. Kanske var det förtal och smädligheter enbart: därom visste jag ingenting, ty jag fick ingen verkligt förtrolig vän bland dem att kunna språka med.

Apropå ungdomarna hade de någon gång improviserade danskvällar för sig själva i ett de stora köken i byn. Då fick de låna grammofon med skivor av en gammal gubbe, som i vanliga fall var tvär och avvisande mot allt och alla. Emellertid kunde de unga i vissa fall – och genom att ersätta honom med sprit – få låna de för dansen åtråvärda föremålen. Den sed som kallas nattfrieri praktiserades ibland i byn, berättade ungdomarna. Då klädde flickorna sig i vad man

kallade "komtillsängskofta" och tog emot uppvaktande pojkar som fick stanna i deras kammare över natten – i som det föreföll full ärbarhet.[8] Åtminstone fick jag aldrig höra talas om att denna sed resulterade i några följder av det slag man kan tänka sig.

I och för sig var invånarna i de båda skolbyarna välmenande. Det var inte alls svårt för mig att mitt i denna ransoneringsbetonade tid berika mitt kosthåll med renstek, grädde, smör och ost som jag fick köpa av dem på förmånliga villkor.

Men den karga naturen med skog och myrmarker vida omkring satte sin stämpel på folket. Deras umgänge var strängt begränsat till den egna byn. Mellan Högträsk och Nietsavare var det en mil. Inte ens dessa relativt närbelägna byar tycktes ha något mera gemensamt än mig som skolfröken (jag skiftade förresten "skolstation" byarna emellan den första februari). Invånarnas verkliga avbrott från den sedvanliga isoleringen utgjordes av marknadsfärder man någon gång företog sig till kyrkplatsen i Jokkmokk. Det rörde sig om stormarknaden i februari och i någon mån mikaelimarknaden på senhösten, om och när kölden hunnit sätta in och medge slädföre.

Genom barnen och ungdomarna som var mest öppna gentemot mig fick jag ganska god inblick i befolkningens villkor. Närmast byarna, som saknade åkrar i vanlig bemärkelse och endast hade slåtter- och betesängar, vidtog bybornas egna skogsskiften, medan kronoskogar utbredde sig längre bort. I skogen hade man sin verkliga utkomst, inberäknat att den gav villebråd. Älgjakt och fårslakt markerade på sitt sätt rytmen i byarnas liv: enligt vad jag minns var det efter avslutad jakt- och slaktperiod som predikantbesöken kom till stånd. Männens arbete bestod – förutom jakt samt fiske i sjön – mest av skogsavverkning. Dessa arbeten var ofta förbundna med att de för långa tidsperioder måste vistas på annan ort och bo i någon enkel skogskoja för vinterns drivningar.

För byns kvinnor var väl mesta tiden uppfylld med omsorger om barn och hushåll – och givetvis boskapen. I närmsta gård i Högträsk hade man exempelvis fyra à fem mjölkkor, och liksom övriga bybor höll man en hel del får. Boskapsskötseln fick formen av naturahushållning, tycktes det;

med smörproduktion och ystning liksom även köttproduktion och beredning av fällar. Fårfällar var specialiteter för dessa byar. I enstaka, gynnsamma lägen kunde potatisodling förekomma och i tursamma fall ge skörd. Efter vad jag kan erinra mig bedrevs inte något annat slags åkerbruk.

Jag fick under mina tre år i dessa avlägsna byar känna på ganska mycken isolering. De utom på vintern obefintliga vägförbindelserna med yttervärlden har jag redan antytt. Telefon fanns då inte på närmare håll än i Kuouka. Där hämtade en bybo post till oss en gång i veckan – gissa om breven hemifrån var kärkomna, eller lönen som kom per post!

Det är med visst vemod jag konstaterar, att jag som ung lärarinna var ganska aningslös. I mångt och mycket hade jag många lärdomar att göra som jag rakt inte fått del av på seminariet. Jag syftar på att jag blev anmodad att hjälpa bybor i situationer som var helt ovana för mig. Som blott tjugoårig bylärarinna fick jag bud att bistå, då gamla mor i granngården, änka efter mannen som ägt huset jag höll skola i, just hade gått bort. Förmodligen var det lungsot hon hade lidit av. Jag fick vara med och göra henne i ordning, som det hette. Hon kläddes i ett linne av blaggarn, försågs med halsduk och vantar, och jag hjälpte gårdsfolket att lägga liket i kistan. Denna var på förhand förfärdigad hemma i huset. Jag fick vara med om att placera en psalmbok under den avlidnas haka. På begäran skulle jag som skolfröken hålla färdandakt: jag läste en bön och en psalm ur min psalmbok, innan hon bars ut. Eftersom det var menföre och tills vidare omöjligt att nå kyrkplatsen med ett gravfölje satte man för tillfället kistan i en grundare grav intill gården. Den hade man grävt för detta ändamål. Man täckte kistan med ett tjockt lager granris. Först senare, under midvintern, kördes kistan med släde till griftegården i kyrkbyn.

Emellertid blev jag i samband med denna mor Stinas sista färd utsatt för något som jag aldrig glömmer. Kvällen före densamma hade byns ungdomar som åtskilliga andra gånger just hälsat på hos mig. Då hade de iakttagit, att hennes kista var upptagen ur sin tillfälliga grav och placerad på en släde som nu stod inom synhåll från skolhuset. De var nog i grund och botten ganska vidskepliga och starkt fixerade till dödstankar. Någon av dem skämtade nämligen mycket burdust

med mig genom att säga: "I natt kommer mor Stina att ta adjö av lärarinnan". De andra skrattade instämmande och ej utan att håna mig, då som alltid ganska ensam ibland dem på något sätt. Deras grova skämt låg kvar inom mig och medförde, att jag först hade väldigt svårt att somna – och sedan mitt i natten vaknade under påtagliga, mycket hemska synhallucinationer. Efter denna upplevelse kunde jag helt enkelt inte mer somna om den natten. Men jag aktade mig nogsamt att tala om det inträffade, ville absolut inte ge näring åt vare sig ungdomarnas vidskepliga tankar eller någonsomhelst skadeglädje.

En annan gång blev jag ombedd att assistera då en ung mor skulle föda sitt barn. Jag kunde inte komma mig för att vägra grannen att göra denna tjänst. Den tillkallade bykvinnan som brukade fungera som barnmorska, när ingen annan kunde komma fram till byn i detta ärende, var verkligen i behov av hjälp. Men jag vet knappast, *vem* som var mest hjälplös – barnaföderskan, jordemodern eller jag själv. Tror nästan att det var den sistnämnda... Jag var liksom frånvarande, när jag skulle assistera jordemodern: att värma vatten och bära in det, räcka fram rent linne som fanns framlagt, hjälpa till att hålla och stödja så och så, allt efter hennes korthuggna instruktioner. Detta alltunder barnsängskvinnans kvidanden. De gick mig så till sinnes, att jag själv både kved och grät. Men det var fråga om en mycket svår förlossning, enligt vad jag fattade efteråt. Då var vi alla fyra, inklusive den lille nyfödde, och i synnerhet skolfröken *mycket* lättade.

Skolarbetet tog nästan hela min tid i anspråk. Även om vi haft rätt mycken övning på seminariet att undervisa på själva folkskolestadiet kände jag på mig från början, att det var så många kursmoment att behärska och söka lära ut. Att eleverna hade ganska ringa eller alls ingen boklig stimulans hemma märktes tydligt. Denna omständighet gjorde inte min undervisning lättare att genomföra. I ett par fall fick jag överåriga elever att ta hand om, och jag kunde bäva inför vad det kunde medföra, om disciplinproblem skulle uppstå. Rekordet bestod i att en 18-årig pojke, vars skolgång hade blivit mycket försummad i en ännu mer perifer by, sattes som elev i min femte klass. Han var tursamt nog både snäll och samarbetsvillig.

Jag var till ytterlighet ambitiös, tror jag, eftersom jag de första åren på riktigt seminarievis skrev utkast till de flesta lektionerna. Allraförsta gången skolrådets ordförande, kyrkoherde Ahlfort, besökte min skola märkte han förmodligen mitt sätt att överarbeta lektionsuppgifterna, eftersom han frågade: "Är fröken nyexaminerad?" När jag svarat ja, gav han mig ett tydligt råd att ta mindre allvarligt på uppgiften – ett råd av faderlig art. Samma lugnande inflytande hade hans närmaste man i tjänsten, komminister Grundström, som hade till speciell uppgift att besöka skolorna och organisera deras arbete i denna Sveriges största socken.[9] Han brukade anlända med första slädföret för hösten. Nyter och god hade han alltid ord av uppmuntran till övers för skolfolket. Han kom inte med annan kritik än som var sakligt grundad och ägnad att stötta mig. De åren skulle förresten den nya undervisningsplanen börja att tillämpas. Redan detta medförde sina förpliktelser. Det var inte underligt att vår inspekterande – och inspirerande – präst var mån om att efterhöra vad jag kunde behöva av ny utrustning i de båda skolhusen, ganska primitiva som de var. Lokalen i Nietsavare var för övrigt förhyrd, också den. Det var en sommarstuga till en av gårdarna som hade apterats till skola.[10] Den var utrustad med långbänkar nästan av gammal sandlådemodell. Hade de månne blivit överflödiga i något centralare skolhus och sedan forslats ut till denna mindre folkskola för att vara goda nog i nybyggarsammanhang?

Också i övrigt fanns det nog viss materiel som var urmodig. Griffeltavlor var ännu i användning på båda skolstationerna och kunde visst vara ganska ändamålsenliga i pappersbristens år, när bara gulnande träpapper stod till buds för skolbruk. Kartbeståndet lämnade mycket övrigt att önska, med hänsyn till min uppgift att undervisa om alla fem världsdelarna. Men efterhand, helt långsamt förstås, kunde ny undervisningsmateriel finna väg från kyrkplatsen till min skola. Jag tror nästan, att tillsynsmannen, den första högträskbo jag träffade, trots allt tänkte på skolans och mitt bästa och kunde komplettera skolledningen när det gällde att anskaffa flera skolböcker och bättre utrustning till de båda byskolorna.[11]

Men varken han eller jag kunde – eller hann ens – skapa någon högtidlig tradition kring skolavslutningarna. Våra

examensdagar förflöt därför utan någon festligare inramning än vad jag helt internt orkade med bland mina barn, när nu föräldrarna i gemen inte hade tid eller blick för verkliga högtidsinslag. Miljön i dessa grå byar var grå också i detta avseende och överensstämde med deras inbyggare, allvarsamma och arbetstyngda.

Tre år var jag lärarinna vid denna mindre folkskola, innan jag sökte mig till en småskola närmare hemorten. Det hade varit tre dryga år – men fyllda av nyttiga lärdomar för mig.

Ett hävdvunnet inslag i de ensliga lappmarksbyarna: lekmannaledd söndagsbön i något nybyggarkök, med predikan läst ur någon postilla. Blott långsamt inbröt en ny tid. Dess tecken var – förutom "lerarinna" i den ambulerande skolan – postorderhandelns insteg, ny undervisningsplan, allmän rösträtt, tillkomsten av telefonstation.

UNDERVISNINGSPLAN

FÖR RIKETS FOLKSKOLOR

DEN 31 OKTOBER 1919

1 Upptecknare: utgivaren. Bandspelare ej använd.
2 De fem "engelska barackerna" var uppförda under det engelska gruvbolagets tid 1888, "av överblivna och kasserade slipers från järnvägsbygget". G Forsström, Malmberget (Luleå 1973), s 133.
3 Skolornas namn härrör från namn på gruvor som ägts av bergsrådet S G Hermelin. Denne hade omkring år 1800 förvärvat nybygget Kaptensgården, jfr a a.
4 Samskolan i Malmberget blev på visst sätt ett av de första leden i enhetsskolans långa historia. Frans Ericson, övningsskollärare i Luleå, har i en intressant bottenskoldiskussion på seminarielärarnivå redogjort för de lokala stridigheterna mellan arbetarbefolkningen och gruvbolaget. LKAB:s "med egna medel" inrättade samskola "började med förberedande klasser". På arbetarnas energiska initiativ blev skolan småningom föremål för viss försöksverksamhet. Denna resulterade i

framgång för idén om folkskolan som bottenskola: bolaget förklarade sig därefter villigt "överlåta den privata samskolan på samhället och bistå tanken om dess förvandling till mellanskola". Elfte svenska seminarielärarmötet i Uppsala [...] 1923. Mötesberättelse (Sthlm 1924), s 59.
5 Seminariet hade flyttats år 1904. Jfr Nylund 1942, s 53 ff. Se även Svartengrens artikel ovan.
6 Den här beskrivna skolformen liksom närbesläktade kallas "undantagsformer", som emellertid var ganska frekventa och länge höll sig kvar: ännu 1939/40 fanns det enligt skolstatistiken i vårt land inalles 1229 läraravdelningar i fasta skolor (littera D1 och D2) och 14 i flyttande (= D3), vilka hade *småskollärare* som undervisare på både småskol- och folkskolstadiet.
7 En föredömligt komponerad minnesskrift till folkskolejubileet i Jokkmokk ger flera exempel på de flyttande mindre folkskolornas primitiva status. Skolformen omfattade 1920 ej mindre än 26 (!) av socknens 68 läraravdelningar. Grundström 1942, s 88 ff.
Det var överhuvudtaget mycket svårt "att kunna bereda skolor och lärarinnor något så när drägliga existensvillkor å dessa ensliga platser", vilket där exemplifieras.
8 Om nattfrierierna i Nordsverige, som i litteraturen belagts redan av Pelle Molin ("Ådalens poesi"), se Hellspong & Löfgren 1977, s 253 ff.
9 Harald Grundström (1885-1960) var jämte församlingspräst kommunal folkskolinspektör i Jokkmokk åren 1915-1927. Han förtjänar nämnas som folklivsforskare och kännare av samespråket, utgav bl a Lulelapsk ordbok och blev hedersdoktor för sin forskning.
10 Sommarstugan i denna bemärkelse är en företeelse som hör ihop med de flesta gamla nordsvenska hemman. Bringéus, Arbete och redskap (3. uppl, Lund 1976), s 257 f.
11 Genomförandet av 1919 års undervisningsplan och upprustningen av skolorganisationen tycks ha sammanfallit med att folkmängden starkt ökade i den vidsträckta socknen. Grundström 1942, s 84.

Förkortningar

(utom de mera allmänt antagna och de vilkas betydelse direkt framgår av sammanhanget)

BKA	Bollebygds kyrkoarkiv
flld	in- och utflyttningslängd
GLA	Landsarkivet i Göteborg
hfld	husförhörslängd
JKA	Jörlanda kyrkoarkiv
KF	Kungl förordning
KK	Kungl kungörelse
LLA	Landsarkivet i Lund
mtl	mantal
prot	protokoll
SAF	Sveriges allmänna folkskollärarförening
SFH	Svenska folkskolans historia I-VI
SFS	Svensk författningssamling
sr	skolråd
STF	Svenska Turistföreningen
Sv Ltg	Svensk Läraretidning
TFL	Tidning för lärarinnor
ÅSU	Årsböcker i svensk undervisningshistoria

Ingen övergripande käll- och litteraturförteckning förekommer. Referenslitteratur presenteras med utförlig titel endast första gången boken är nämnd. I förekommande fall anges den sedan i förkortad form, exempelvis "Nylund 1942", "Hellspong & Löfgren 1977".

Illustrationsförteckning

Kyrkan och kyrkskolan i Bollebygd 10
Utsnitt ur foto omkr 1918, förmedlat av Bollebygds hembygdsförening.

Småskollärare Henrik Hansson 14
Porträtt i minnesskriften Västra Skånes Missionsförening 1856-1906 (Helsingborg 1906), s XI.
Citatet i bildtexten efter en passus i brev från Ingvar Knutsson, Kågeröd, till utgivaren den 29 januari 1990.

Västra torpens skolhus i Halmstad (Mlm) 15
Efter en skiss utförd av Ingvar Knutsson 1990.
Dennes minnesbild vid 90 års ålder av hur faderns och hans småskola en gång tedde sig.

Slöjdinspektris Hulda Lundin 18
Fotokopia av samtida gravyr, Kungl Biblioteket.

"Skolan. Ett ord till Föräldrar och Målsmän." 25
Småskollärarinnan Maria Jonsson (infällt porträtt)
Broschyren "af Fr. S." tryckt i två editioner 1864 (Norrköping och Uppsala). – Det infällda fotot ur Sv Ltg 41/1909.

Skolkista från Västergötland 28
Fotografi: Stens Foto, Sandared.
Citatet härrör från SFH II, s 428f. Bilden förmedlad av Alice Karlsson, Viskafors, i vars släkt kistan ägs och förvaras. Hon uppger, att hennes farfar i Roasjö (f 1861) sett den ambulerande läraren medföra kistan på vandringarna mellan olika gårdar och torp i roten. Det avbildade föremålet, 37x31x15 cm, torde ha hört till en mindre typ av skolkistor; omvittnat är, att man "i äldre tid" inte gjorde "klar skillnad mellan kista, skrin och koffert" (G von Schoultz, Kistor; 1949, s 3).

När småskollärarinnan kvitterar ut sin kvartalslön 33
Kopia ur bilaga till Lunds landsförsamlings skolrådsprotokoll 1875 (L II a:3, LLA).
"Ett qvartal af min lön": dels 50 kr i själva småskollärartjänsten, dels 6:25 för slöjdundervisningen varje lördag. Noteringarna t v tyder på att skolkassan inte haft likvida medel att betala ut beloppet annat än i omgångar!

Småskollärarinnan Hanna Jönsson 37
Foto ur Sv Ltg 49/1909.

Skolföreståndare Bengt Carl Rodhe 42
Foto ur Göteborgs Skolmuseums samlingar.

Småskollärarinnan Karolina Olsson och hennes klass 44
Foto ur TFL 10/1901

Sörflärke by, Anundsjö 45
Foto som förmedlats av Frida Westberg, Sörflärke.

Skogsarbetare i timmerkojan 47
Fotografi från Grundtjärn, Anundsjö (jfr föregående bild). Enligt det begynnande 1900-talets sed är det utfört i vykortsformat – och har t o m varit sänt per post.

Riksdagsman Jöns Månsson från Malmöhus län 55
Efter oljemålning av Bengt Nordenberg 1848; foto från Svenska porträttarkivet. – Cit ur Bondeståndets protokoll 1847-48 I, s 384f.

Professor Hjalmar Öhrvall 55
Foto i Uppsala universitetsbibliotek.
Ett yttrande i en diskussion, återgiven i Ö:s uppsats "Skolans skiljande från kyrkan" (intagen i: Vår tids lifsfrågor XXII; Sthlm/Uppsala 1902, s 5).

Folkskolinspektör Viktor Fredriksson 55
Foto från Göteborgs Skolmuseum (Ateljé Fischer, 1957).
Citatet ur SFH band V, s 41f (betr 1930 års nya kommunallagar). – F var huvudredaktör för Svenska folkskolans historia och medförfattare till nämnda del av verket.

Tranekärrs skolhus 57
Teckning av Ralph Bergholtz till Hesslows ursprungliga artikel 1955 (i: Minnen från Helsingborg och dess skola, häfte 22, s 54ff). Förnyad publicering av bilden medgiven av Katarina Gill, Arild, släkting till den bortgångne konstnären.

"Jordgloben" – ett garnnystan som åskådningsmaterial 59
Teckning: se föregående källuppgift.
Den citerade strofen hämtad ur ett hyllningspoem på Faster Troens 80-årsdag (av systerdottern Hulda Hall), förmedlat av Anders Thore, Jonstorp.

Om renen som husdjur 65
Faksimil ur N J Berlin, Läsebok i naturläran för Sveriges allmoge, 9. uppl (Lund 1885), s 69.

Titelrubrik till Tidning för lärarinnor.
Redaktris Anna Hammardahl (infälld bild) 67
Porträttet erhållet från Anna-Lisa Müllern, Stockholm; troligen från 1892, då Anna Hammardahl examinerades som småskollärarinna (Ateljé Maria Tesch, Linköping). Tidningens karakteristiska "huvud" bibehölls oförändrat under det sextiotal år som TFL existerade.

Normalritning till skolhus 70
Ur: Sandberg, Små-skolan. En handledning, del IV (Stockholm 1869), Bihang. – Den samlande rubriken lyder så: "Ritningar till småskolebyggnad för 30 à 40 barn".

Småskollärarinnan Maria Hultin i unga år 79
Amatörfoto ur hennes efterlämnade bildsamling, förmedlat av Per-Gunnar Nilsson, Dalby.

Slöjdelever utanför Vombs småskola 82
Fotots ursprung: se föreg bild.

Seminarierektor Maria Ljunggren. 85
Foto från 1914 (Ateljé Lina Jonn, Lund), erhållet av Gunilla Ljunggren, Lund.

Från Härbergsdalens by 94
Fotomontage, vars bilder är lånade från Albert Andersson, Trångmon, Lidsjöberg.
Upplysningar om skolkåtorna (infällt foto) välvilligt lämnade av denne.

Bygdekurs för småskollärarinnor, Bjäresjö 97
Annons i Ystads Tidning 10 mars 1874.

Balkåkra norra småskola – en interiörbild 101
Fotografi från läsåret 1936/37, tillhörigt Siri Blennow, Lund.

Statens småskoleseminarium i Murjek 107
Foto från år 1910, arkiverat hos ABF:s studiecirkel på platsen (förmedlat av Siv och Birger Engfors, Murjek).

Fanny Jern, nyexaminerad småskollärarinna 111
Fotograf: Lea Wikström, Malmberget (bilden förmedlad av Nina Svanberg).

Skolhuset i Högträsk 114
Foto: Gerda Rehnman (1935), på sin tid lärare i Högträsk-Nietsavare. Nina Svanberg, Högträsk, har tillhandahållit bilden och bl a kunnat upplysa om att barnen från endera byn under varannan termin, då de var lediga från skolgång p g av halvtidsläsningen, var tvungna att bevista ett och annat repetitionsförhör i den andra byn – där undervisning pågick – och även tillfälligtvis vara inackorderade.

Kring kulturomvandlingen i lappmarken 120
Ett bildmontage: postillan härrör från 1891, postorderkatalogen och undervisningsplanen från ett och samma år, 1919. Högträsk och Nietsavare ses först år 1932 upptagna i telefonkatalogen (med var sin telefonstation; uppgift från Telemuseum, Stockholm). Sentida befolkningsminskning är mycket påtaglig – sistnämnda by är nu (1990; meddelare bl a Nina Svanberg) närmast "övergiven".

* * *

Personregister

Ahlfort, David, 111, 119
Ambrosius, Johan M, 98, 103
Andersson, Hans, 21
Andersson, Jonas, 11
Andersson, Klas A, 28-30
Aronsson, Therese, 91-96
Arvidsson, Adolf, 92, 95
Berg, Fridtjuv, 27, 54
Berg, J S, 12
Bergstrand, C-M, 30
Berlin, Nils Johan, 65, 66, 125
Blennow, Siri, 97-104
Bringéus, Nils-Arvid, 121
Cederqvist, Magnus, 97
Dahl, Johan H, 18, 19, 22
Dahr, Elisabeth, 22
Ekwall, Sven, 26, 27, 40, 65, 103
Enghoff, Karl, 22
Engström, Christina, 97, 98
Engström, Olaus, 97, 99
Ericson, Frans, 120
Eriksson, Olof, 61
Erixon, K (Eriksson), 14, 16
Florin, Christina, 50, 54, 65
Forsström, Gösta, 120
Francke, Sven P:son, 103
Franzén, Jöns, 21, 40, 74
Fredriksson, Viktor, 55
Fri, Andreas, 30
Glas, Maria, 106
Grundström, Harald, 95, 119, 121
Gudmundsson, Gunnar, 91
Guttorp, Malte, 84
Hall, Bror Rudolf, 7, 26, 43, 44
Hall, Hulda, 60, 125
Hammardahl, Anna, 68
Hansson, Henrik, 13-17
Hector, Erica, 75
Hedén, Johan P, 107, 108, 110
Hedlund, Alfred, 81
Hellspong, Mats, 104, 121
Hermelin, Samuel G, 120
Hesslow, Germund, 57-61
Holm, Torsten, 30
Hultin, Maria, 75-84, 90, 103
Isaksson, Ellen, 109
Johansdotter, Gustafva, 30
Johansson, Anna, 111
Johansson, Levi, 95
Jonsson, Einar, 92
Jonsson, Maria, 24-27
Jönsson, Hanna, 22, 31-40
Kastman, Karl, 40
Kastman, Knut, 40
Knutsson, Ingvar, 16
Knutsson, Karl, 11, 13-17, 22, 44
Kulle, Thora, 76
Læstadius, Lars Levi, 65
Landquist, John, 22
Liander, Martin, 26
Lind, Elin, 107
Lindeqvist, Tycho, 43
Ljunggren, Hilda, 77
Ljunggren, Maria, 77, 84, 85, 90, 99, 100, 103
Lundberg, Johan, 98
Lundegård, Evald, 40
Lundin, Augusta, 21
Lundin, Hulda, 18-23
Lundström, Johan P, 39
Luther, Martin, 32
Löfgren, Orvar, 104, 121

Maclean, Rutger, 85, 90
Mauritzson, Anders W, 99
Molin, Pelle, 121
Mollstadius, Axel, 22
Månsson, Jöns, 55
Månsson, Nils, 87
Möller, Lars J, 20
Nelson, Gösta, 11
Nilsson, Algot, 80
Nilsson, Karin (Lund), 76
Nilsson, Karin (Murjek), 107, 110
Nilsson, Per, 13
Nilsson, Per Gunnar, 83
Nivenius, Olle, 80
Norlén, Wilhelm, 61
Nyblom, Anna, 85-90
Nylund, Sven, 11, 26, 27, 40, 84, 103, 121
Ohlin-Warringer, Maj-Britt, 12
Ohlsson, Anders (Olsson), 9, 11, 14
Ohlsson, Fanny, 105-121
Olofsdotter, Olena, 9-12, 30
Olsson, Jänny, 24-27
Olsson, Karolina (Kari), 17, 41-44
Persson, Nils, 83
Pravitz, Anna, 18, 22
Pålsson, Per, 13
Rodhe, Bengt Carl, 40, 41, 42, 43
Roos, Mathilda, 50, 54, 56
Rudberg, Inger, 84
Rudenschöld, Torsten, 7
Rydberg, Viktor, 39
Rådlund, Anders, 11
Rådlund, Maria, 11
Sandberg, Fredrik, 24, 25, 26, 27
Schartau, Henric, 11, 84
von Schoultz, Gösta, 123
Sickinger, Anton, 22
Sjöholm L Gottfrid, 74
Sköld, Tryggve, 65, 66
Storckenfeldt, Sigrid, 54
Strandell, Per N, 78
Svartengren, Torsten, 62-66, 91, 121
Swebilius, Olof, 30
Thiel, Ernest, 87, 90
Thore, Troen (Tronhild), 57-61
Tolstoj, Lev, 54
Trägårdh, Mathilda, 75
Tynell, Lars, 77, 84
Ullenius, Johan G, 110
Wiklund, K B, 65
Willasson, Amelie, 22
Willasson, Anna, 20, 22
Willasson, Mathilda, 22
af Wirsén, Carl David, 54
Wiström, Helena, 45-49
Åberg, Elsa, 80
Åberg, Gertrud, 48, 49
Åberg, Palmi, 80
Åkerblom, Johan F, 32, 40
Öhrvall, Hjalmar, 55

Anm. De i illustrationsförteckningen aktualiserade namnen på fotografer, konstnärer och bildförmedlare är här uteslutna.

Ortsregister

Ankarede (Frostviken, Jmtl), 91, 92
Anundsjö (Vnrl), 45-49
Appeltorp (Spjutstorp, Krst), 31
Askeröd (Västerstad, Mlm), 78
Aspehus (Halmstad, Mlm), 16
Attarp (Högseröd, Mlm), 78, 80
Balkåkra (Mlm), 97-104
Berg (Jörlanda, Gb), 44
Bergby (Jörlanda, Gb), 44
Bjäresjö (Mlm), 97, 103
Bollebygd (Gb), 9-12
Bråland (Jörlanda, Gb), 41, 44
Degersjö (Anundsjö, Vnrl), 49
Falun, 40
Fiskåvattnet (Frostviken, Jmtl), 93
Fivlered (Älb-Skb), 28-30
Fjärås (Hld), 11
Flyberg (Frostviken, Jmtl), 93
Folkärna (Kpb), 40
Frostviken (Jmtl), 91-96
Fågelberget (Frostviken, Jmtl), 93
Gensjö (Anundsjö, Vnrl), 45, 46, 48
Gislöv (Mlm), 90
Grundtjärn (Anundsjö, Vnrl), 47, 49
Gårdstånga (Mlm), 83
Gäddede (Frostviken, Jmtl), 92, 93, 95
Gällivare (Nb), 105-107
Göteborg, 11, 12, 41, 43, 55, 74, 103
Halmstad (Mlm), 13-17
Haparanda, 65, 108
Hedeskoga (Mlm), 97
Helsingborg, 61
Holmsjö (Anundsjö, Vnrl), 49
Hotagen (Jmtl), 91
Hovde (Frostviken, Jmtl), 93
Hyby (Mlm), 87
Håstad (Mlm), 75, 78
Härbergsdalen (Frostviken, Jmtl), 92-96
Härnösand, 45
Härryda (Gb), 10, 11
Höga (Jörlanda, Gb), 44
Höganäs, 61, 79-80
Högseröd (Mlm), 78-79
Högträsk (Jokkmokk, Nb), 112-121
Hörby (Mlm), 27, 40
Jokkmokk (Nb), 62, 107, 111, 112-121
Jonstorp (Mlm), 57-61
Jormvattnet (Frostviken, Jmtl), 92
Järnboås (Örb), 105
Jörlanda (Gb), 41-44
Krapperup (Brunnby, Mlm), 86, 87
Kristianstad, 18-23
Kuouka (Jokkmokk, Nb), 112, 117
Källeberg (Fivlered, Älb-Skb), 29
Köpenhamn, 33, 89
Landskrona, 33, 34, 40
Landvetter (Gb), 11
Lerhamn (Brunnby, Mlm), 86-87
Lilla Svedala (Mlm), 55

Lomma (Mlm), 81
Loppås (Fivlered, Älb-Skb), 29
Luleå, 120
Lund, 15, 30, 33, 37, 40, 66, 74, 75-77, 80, 82, 84, 85, 99-100, 103
Långsele (Anundsjö, Vnrl), 49
Löberöd (Högseröd, Mlm), 78
Malmberget (Nb), 105-108, 120
Malmö, 33
Mannheim (Tyskland), 22
Marsvinsholm (Balkåkra, Mlm), 102, 104
Mattisudden (Jokkmokk, Nb), 62, 107
Modeshög (Gislöv, Mlm), 88
Murjek (Jokkmokk, Nb), 107-112
Myckelgensjö (Anundsjö, Vnrl), 49
Nietsavare (Jokkmokk, Nb), 112-121
Nordre Anrås (Jörlanda, Gb), 44
Norra Nöbbelöv (Mlm), 81
Norrköping, 24-27
Nälden (Näskott, Jmtl), 92
Olstorp (Halmstad, Mlm), 15
Oregården (Halmstad, Mlm), 13
Pattås (Fivlered, Älb-Skb), 29, 30
Roasjö (Älb), 28
Rödahus (Halmstad, Mlm), 13
Simrishamn, 83
Sjougdnäset (Frostviken, Jmtl), 93, 94, 95
Sjöbo (Mlm), 81
Skalmsjö (Anundsjö, Vnrl), 49
Skumparp (Fränninge, Mlm), 87
Skurup (Mlm), 85-86, 90
Skår (Jörlanda, Gb), 44
Sorsele (Nb), 108
Spekeröd (Gb), 41
Spjutstorp (Krst), 31-33
Stockholm, 18, 21, 22, 26, 57
Strömsund (Jmtl), 92
Svaneholm (Skurup, Mlm), 85, 86
Svanshall (Jonstorp, Mlm), 61
Säbrå (Vnrl), 45
Söderåkra (Klm), 11, 14
Sörflärke (Anundsjö, Vnrl), 45, 49
Torp (Jörlanda, Gb), 44
Torsjö (Örsjö, Mlm), 88-90
Tranekärr (Jonstorp, Mlm), 57-61
Troberga (Hyby, Mlm), 87
Umeå, 62, 65
Uppsala, 40, 55
Vasahuset (Halmstad, Mlm), 13
Villie (Mlm), 88
Vismarlöv (Hyby, Mlm), 87
Vomb (Mlm), 81-84
Västergensjö (Anundsjö, Vnrl), 49
Västratorpen (Halmstad, Mlm), 15, 16, 17
Västra Vemmenhög (Mlm), 81
Ystad, 97, 103
Änge (Offerdal, Jmtl), 92
Ödsby (Anundsjö, Vnrl), 49
Önnarp (Mlm), 80-81
Örnsköldsvik, 49, 93
Örsjö (Mlm), 88, 89
Östersund, 91
Östra Torn (Lund), 31, 33-35, 40

FÖRTECKNING ÖVER ÅRSBÖCKER UTGIVNA SEDAN 1960:

1960:101 *Einar Ekman*, Diakonala insatser i svensk och socialpedagogik åren 1852–1904 i belysning av den allmänna utvecklingen på området
102 *Hugo Tenerz*, Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900
1961:103 *Albin Warne*, Om tillkomsten av vår första folkskolestadga
104 *Sven Grauers*, Anna Sandström 1854–1931. En svensk reformpedagog
105 S A Kinbergs Dagbok. Anteckningar från seminarie- och lärarår i Göteborg 1864–1868, redigerade och kommenterade av *Olof Em Olsson* (slutsåld)
1962:106 *Gösta Cavonius - Wilhelm Sjöstrand - Albert Wiberg*, Esaias Tegnérs och Erik Gustaf Geijers inställning till folkskola och folkupplysning
107 *Hjalmar Torell - Johan Arvid Arnberg*, Hågkomster från skola och undervisning XI
108 *Eric Jonas Almquist* och *Carl Gustaf Nordin*, Ur deras pedagogiska tankevärld
1963:109 *Erik Melander*, Etisk fostran i svensk obligatorisk skola från 1842
110 *Axel Bromander*, En skolman berättar
1964:111 *Ivar Andrén*, Folkundervisning och folkbildning i Västmanlands län med stöd av länets landsting
112 *Klas Bröms*, Fridtjuv Bergs pedagogik med tyngdpunkt på tiden före hans första statsrådstid
1965:113 *Albin Warne*, Striden om de s k smålärоverken
114 *Gustaf Sivgård*, Vandrande Scholares. Den gamla djäknegångsseden
1966:115 *Sam Rönnegård - Uno Lundberg*, Folkundervisningen i Leksand och Forshem i äldre tid
116 *Gustaf Kaleen*, Sveriges första folkskollärarförening
1967:117 *Edit Hedin*, Göteborgs flickskolor
118 *Göte Klingberg*, Kronologisk bibliografi över barn- och ungdomslitteratur utgiven i Sverige 1591–1839
1968:119 *Stig G Nordström*, Hjälpskolan och särskolan i Sverige t o m 1921
120 *Carl Holm*, Fridtjuv Berg och folkhögskolan
1969:121 *Gustaf Sivgård*, Ur Växjö stifts folkundervisningskrönika
122 *Lennart Tegborg*, Folkskolans sekularisering 1895–1909
1970:123 *Uno Träff*, Bidrag till Villstads skol- och kulturhistoria
124 *August Isaacsson*, Ur Vittinge skolkrönika
1971:125 *Lennart Bohman (utg)*, Ett landsortsläroverk. Studier kring Visby Gymnasium 1821–1971
126 Berättelser om de Allmänna Svenska Läraremötena 1852, 1854 och 1863
1972:127 *Elof Lindälv*, Om fynden på vinden i Majornas växelundervisningsskola
128 Två studier i den svenska flickskolans historia
1973:129 *W Sjöstrand*, Freedom and Equality as fundamental Educational Principles in Western Democracy.
130 *Thor Nordin*, Växelundervisningens allmänna utveckling och dess utformning i Sverige till omkring 1830
1974:131 Comenius' självbiografi
132 *Yngve Löwegren*, Naturaliesamlingar och naturhistorisk undervisning vid läroverken
1975:133 *Henrik Elmgren*, Trivialskolan i Jönköping 1649–1820
134 *Elisabeth Dahr*, Jönköpings flickskolor
1976:135 *Sven Askeberg*, Pedagogisk reformverksamhet. Ett bidrag till den svenska skolpolitikens historia 1810–1825
136 *Einar Lilja*, Klasslärarutbildningen i Linköping 1843–1968
137 *Sigurd Åstrand*, Reallinjens uppkomst och utveckling fram till 1878
1977:138 Högre allmänna läroverket för flickor i Göteborg 1929–1966. Kjellbergska gymnasiet 1966–1972
139 *Ingar Bratt*, Engelskundervisningens framväxt i Sverige. Tiden före 1850
140 *Torbjörn Lengborn*, En studie i Ellen Keys pedagogiska tänkande främst med utgångspunkt från "Barnets århundrade"
1978:141 *Matti A Sainio*, Dissertationen und Orationen der Universität Dorpat 1632–1656
142 *Gustaf Kaleen*, Fackundervisningen vid våra folkskoleseminarier 1865–1914
1979:143 *Arvid G:son Elg*, Härnösands gymnasiebibliotek 1790
144 *Felix Innergård*, En skolkavalkad
1980:145 *Karl Larsson*, Från C-skolan till Prästgymnasiet
146 *Elisabeth Dahr*, Sveriges högre flickskolors lärarförbund och dess föregångare
147 *Johan Jacob Holmbergs* Anteckningar af Händelser
1981:148 *Elisabet Hammar*, Franskundervisningen i Sverige fram till 1807
149 *Ellen Key*, Missbrukad Kvinnokraft Kvinnopsykologi. Med förord, kronologisk översikt och inledning om Ellen Key i kulturrevolutionen